

“Рангтасвир (турлари бўйича)”

йўналиши учун

**Чизматасвирда академик
мактаб услуги**

**ЎҚУВ-УСЛУБИЙ
МАЖМУА**

Ушбу ўқув-услугий мажмуаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳузуридаги Олий, ўрта махсус ва профессионал таълим йўналишлари бўйича ўқув-услугий бирлашмалар фаолиятини Мувофиқлаштириш кенгашининг 2021 йил 25 декабрдаги 9-сонли йиғилиш баённомаси билан тасдиқланган ўқув дастури ва ўқув режасига мувофиқ ишлаб чиқилган.

Тузувчилар: К.Бехзод нимидаги МРДИ “Маҳобатли рангтасвир” кафедраси профессори Худайберганов Рустам Адамбаевич

Такризчилар: Хорижий эксперт: Тяджун Иун (Лужин Иун) - Ўзбекистондаги Корея Халқаро ҳамкорлик агентлиги (КОІСА) томонидан шартнома асосида МРДИ “Миниатюра ва китоб графикаси” кафедрасида волонтер ўқитувчи.

Ғ.Қодиров - МРДИ “Маҳобатли рангтасвир” кафедраси профессори, академик.

Ўқув -услугий мажмуа ЎзБА ҳузуридаги Марказ Илмий методик Кенгашининг қарори билан нашрга тавсия қилинган (2022 йил “20” июлдаги 4-сонли баённома)

МУНДАРИЖА

I.	ИШЧИ ДАСТУР.....	4
II.	МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	12
III.	НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР.....	20
IV.	АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ.....	77
V.	КЕЙСЛАР БАНКИ.....	84
VI.	ГЛОССАРИЙ.....	92
VII.	АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	95

I. ИШЧИ ДАСТУР

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда тасдиқланган “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сон, 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармонлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарорларида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналишининг ўзига хос хусусиятлари ҳамда долзарб масалаларидан келиб чиққан ҳолда дастурда тингловчиларнинг мутахассислик фанлар доирасидаги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларига қўйиладиган талаблар такомиллаштирилиши мумкин.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Чизматасвирда академик мактаб услуги” модулининг мақсади: педагог кадрларни инновацион ёндошувлар асосида ўқув-тарбиявий жараёнларни юксак илмий-методик даражада лойихалаштириш, соҳадаги илғор тажрибалар, замонавий билим ва малакаларни ўзлаштириш ва амалиётга жорий этишлари учун зарур бўладиган касбий билим, кўникма ва малакаларини такомиллаштириш, шунингдек уларнинг ижодий фаоллигини ривожлантиришдан иборат.

“Чизматасвирда академик мактаб услуги” модулининг вазифалари:

- “Рангтасвир (турлари бўйича)” йўналишида педагог кадрларнинг касбий билим, кўникма, малакаларини такомиллаштириш ва ривожлантириш;

-педагогларнинг ижодий-инновацион фаоллик даражасини ошириш;
 -мутахассислик фанларини ўқитиш жараёнига замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва хорижий тилларни самарали татбиқ этилишини таъминлаш;

-махсус фанлар соҳасидаги ўқитишнинг инновацион технологиялари ва илғор хорижий тажрибаларини ўзлаштириш;

“Рангтасвир (турлари бўйича)” йўналишида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларини фан ва ишлаб чиқаришдаги инновациялар билан ўзаро интеграциясини таъминлаш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билим, кўникма ва малакалари ҳамда компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Чизматасвирда академик мактаб услуги” модулини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалр доирасида:

Тингловчи:

- рангтасвирнинг бадиий воситаларини;
- рангтасвир композицияси қонун-қоидаларини;
- тасвирий санъатда ижодий услубларни;
- академик чизматасвирнинг тасвирий санъатдаги аҳамиятини;
- колорит ечими ва инсон рухиятига таъсирини;
- рангтасвирда композиция қурилишида ижодий тафаккур юритишни;
- академик рангтасвир ишлашда янги технологиялардан фойдаланишни

билиши керак.

- хорижий академик рангтасвир санъати усулларини кадрлар тайёрлаш миллий тизимига жалб этиш;

- академик чизматасвир ва рангтасвир санъати соҳаси олий таълим муассасаларининг тажрибаларини ўрганиш ва миллий кадрлар тайёрлаш тизимига тадбиқ этиш;

- чизматасвирда шакл ва ҳажм тасвирлашда бадиий ҳис қилиш;
- чизматасвир ва рангтасвирнинг ўзига хослиги англаш;
- рангтасвир ва чизматасвир янги техникаларини ўрганиш;
- рангтасвирда рангшунослик асосларини англаш *кўникмаларига* эга

бўлиши лозим.

- бадиий асарда томошабин диққатини жамлаш;
- чизматасвир ва рангтасвирда бадиий фикрлаш;
- рангтасвир ривожланишида оқим ва йўналишлардан фойдаланиш;
- академик рангтасвирда ижодий тафаккур юрита олиш ва таҳлил этиш;

- академик чизматасвир ва рангтасвир ишлашда илғор, замонавий усубларидан фойдалана олиш;
- тасвирий санъат кўргазма ва галериялари асарларини таҳлил қилаш *малакаларига* эга бўлиши зарур.
- рангтасвирда рангларнинг инсон руҳиятига таъсирини санъат асарлари орқали ифодалаб бериш;
- тасвирий санъатда академик рангтасвир композицияси орқали ижодий тафаккур юрита олиш;
- академик рангтасвирнинг турли кўринишларида психологик таъсирчанликни амалга ошириш;
- тасвирий санъат соҳаси ташкилотларини стратегик бошқариш;
- хусусий талаб ва корпоратив коллекциялаш *компетенцияларига* эга бўлиши лозим.

Модулни ташкил этиш бўйича тавсиялар

“Чизматасвирда академик мактаб услуги” модули ҳозирги кунда таълимнинг замонавий методлари, ахборот коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган. Маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологиялардан, шунингдек анъанавий ва замонавий дирижёрлик асарларидан ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари, ақлий ҳужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш, коллоквиум ўтказиш, ижрочилик малакаларини шакллантириш ва бошқа интерактив таълим усулларини қўллаш назарда тутилади.

Модулни ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Чизматасвирда академик мактаб услуги” модули мазмуни ўқув режадаги “Рангтасвирда илғор йўналишлар ва бадиий ёндашувлар”, “Композицияда услублар ва бадиий таҳлил”, “Рангтасвирда академик мактаб услуги” ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда педагогларнинг касбий педагогик тайёргарлик даражасини орттиришга хизмат қилади.

Модулни олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар олий таълим муассасаларида номоддий маданий мероснинг ўрганилишини таъминлаш,

замонавий услублар билан бойитилган ҳолда амалда қўллаш ва талабалар билимини баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимоти:

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкلامаси, соат			
		Жами	назарий	амалий	кўчма
1.	Чизматасвирнинг тасвирий санъатдаги роли. Илғор жаҳон чизматасвир санъати усулларини кадрлар тайёрлаш миллий тизимига жалб этиш. Чизматасвир рангтасвирнинг асоси сифатида.	2	2		
2.	Чизматасвир турлари ва воситалари. Чизматасвирда академик мактаб услуби. Чизматасвирнинг композициядаги роли.	2	2		
3.	Чизматасвирда академик тасвирлашнинг аҳамияти ва талаблари. Чизматасвирда иленернинг ўрни. Чизматасвир маҳоратини оширишда нусха кўчиришнинг аҳамияти.	6		6	
4.	Чизматасвирнинг турли (икки ва уч) ўлчамлилик хусусияти. Чизматасвирнинг икки ўлчамлилик кўринишларида таъсирчанлик ва бадийлик. Чизматасвир ишлашда бадийлик.	6		6	
5.	Чизматасвирда жаҳон анъаналари ва мактаблари. Жаҳон чизматасвир санъат асарлари билан танишишда бадийликнинг асосий қонуниятлари. Чизматасвир маҳоратини оширишда мустақил ишлаш методлари. Чизматасвир ишлашда Европа мактаблари.	4		4	
Жами: 20		20	4	16	

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Чизматасвирнинг тасвирий санъатдаги роли. Илғор жаҳон чизматасвир санъати усуллари ни кадрлар тайёрлаш миллий тизими га жалб этиш. Чизматасвир рангтасвирнинг асоси сифати да.
(2 соат)

Чизматасвирнинг тасвирий санъатдаги роли. Илғор жаҳон чизматасвир санъати усуллари ни кадрлар тайёрлаш миллий тизими га жалб этиш. Чизматасвир рангтасвирнинг асоси сифати да. Чизматасвирнинг ўзига хосли ги. Чизматасвир да шакллар ни ифодалаш усуллари. Чизматасвирнинг композиция даги роли. Чизматасвирнинг ривожланиш тарихи.

2-мавзу: Чизматасвир турлари ва воситалари. Чизматасвир да академик мактаб услуби. Чизматасвирнинг композиция даги роли.
(2 соат)

Чизматасвир турлари ва воситалари. Чизматасвир да академик мактаб услуби. Чизматасвирнинг композиция даги роли. Чизматасвир да анъанавийлик. Чизматасвир да шакллар ни турли талқини. Чизматасвир да шакл ва қиёфалар образли тасвири. Чизматасвир да бадиийлик.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

Маърузадан сўнг режалаштирилган уч мавзуси асоси да амалий машғулот ташкил этилади. Бунда тингловчилар мустақил равиш да, шунингдек педагог томонидан таклиф этилган рангтасвир йўналиши бўйича амалий топшириқлар ни бажарадилар. Топшириқ амалий рангтасвир ишлаш шакли да бажарилиши мумкин.

Назарий таълим режалаштирилмаган амалий машғулотлар қуйи да келтирилган режалар асоси да ташкил этилади. Амалий машғулотлар тингловчиларнинг таклиф этилаётган мавзуси га бўлган муносабатини амалий кўринишлари да ифода этишлари учун имкон яратиши кўзда тутилган. Амалий машғулотлар даги режалаштирилган масалалар педагог томонидан махсус тайёрланган таркатма материаллар, қўшимча воситалар, шунингдек натурадан амалий ишлаш орқали тингловчиларнинг фаоллигини ошириш учун хизмат қилиши керак.

1-амалий машғулот: Чизматасвир да академик тасвирлашнинг аҳамияти ва талаблари. Чизматасвир да пленернинг ўрни. Чизматасвир маҳоратини ошириш да нусха кўчиришнинг аҳамияти. (6 соат)

Чизматасвирда академик тасвирлашнинг аҳамияти ва талаблари. Чизматасвирда пленернинг ўрни. Чизматасвир маҳоратини оширишда нусха кўчиришнинг аҳамияти. Мазкур мавзу юзасидан тингловчилар томонидан натурани чизматасвир ёрдамида ифодалашни ўрганиш асосида қўйилган вазифаларни амалга ошириш тўғрисида фикр алмашадилар. Натурадан чизматасвир ишлаш усуллари излаб топадилар. Натурадан ишлаш асосида чизматасвир тўғрисидаги бадиий ечимни таҳлил қилган ҳолда амалий машқ қиладилар

2- амалий машғулот: Чизматасвирнинг турли (икки ва уч) ўлчамлилик хусусияти. Чизматасвирнинг икки ўлчамлилик кўринишларида таъсирчанлик ва бадиийлик. Чизматасвир ишлашда бадиийлик. (6 соат).

Чизматасвирда икки ва уч ўлчамлик тасвири. Чизматасвирда шакллارни ифодалаш усуллари. Чизматасвирда шакл ва қиёфаларни образли тасвирлаш. Чизматасвирда шакл ва қиёфалар бадиийлик талқини.

3 – амалий машғулот: Чизматасвирда жаҳон анъаналари ва мактаблари. Жаҳон чизматасвир санъат асарлари билан танишишда бадиийликнинг асосий қонуниятлари. Чизматасвир маҳоратини оширишда мустақил ишлаш методлари. Чизматасвир ишлашда Европа мактаблари. (6 соат)

Чизматасвирда жаҳон анъаналари ва мактаблари. Жаҳон чизматасвир санъат асарлари билан танишишда бадиийликнинг асосий қонуниятлари. Чизматасвир маҳоратини оширишда мустақил ишлаш методлари. Чизматасвир ишлашда Европа мактаблари. Тингловчилар томонидан мавзу асосида композицияда академик услубдаги чизматасвирни шакллар ва қиёфалар ёрдамида бадиий образини тасвирлашни ўрганадилар. Мавзуга асосан шакллارни композицияга мослаб академик мактаб талаблари асосида амалий маҳорат ва кўникмаларини намоёниш этадилар.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларидан фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш), кўчма машғулотлар;

- давра суҳбатлари (муаммо ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);
- баҳс ва мунозаралар, амалий машғулотлар (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

**II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА
ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН
ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ
МЕТОДЛАРИ**

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТРЕФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

Аклий ҳужум (брейнсторминг – миялар бўрони) – амалий ёки илмий муаммоларни ҳал этиш фикрларни жамоали генерация қилиш усули.

Методнинг мақсади: аклий ҳужум вақтида тингловчилар мураккаб муаммони биргаликда ҳал этишга интилишади: уларни ҳал этиш бўйича ўз фикрларини билдиради (генерация қилади) ва бу фикрлар танқид қилинмасдан улар орасидан энг мувофиқи, самаралиси, мақбули ва шу каби фикрлар танлаб олиниб, муҳокама қилинади, ривожлантирилади ва ушбу фикрларни асослаш ва рад этиш имкониятлари баҳоланади.

Аклий ҳужумнинг асосий вазифаси – ўқиб-ўрганиш фаолиятини фаоллаштириш, муаммони мустақил тушуниш ва ҳал этишга мотивлаштиришни ривожлантириш, мулоқот маданияти, коммуникатив кўникмаларни шакллантириш, фикрлаш инерциясидан қутилиш ва ижодий масалани ҳал этишда фикрлашнинг оддий боришини енгиш.

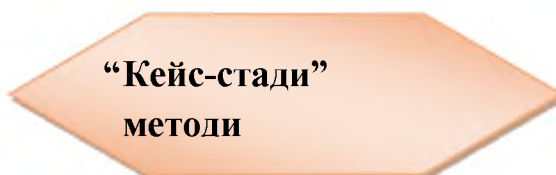
Тўғридан-тўғри жамоали аклий ҳужум – иложи борича кўпроқ фикрлар йиғилишини таъминлайди. Бутун ўқув гуруҳи (20 кишидан ортиқ бўлмаган) битта муаммони ҳал этади.

Оммавий аклий ҳужум – микро гуруҳларга бўлинган ва катта аудиторияда фикрлар генерацияси самарадорлигини кескин ошириш имконини беради.

Ҳар бир гуруҳ ичида умумий муаммонинг бир жиҳати ҳал этилади.

Намуна: Гуруҳга муаммоли вазият берилади, мисол учун оркестрни ташкил этувчи коллективдаги психологик вазият ёмонлашиб, конфликт чиқадиган даражага етиб келган. Муаммони ҳал қилиш бўйича жамоали аклий ҳужум, иложи борича кўпроқ фикрлар йиғилиши ташкиллаштирилади.

Бу фикрлар танқид қилинмасдан, улар орасидан энг самаралиси, мақбули, яъни вазиятни нормаллашувга олиб келиши мумкин бўлган фикрлар танлаб олиниб, муҳокама қилинади, ривожлантирилади ва ушбу фикрларни асослаш ва рад этиш имкониятлари баҳоланади.

«Кейс-стади» - инглизча сўз бўлиб, («case» – аниқ вазият, ходиса, «stadi» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод

дастлаб 1921 йил Гарвард университетиде амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибиде қўлланилган. Кейсде очик ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: Ким (Who), Қачон (When), Қерда (Where), Нима учун (Why), Қандай/ Қанақа (How), Нима-натига (What).

“Кейс методи” ни амалга ошириш босқичлари

Иш босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
<p>1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка тартибдаги аудио-визуал иш; ✓ кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда); ✓ ахборотни умумлаштириш; ✓ ахборот таҳлили; ✓ муаммоларни аниқлаш
<p>2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғни белгилаш</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; ✓ асосий муаммоли вазиятни белгилаш
<p>3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўлларини ишлаб чиқиш</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил ечим йўлларини ишлаб чиқиш; ✓ ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; ✓ муқобил ечимларни танлаш
<p>4-босқич: Кейс ечимини ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ✓ ижодий-лойиҳа тақдимотини тайёрлаш; ✓ якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектларини ёритиш

Кейсни бажариш босқичлари ва топшириқлари

1. Кейсдаги муаммони келтириб чиқарган асосий сабабларни (кичик ва индивидуал гуруҳларда аниқлаш)
2. “Монна-Лиза” портретини ишлашда қахрамоннинг руҳий ҳолатини очиб беришда рассомнинг маҳоратини аниқланг. (гуруҳларда таҳлил ёзма ёки оғзаки.)

Кейс. Леонардо да Винчи “Монна Лиза” картинасини чизаётганда асар қахрамонининг ички дунёсини очиб бермаганида асар картина даражасига кўтарилармиди?

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустакил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустаҳкамлашда, ўтилган мавзуни сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;
- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади:

Ф	• фикрингизни баён этинг
С	• фикрингизни баёнига сабаб кўрсатинг
М	• кўрсатган сабабингизни исботлаб мисол келтиринг
У	• фикрингизни умумлаштиринг

- иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимот қилинади.

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

Намуна.

Фикр: “Тарихий ёки маиший мавзудаги кўпқоматли композиция асарининг ғояси”.

Топшириқ: Мазкур фикрга нисбатан муносабатингизни ФСМУ орқали таҳлил қилинг.

Методнинг мақсади: Мазкур метод тингловчиларда янги ақборотлар тизимини қабул қилиш ва билмларни ўзлаштирилишини енгиллаштириш мақсадида қўлланилади, шунингдек, бу метод тингловчилар учун хотира машқи вазифасини ҳам ўтайди.

Методни амалга ошириш тартиби:

- ўқитувчи машғулотга қадар мавзунинг асосий тушунчалари мазмуни ёритилган инпут-матнни тарқатма ёки тақдимот кўринишида тайёрлайди;
- янги мавзу моҳиятини ёритувчи матн таълим олувчиларга тарқатилади ёки тақдимот кўринишида намойиш этилади;
- таълим олувчилар индивидуал тарзда матн билан танишиб чиқиб, ўз шахсий қарашларини махсус белгилар орқали ифодалайдилар. Матн билан ишлашда талабалар ёки қатнашчиларга қуйидаги махсус белгилардан фойдаланиш тавсия этилади:

Белгилар	1- матн	2- матн	3- матн
“V” – таниш маълумот.			
“?” – мазкур маълумотни тушунмадим, изоҳ керак.			
“+” бу маълумот мен учун янгилик.			
“– ” бу фикр ёки мазкур маълумотга қаршиман?			

Белгиланган вақт якунлангач, таълим олувчилар учун нотаниш ва тушунарсиз бўлган маълумотлар ўқитувчи томонидан таҳлил қилиниб, изоҳланади, уларнинг моҳияти тўлиқ ёритилади. Саволларга жавоб берилади ва машғулот якунланади.

Методнинг мақсади: мазкур метод талабалар ёки қатнашчиларни мавзу буйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу буйича дастлабки билимлар даражасини ташхис қилиш мақсадида қўлланилади.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар машғулот қоидалари билан таништирилади;
- тингловчиларга мавзуга ёки бобга тегишли бўлган сўзлар, тушунчалар номи туширилган тарқатмалар берилади (индивидуал ёки гуруҳли тартибда);
- тингловчилар мазкур тушунчалар қандай маъно англатиши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;
- белгиланган вақт якунига етгач ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тугри ва тўлиқ изоҳини уқиб эшиттиради ёки слайд орқали намойиш этади;
- ҳар бир иштирокчи берилган тугри жавоблар билан узининг шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди.

Намуна: “Модулдаги таянч тушунчалар таҳлили”

Тушунчалар	Сизнингча бу тушунча қандай маънони англатади?	Қўшимча маълумот
Мотив	(французча сўздан motif- сабаб, сюжет): 1) Натура объекти, рассом томонидан тасвирлаш учун мўлжалланган объект ёки баъзи холларда манзара бўлиши мумкин;	Амалий – безак санъатда – асосий элемент орнамент композицияси кўп такрорли бўлиши мумкин.
Муносабат, нисбат.	(отношения) – асар яратишда фойдаланилган натура элементларининг ўзаро боғлиқлиги. Масалан: рангтасвирда тус ва ранг муносабати, ҳар хил ёрқинлик нисбати. Чизматасвирда ўлчам ва шакл нисбатлари. Санъатда таққослаш	Тус ва ранг муносабаталари контраст, ўткир ва енгил нюансли бўлиши мумкин.

	усули билан аниқланади	
Наброска	тез ишланган хомаки чизматасвир. Наброскада шакл тасвири умумлаштирилган бўлиб умумий тасаввур беради.	Наброска алоҳида аҳамиятга эга бўлиб картина учун бажарилиши мумкин.
Оригинал	(лотинча сўздан <i>originalis</i> – биринчи бор, асли, асл нусхаси) Тасвирий санъатда рассом томонидан ижодий яратилган санъат асари;	нусхаси олинган ҳар қандай тасвирий санъат асари.
Панно	(французча сўздан <i>panneau</i> -рамкага солинган тахта, доска) – Безакли ҳайкалтарошлик ёки рангтасвир асари; Бинога ёки бирон жойга мўлжалланган бўлиши мумкин. Панно одатда деворни безаш учун хизмат қилади. Панно холстга ишланиши мумкин;	Панно байрам кунлари шаҳар кўчаларини безаш учун вақтинчалик жойлаштирилади.
Пластика	(грекча сўздан <i>plastika</i> - ваяние) – 1) рангтасвирда, чизматасвирда ва ҳайкалтарошликда буюмни шакллантириш, тасвири ҳосил қилиш; 2) ифодали рангтасвир ишлаш йўли, мўйқалам билан ишлашдаги енгиллик, моҳирлик.	Ҳайкалтарошликда, графикада ва тасвирий санъатда шаклнинг аниқликка, ифодаликка эришиш.

Изоҳ: Иккинчи устунчага қатнашчилар томонидан фикр билдирилади. Мазкур тушунчалар ҳақида қўшимча маълумот глоссарийда келтирилган.

“Блиц-ўйин” методи

Методнинг мақсади: тингловчиларда тезлик, ахборотлар тизимини таҳлил қилиш, режалаштириш, прогнозлаш кўникмаларини шакллантиришдан иборат. Мазкур методни баҳолаш ва мустақамлаш мақсадида қўллаш самарали натижаларни беради.

Методни амалга ошириш босқичлари:

1. Дастлаб иштирокчиларга белгиланган мавзу ёки бирор бир картина юзасидан тайёрланган топшириқ, яъни тарқатма материалларни алоҳида-

алоҳида берилади ва улардан материални синчиклаб ўрганиш талаб этилади. Шундан сўнг, иштирокчиларга тўғри жавоблар тарқатмадаги «якка баҳо» колонкасига белгилаш кераклиги тушунтирилади. Бу босқичда вазифа якка тартибда бажарилади.

2. Навбатдаги босқичда тренер-ўқитувчи иштирокчиларга уч кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштиради ва гуруҳ аъзоларини ўз фикрлари билан гуруҳдошларини таништириб, баҳслашиб, бир-бирига таъсир ўтказиб, ўз фикрларига ишонтириш, келишган ҳолда бир тўхтамга келиб, жавобларини «гуруҳ баҳоси» бўлимига рақамлар билан белгилаб чиқишни топширади. Бу вазифа учун 15 дақиқа вақт берилади.

3. Барча кичик гуруҳлар ўз ишларини тугатгач, тўғри ҳаракатлар кетма-кетлиги тренер-ўқитувчи томонидан ўқиб эшиттирилади, ва тингловчилардан бу жавобларни «тўғри жавоб» бўлимига ёзиш сўралади.

4. «Тўғри жавоб» бўлимида берилган рақамлардан «якка баҳо» бўлимида берилган рақамлар таққосланиб, фарқ булса «0», мос келса «1» балл қуйиш сўралади. Шундан сўнг «якка хато» бўлимидаги фарқлар юқоридан пастга қараб қўшиб чиқилиб, умумий йиғинди ҳисобланади.

5. Худди шу тартибда «тўғри жавоб» ва «гуруҳ баҳоси» ўртасидаги фарқ чиқарилади ва баллар «гуруҳ хатоси» бўлимига ёзиб, юқоридан пастга қараб қўшилади ва умумий йиғинди келтириб чиқарилади.

6. Тренер-ўқитувчи якка ва гуруҳ хатоларини тўпланган умумий йиғинди бўйича алоҳида-алоҳида шарҳлаб беради.

7. Иштирокчиларга олган баҳоларига қараб, уларнинг мавзу бўйича ўзлаштириш даражалари аниқланади.

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу: Чизматасвирнинг тасвирий санъатдаги роли. Илғор жаҳон чизматасвир санъати усуллари ни кадрлар тайёрлаш миллий тизимига жалб этиш. Чизматасвир рангтасвирнинг асоси сифатида (2 соат).

Режа:

1.1. Чизматасвирнинг ривожланиш тарихи, ўзига хослиги ва тасвирий санъатдаги роли. Илғор жаҳон чизматасвир санъати усуллари.

1.2. Чизматасвир рангтасвирнинг асоси сифатида. Чизматасвирда шаклларни ифодалаш усуллари ва композициядаги роли.

***Таянч иборалар:** ижод, ассоциация, бадиий босқич, бадиий сиймо, рамз, ўйин усули, интуиция, композиция, колористика, хажмий.*

1.1. Чизматасвирнинг ривожланиш тарихи, ўзига хослиги ва тасвирий санъатдаги роли. Илғор жаҳон чизматасвир санъати усуллари.

Чизматасвир инсон фаолиятининг энг қадимги тури ҳисобланади. Одамзот табиат билан мулоқатга киришиб боргани сари унинг сир асрорларини ўзлаштириб унга муносабатини билдириб борган. Ёниб кўмирга айланган ёғоч қаламчаси, тош, сўяк ва шўнга ўхшаш нарсалар билан чизиқлар ҳосил қилган, ўз ҳаяжон ва фикрларини ифодалай бошлаганлар.

Инсон фаолиятлашиб жамият ривожлана боргани сари расм чизиш асослари ҳам мураккаблашиб борган. Расм чизиш учун эндиликда юзаси силлиқланган ёғоч, папириус, мол терисидан тайёрланган пергамент ва ниҳоят қоғоз ихтиро қилиниб улар ишнинг мазмуни ва бажарадиган амалига кўра танлана бошлаган.

Уйғониш даврига келиб чизматасвир мустақил санъат турига айланди. Агар ўрта асрларда қаламда ишланган расмлар шунчаки рассом, меъмор ва бошқа санъаткорлар учун ёрдамчи восита бўлган бўлса, масалан бўлажак асарнинг хомаки қораламаси, бўлажак бинонинг чизма лойихаси ёки тархи ва ҳ. к, Бу даврга келиб эса чизматасвир шу вазифасини сақлаб қолгани ҳолда эндиликда мўстақил санъат тури сифатида ўзида мўстақил ғоя ва фикрларни баён эта бошлади. Шу санъатнинг таниқли ижодкорлари етишиб чиқа бошлади. Шу ўринда италиялик, германиялик рассомлар ижоди эътиборга лойиқ. Немис Уйғониш даврининг сўнгги йирик вакили Кичик Ганс Гольбейн (1497-1543) қаламсурат устаси сифатида машҳур бўлиб дунёнинг энг яхши қаламкашларидан бири ҳисобланади. Унинг шу техникада ишлаган портрет ва

мавзули суратлар чизиқларининг ифодалилиги ҳамда нур ва соя орасидаги курашнинг нафис тасвири билан характерланади. Ганс Гольбейн турли рангли қоғоз ва қаламлардан фойдаланиб шу санъатнинг ажойиб намуналарини яратишга мувоффақ бўлган. Унинг портретлари ўзининг ташқи эффекти билан диққатни тортади. Рассом тасвирланувчининг кийимлари, уни ўраб турган муҳит ва ундаги буюмларнинг характери ва фактурасини юксак маҳорат билан кўрсатади. Француз рассоми Жан Фуке, рус рассомлари А.Серов, Бакст чизматасвирлари ҳам эътиборга лойиқ. Улар қоғоз фактураси, ранги, турли қалам ва унинг кучли жозибасидан унумли фойдаланиб чизматасвирнинг нодир намуналарини яратганлар. Ўзбекистонда чизматасвир санъатининг янги тарихи ўрта асрчилик билан боғлиқ ва асосан ҳуснихат - каллиграфия ва наққошлик санъатининг унсурлари - табиат шаклларининг соддалаштирилган кўринишларида, чизматасвир К.Бехзод асарларида намоён бўлган бўлса ҳам, лекин унинг кенг маънода замонавий кўринишдаги шакли XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошланди. Бу санъатнинг дастлабки ижодкорлари чеккадан келган европалик рассомлар эди. В.Вележевнинг Тошкент ва унинг атрофидаги манзараларни акс эттирувчи чизматасвирлари, Н.Каразин, С.Дудин ва бошқа рассомлар ижодида этнографик тасвирлар шу санъатнинг дастлабки кўринишларидан эди. Чизматасвирнинг Ўзбекистон ҳудудида ривожланиши ва кенг қулоч ёйилиши 20 асрнинг бошларида Тошкент, Бухоро, Фарғона ва бошқа шаҳарларда бирин - кетин очила бошлаган замонавий мактаблар, касб - хунар билим юртлари, тасвирий санъат студияси ва тугараклар билан боғлиқ. Шу даврдан бошлаб биринчи бор борликни ўзига қараб расм чизиш, мавжуд ҳаётини воқеа ва ҳодисаларнинг ҳаққоний тасвирини яратиш ҳаракати ривожланиб борди. Маҳаллий рассомларнинг биринчи авлодлари қаламда ўқув машқларини ишладилар, дастгоҳ чизматасвир намуналарини ярата бошладилар. Иброҳим Даврон, Ў.Тансиқбоев, Б.Ҳамдамий ва бошқаларнинг шу борадаги асарлари шу давр изланишлари натижаси эди. Ўзбекистонда яшаб ижод қилган А.Волков, Усто Мўмин (А.Николаев), Чингиз Ахмаров ва бошқалар шу санъатнинг ажойиб намуналарини яратиб қолдирдилар. Ўзбек чизматасвирининг янги босқичи 20 асрнинг иккинчи ярмига тўғри келади. Бу даврга келиб чизматасвирнинг академик йўналишида асарлар яратилди, дастгоҳ чизматасвир кенг қулоч ёйди. Баходир Жалолов, Жавлон Умарбеков, Искандар Воҳидов, Алишер Мирзаев ва бошқалар ўз ҳиссасини қўшмоқдалар.

Номдор тадқиқотчи ва олим Канторнинг фикрича: "...техник билимларга эга бўлган дизайнер конструкторнинг ишини такрорламайди.... Ўз ишида дизайнер буюмнинг тимсоли (образи, сиймоси)дан бошлаб, уни рўёбга

чиқаришнинг техник ва технологик шароитларигача бўлган жараёни бажаради...

Дизайнерлик бадиий лойиҳалашда билим ва фантазия, интуиция (ички сезгирлик) ва ҳисоб-китоблар, фан ва санъат, иқтидор ва маҳорат мужассамланади.

Лойиҳалашнинг асосий “босқичи” ижодкор дизайнернинг онгида кечади. Лойиҳалашнинг ташқи ташкилий босқичларини эса унинг методлари каторига киритиб бўлмайди”.¹

Замонавий либосни лойиҳалаш жараёни доимо санъат, маданият, илм-фан, иқтисодиётда рўй бераётган ҳодиса ва жараёнлар контекстида олиб борилиши лозим. Ундан ташқари дизайнер услуб ва мода йўналишларини фарқлаши, етакчи Мода Уйлари, студиялар ва бюроларининг иш фаолияти тамойилларини тушуниши керак бўлади.

Юқорида номи тилга олинган К.Канторнинг таъкидлашича, лойиҳалаш босқичлари ва уларнинг кетма-кетлиги схемаси қуйидагилардан иборатдир:

1. Буюм (дизайни) ғоясининг пайдо бўлиши:

а) дизайнер жамиятда шаклланаётган (ёки шаклланган) эҳтиёжларни сезгирлик, зийраклик билан англайди. Бу эҳтиёжлар гўёки унинг шахсий эҳтиёжларига айланади.

б) у шу дамгача мавжуд бўлган лойиҳавий ғоялар, техника, технологиялар, ишлаб чиқариш ва иқтисодиёт шарт-шароитлари, бадиий маданият, шу жумладан, архитектура, рангтасвир, ҳайкалтарошликнинг муваффақиятларини ҳисобга олган ҳолда мазкур эҳтиёжли буюмнинг сиймоси (образи)ни излайди.

в) ўзининг тассавурида шу объектнинг тимсолини яратади ва унинг дастлабки график тасвирлари, ҳажмий шакли, ташқи кўринишининг тавсифи, унинг амалий қўлланилиш усуллари устида ишлайди.

2. Муҳандис томонидан ғояни техник жихатдан мустақиллигининг текширилиши ҳамда умумий техник ғоядан буюмнинг конструкциясини (тузилмасини) рўёбга чиқарилишига ўтилиши.

3. Конструкция яратилгандан сўнг предметнинг дастлабки ғояда белгиланган функционал параметрлари ва ташқи кўринишига ўзгартиришлар киритилиши мумкин. Дизайнер реал техник имкониятларни ҳисобга олган ҳолда конструкцияга ўзининг тузатишларини киритади.

4. Образни конструктив-технологик ва эстетик жихатдан тўлдириб яқунлаш бўйича дизайнер ва муҳандиснинг биргаликда олиб борадиган иши².

¹ Э.М.Андросова. Основы художественного проектирования костюма. – Челябинск: Медиа-принт, 2004, 9-бет.

² К.Кантор. Правда о дизайне. – М.: АНИР, 1996.

Аммо, аксарият холларда, бугунги кундаги замонавий талаблардан келиб чиқиб, либос дизайнеридан лойиҳалашнинг ижодий жараёнида бошқа мутахассисларнинг иштирогисиз кийим, костюм яратиш талаб қилинади. Бунинг учун конкрет буюмни яратиш мобайнида унга керак бўладиган ғоясини тасвирлаш (эскиз графикаси), материалларни тушуниш, конструкциялаш ва тикиш технологияси соҳасидан билим, кўникма, маҳорат керакдир. Ундан ташқари дизайнернинг композиция тузиш ва рангшунослик асосларидан саводи бўлиши лозим.

Масалан, жаҳон миқёсида оладиган бўлсак, бугунги кунда мавжуд бўлган кичик муаллифлик лабораториялари, студияларида дизайнерлар ана шу тарзда фаолият юритадилар. Бу ерда уларнинг ижодий фаолияти натижасида экспериментал, ноодатий моделлар пайдо бўлади. Агар лойиҳавий вазифа йирик ишлаб чиқариш шароитида бажарилса, у холда дизайнердан техник жараёнларни тушуниш ва асослай олиш талаб қилинади, ҳамда у конструктор ва технолог билан ҳамкорликда ишлаб чиқариш шароитларига мувофиқ ишлайди.

Маълум лойиҳа устида иш олиб борилаётганда, туғма хусусият деб ҳисобланадиган жуда катта иқтидор (креативлик) керакдир. Шунга қарамай, муваффақиятга элтувчи ижодий жараёнлар конкрет вазият ва муаммоларнинг оригинал, ўзига хос ечимини ўйлаб топиш қобилияти натижасидир. Бу қобилият эса иқтидор ва индивидуал аломатлардан ташқари ишлашнинг маълум методологияларига асослангандир.³

Машҳур рассом Пабло Пикассонинг айтишича: “Ижодий илҳом мавжуд нарса, фақат у сизни топиши керак”. Яхши ва қизиқарли ғоялар, муҳим сарфлар, янги ечимлар – буларнинг барчаси таҳлил, кузатув, мулоҳаза, таклиф этиш каби турли руҳий жараёнларни қамраб олувчи конкрет тадбирлар натижасидир (оқибатидир).

Агар либос бўйича дизайнернинг ижодий лойиҳа давомидаги фаолияти устида тўхталадиган бўлсак, **ишлаш жараёни** куйидаги ташкиллаштирилиш мақсадга мувофиқдир. Мода (моделлар) коллекциясини яратиш жараёнида иш режаси тўғри тузилган бўлиши керак ва у куйидаги босқичларни ўз ичига олиши лозим:

- 1) манбаларни излаш (ўрганиш, тадқиқ қилиш);
- 2) “sketchbook” –скетчбук – чизгилар китобини йиғиш (яратиш);
- 3) силуэт, чизиклар, ранг, материал ва матоларни танлаш (аниқлаш);
- 4) концепцияни акс эттирувчи китоб ёки панелни яратиш;

³ Marcarena San Martin. Field guide: How to be a fashion Designer. - USA by Rockport Publishers, Quayside Publishing Group, 2009

5) моделларни ишлаб чиқиш ва дастлабки (синов) нусхаларни бажариш;

6) прототипларни (ёки оригинал моделларни) яратиш.

Дизайнер умумий ва мутахассисга оид билимларини тўплаши лозим. Ижодий фантазияни тарбиялаш профессионал қизиқувчанликсиз ва кузатувчанликсиз мумкин эмас.

Дизайнда бадиий ижод босқичлари. Ижодий интуиция ва таҳлил, яъни ўз ижодини мантиқий англаш, бадиий ижоднинг босқичларидир. Фақат интуиция ва таҳлилни ўйғун бирлиги яхши компоновка қилинган ва яқунланган асарни яратишга имкон беради.

Сиймоли фикрлаш, интуиция, баҳолаш фаолият ва эмоционал кайфиятсиз ижодий жараён мавжуд бўлмайди. Ижодий фаолият билан ривожланадиган ва ортириладиган эстетик негизлар ва психологик механизмлар барча ижод элементларида бор.

Борлиқ ва санъатни эстетик тасаввур этилиши автоматик равишдаги одатий тасаввурни бартараф қилишни назарда тутаяди. Эстетик қайғу пайдо бўлиши учун аввал буюмга эътибор берилмаган томонларни кўриш керак, уни янги нуқтаи назардан кўздан кечиш лозим.

Интуиция – бу фараз, зийраклик, сезарлик. Ўзаро қандайдир умумлиги бор уч атама мавжуд: интуиция, илҳом, инстинкт – тасаввуф билим, тасаввуф кўтаринкли, тасаввуф фаолият.

Кўп амалий масалаларни ечишда, шу жумладан муҳитни лойиҳалашда, *ижодий интуицияга* асосланган усуллар (мияни ҳужум қилиш усули) кенг тарқала бошланди. Кўпинча бу масалалар ҳисоблаш ёрдамида эмас, балки интуиция асосида ечилади.

Дизайнерни ишлаш жараёнида интуитив фараз ва мантиқий тузилишлар ўзаро боғлиқ бўлиб, навбатма-навбат алмашиб тўради ва мураккаб чатишиб тўради. Дизайнер интуитив фикрлаши самарали вужудга келиши учун ост онгига тааллуқли элементларни ажратиб олиши керак. Ижодий масалани ечган пайитда формал-мантиқий компонентни сусайтирадиган имкониятни яратиш лозим.

Қуйидаги чеклашларни киритган ҳолда шундай шароитни яратиш мумкин: берилган вақт мабойнида қўйилган масалани ечиш; маслани ечиш учун жалб этилган ёрдамчи воситалар билан фойдаланиш; ғояни ифодлалайдиган воситалар билан фойдаланиш.

Биринчи чеклаш масалани ҳал қилувчини формал-мантиқий тузилишларни ишлатмасликка мажбур қилади. Демак, фикрлаш интуитив компоненти жалб этилган ҳолда, натижани спонтан равишда келиб чиқишига рағбатлантиради.

Иккинчи чеклашда восита сифатида ёрдамчи маълумотлар, махсус адабиётлар, Интернет маълумотлари ва б. назарда тутилади. Бу ҳолда ташқаридан олинган конкрет маълумотга таяниш имконияти инкор этилади. Бу чеклаш муаммони ечиш учун ўз билимларига таянишга рағбатлантиради.

Учинчи чеклаш воситаларга тааллуқли, улар ёрдамида дизайнер ўз ғоясини ифодалайди. Улардан асосийлари – график ва ҳажмий моделлашдир. Шаклни график усулида тасвири ва минимал воситалар ёрдамида уни ҳажмий тимсоли фақат шаклни эмас, балки мумммани кўришга ундайди.

Юқорида кўрсатилган чеклашлар фақат қисқа муддатли топшириқларни бажариш учун қўлланиши мумкин.

Сезги билан яратилганни тўғри баҳолашнишини билишдан таҳлил бошланади. Рассом фаолиятида бу муҳим пайт. Ижодий интуицияга қобилият – рассомнинг истеъдотлигини намоёнидир. Таҳлил этишга қобилиятни, яъни ўз ижодини мантиқий кўриб чиқиш, ўстириш ва етиштириш лозим. Мазмундан шаклга ўтганда барпо эилганни интуитив ўстириб, дизайнер нафақат муҳит ва персонажларни ўзаро муносабатини, композиция форматини, балки манбасини ва ҳаттоки бажариш воситаларини ҳам ўрнатади. Фақат интуиция бўйича яратилганни таҳлил этиб, дизайнер ижодий яқунловчи босқичига йўллар ва воситаларни топиши мумкин. Ижодий жараённи схемаси қўйдагича бўлади: интуиция – таҳлил – интуиция, чунки санъат ҳам ҳис билан бошланади, ҳам яқунланади, аммо таҳлил ёрдамида тушунтирилади.

Дизайнда сиймолик. “Сиймо” атмаси замонавий истеъмолда бир неча маънода қўлланади. Ҳар хил тасвирларни – гул, прибор, тоғ манзараси расмини кенг маънода “сиймо” деб аташади, яъни буюмлар ва воқеаларни сезги-конкрет қайта тикланишини. Реал дунё буюмларни кўз билан идрок этиш психологик маънода шу буюмларни “сиймоси” дейилади. Фалсафада эса “сиймо” атамаси фақат сезгига оидгина эмас, балки инсон психикаси буюм муҳитни интеллектуал акс этиши ҳам.

Бадий сиймо – бу психологик, семиотик ва бошқа кўп ахамиятли аспектларга эга сиймоликнинг махсус тури.

Сиймо рассом тасавурида тўғилади, этилади ва санъат асарида мужассамланиб, истеъмолчини тасавурига ўтади. Сиймоли фикрлаш қобилияти ноёб – бу катта истеъдот ва ҳақиқий илҳомни тимсолидир. Бадий сиймонинг хусусияти шундаки: типиклиги – ўзига хослигида, умумийлиги – ягоналигида намоён этилади. Костюм композициясида бадий сиймо – муайян муҳитда одам сиймоси ва костюмни ўйғун бирлигидир.

Замонавий дизайнерлари “от кутюр” ва “прет-а-порте” коллекцияларида жуда кўп сиймо ечимларини намоиш этишади, истеъмолчини ҳамкорликка

таклиф этиб. Улар кийим танлаганда барча жоиз ролларни тасвур этиб, мартабаси ва жамоатдаги ўрнига кўра моделни танлаб олади.

Ўзига хос сиймолик бир неча воситалар комплекси билан эришилади - кийим, пойабзал, бош кийим, сумка, соч турмаги, макияж, безак, аксессуарлар ва б. Сиймо яратишда энг муҳими – янгилик ва ифодалилик. Ифодали ва жиддий сиймо яратиш учун муаллиф дадил экспериментатор, новатор бўлиши лозим, рамзлар ва белгилар билан фойдаланишни билиши керак, чунки костюм - бу инсонларда сиймолик ассоциацияларни идрок эттирадиган турли даража маъноли рамз ва белгилардир. Дж.Фоллини (белгилар ва рамзлар комусини муаллифи) фикрига биноан “қонун ва сўз эмас, балки белгилар ва рамзлар дунёни бошқаради” .

Белги- бу кенг истемол қилинадиган муайян маълумотга эга ҳар қандай график ифодадир.

Рамз икки маънога эга – бу қандайдир буюмни номидан қилинган тасвир, у мутлақо бошқа шакл ёки абстракт тушунча бўлиши мумкин. Рамз атамани иккинчи маъноси – ёзма белги (харф, ноталар, рақам, математк рамзлар ва б.). Рамз ва белгиларни энг муҳим функцияси – график тасвирлар ёрдамида инсонлар орасида алоқа барпо этиш.

Дизайнда ҳажмий шаклни уйғунлаш. Маълумки одамнинг ҳаёти табиий ва сунъий ижтимоий ва буюм муҳитида ўтади. Буюм муҳити – бу одамни моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондирадиган буюмлар комплексидир. Бу комплексни буюм ҳалақалар сифатида тасаввур этиш мумкин, улар одам учун муҳимлиги бўйича кетма-кет жойлантирилган.

Одамга энг яқин буюм ҳалқаси – кийимдир. Пойабзал ва қўшимчалар кийим элементларига мос бўлиб, яхлит ансамблни барпо этиши зарур. Оёқ кийимда ҳам бир неча ҳалқаларни ажратиш мумкин – ички (пайпоқ, колготкалар ва б.) ва сиртки (пойабзал, чанги, коньки ва б.). Иккинчи буюм ҳалқаси – полни қопламаси ва маиший анжомлар. Учинчиси – мебель ва туртинчиси – меъмордир. Шу тарзда костюм дизайни индустриал, ландшафт ва муҳит дизайни буюмлари билан чамбарчас боғлиқ.

Қадимдан одамзод ўз ижодида ҳажмий шаклларнинг ўғунлик асосларини эътиборга олишга интилишган. Бу мутлақо оригинал ва фундаментал назарияси пропорциялар, формал элементларни идеалланишдан келиб чиқмасдан, шакллантириш билимга асосланади. Шакллантиришни ассоциатив-сиймоли томони муаллифни шахсий фантазиясига тааллуқли. Келажак дизайнерлар ўз ғояларини муҳимлигига ишониши зарур ва ўз фикрини, ҳаттоки онгсиз бўлса ҳам, рағбатлантириши керак. Бу ҳолда ижодий машқларни тез бажариш учун маҳсус усул– ўйин пайдо бўлади.

Бу усулда энг муҳими – ўз услубига эга актив ижодий шахс сифатида муаллифнинг роли ҳар қандай график усулда истеъмолчига ўз ғоясини етказишга уриниш. Шубҳасиз, ўйин асосига олинган қийматларнинг ҳақиқий характери – ижод ва илҳом манбасидир.

Масалан, топшириқлар қуйидагича бўлиши мумкин: муайян схемага биноан эскизлар сериясини яратиш: костюм - меъморчилик элементи; сумкалар – чемоданлар, автомобиллар; пойабзал – маиший анжомлар – механизмлар; бош кийимлар – мебель – компьютер; аксессуарлар – электр маиший техника; боғ паркдаги ҳайкал – пошналар – қўлқоплар.

Бу ва бошқа амалий масалаларни ечиш учун “мияни ҳужум этиш” усулини қўллаш мумкин. Дизайнинг асосий вазифаси – буюмларни янги маданий намуналарини яратиш, ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчини орасида оммабоп коммуникацияни рўёбга чиқариш. Дизайнер буюмни маънавий ғоя билан таъминлайди, истеъмолчига эмоционал таъсир этиб, моддий ва маънавий маданиятни биргаликда бириктиради.

Бу амалий масалаларни ечганда расом дизайн объектнинг элементларини ифодали тузилиши учун воситалар танлашни назарда тутди. Вазн, ҳажм, ранг ва ёруғликни ритмик такрорланиши шакл ташкилни этиш учун воситаларидир.

Турли буюмларни сиймо ечимини қидиришда булар барчаси қўлланиши мумкин. Бунинг учун дизайнер ўқиш жараёнида бадиий ритмнинг эстетик қонуниятларини ўрганиши лозим. Биологик, муҳандис ва композицион ритмлар дизайнда муҳим роль ўйнайди.

Бунга имконият тўғдирадиган машқлар серияси барпо этилиши мумкин:

- товуш ва ранг орасидаги ўзаро таъсири (тасвирий-график композиция берилганда мусиқа маълумоти импульс сифатида қабул қилинади). Товуш сигналлар ёрдамида кўриш рецепторнинг функциялари кучаяди. Информацион импульс мусикавий маълумотга субъектнинг реакциясини юзага келтиради, эмоционал-психологик хис-туйғуни намоён этади – сезги, тасаввур, тушунчани, улар композиция тузишда (колорит, шакл, чизик ва доғлар, уларни ўзаро жойланиши ва принципиал нисбатлари) бош асос сифатида иштирок этади;

- ранг ва сўз орасидаги ўзаро алоқа (адабий асарларни сиймо тасаввурларига биноан ишланган рангли график композициялар); сюжет - ритм, интонация, муаллиф ҳикоя қилган принциплар;

- ранг, чизик ва борликни компонентларнинг орасидаги ўзаро боғлиқлиги (Қоинот, Ер, табиат, инсон сиймоси таъсирида кунгилга тушган сиймоси).

Замонавий дизайнда синтез санъати кенг тарқалмоқда: кўпфункционали рангли мусиқа, фан ва техникани энг янги ютуқлари билан фойдаланиш.

Синтезланган санъат таъсирида асарларни яратиш жараёни куйдаги босқичларга бўлиш мумкин:

- маълумот тўплаш; манбалар, импульслар ва х.к., уни таҳлил этиш: маълумотга импульснинг таъсири, уни сиймо ва сенсор тавсифи, яъни сезиш, тақдим этиш, тасаввур этиш, абстрактлаш;

- олинган маълумотни тартибга солиш: оддийлик, узликсизлик, ҳар хиллик, ўйғунлик ва х.к.;

- альтернатив вариантларни ишлаб чиқиш ва оптимал ечимини танлаш;

- истиқболли ривожланиш назарий (концепция, гипотеза) ва масалани ечиш лойиҳа – тажриба принципларни тузиш (ишларни амалий ёки техникавий бажариш, яъни композицион-колористик, чизикли-график, ҳажмий-текислик ва бошқа ҳажмий-режалаштирилган ечимларни бажариш).

Костюм дизайннда эвристик усуллар. Ижодий жараён – бу мазмун ва шакл бирлигини қидиришдир. Баъзан ижодий вазифа ечилганда анъанавий усулларни қўлланиши қизиқарли ечимни бермайди. Шунинг учун лойиҳалаш жараёнида дизайнернинг ижодий фаолиятини интенсификациялашга йўналтириш керак.

Бутун жаҳон дизайнерлари дизайнни барча соҳаларида даврга муносиб янги молларни яратиш учун янги ғояларни қидирмоқда. Буюмларни ишлаб чиқарадиган фирмалар дизайнерлардан қизиқарли бир ғояни эмас, балки ажойиб, янги чексиз ғояларни талаб қилишади. Бу ижодий фантазияни жадаллаштириш усулларни ёки эвристика усулларни қидирилишига сабаб бўлади.

Эвристика (грек. heurisiko – қидираман, кашф этаман) – бу маъсул ижодий фикрлашни урганадиган фандир.

Ижодий жараён жуда мураккаб ва ўта хилма хил ҳодиса. Ижодий тасаввурни ривожланиши, лойиҳа ижодий вазифаларни ноанъанавий усуллар билан ечиш, психологик инерцияни енгиш – бу эвристик усулларнинг имкониятларидир. Замонавий дизайнерлар кўпинча аналогия, ассоциация, комбинациялаш, инверсия ва б. усулларга асосланган оддий эвристик усуллари билан фойдаланади. Лойиҳаловчи эвристик усуллари билан фойдаланишни билиши керак.

Турли эвристик усуллари билан қўлланиш натижасида дизайнернинг ижодий қобилиятини ва ташаббусини профессионал йўналишда фикрлаш мантиқасини ривожланишига имкон беради. Бу ҳолда ижодий қидиришни тартибга солиш ва жадаллаштиришга имкон пайдо бўлади.

Шу тарзда дизайнерни ўқитиш энг муҳим мақсади – бу ҳар бир талаба лойиҳалаш фаолиятида ўз қобилиятини очишга ва ўз ўзини баҳолаш қобилиятини ривожланишига имкон бериш, ва лойиҳага қўйилган вазифани ечиш учун индивидуал усулларни ишлаб чиқиш.

Дизайнер фаолиятида қўлланиш мумкин эвристик усулларини кўриб чиқамиз.

Ассоциация усули – ғояни вужудга келиш усулларидан биридир. Агар дизайнерларнинг ижодий тасаввури ташқи муҳитни турли ғояларда қаратилса, бу ҳолда бу усул яхши натижа бериши мумкин. Дизайнерни сиймо-ассоциатив фикрланишини ривожланиши, уни “ўйлаш апаратини” доимий “ҳарбий тайёргорликка” олиб келишдир, чунки бу ўқиётган ижодий шахсни муҳим вазифаларидан бири. У теварак атроф муҳитига тез таъсирланиши ва у ердан ассоциацияни олиши керак. Ундан ташқари, замонавий дизайнда сиймоли фикрлаш лойиҳалашда принципиал янги услуб деб ҳисобланди.

Дизайнерни ассоциатив фикрлаши буюмли, абстракт ва психологик ассоциацияларни объект ечимини график қидирувга ўзлаштиришди. Ижодий жараёнда ассоциатив фикрлаш жуда муҳим. Шундай фикрлашга дизайнернинг қобилият ижодининг асоси бўлади, чунки ҳар қандай санъат асари – бу хотирада тикланган реал дунёни ва буюмларни ассоциатив тасаввурлаш натижасидир.

Костюм дизайнери реал борликни қандайдир трансформация ва ўзлаштириш натижасида кийимда қўллаши мумкин ва барча нарсаларни олиши мумкин: мавзули фрагмент ёки бутунлай манбани. Костюм лойиҳалашда ижодий манба сифатида табиат, воқеалар, буюмлар бўлиши мумкин. Либос дизайнерни шакл, ҳажмларни бирикмаси, ҳар хил тузилишларнинг бирикмалари доимо қизиқтиради.

Ассоциациялар ҳар хил бўлиши мумкин: буюмли, абстракт, психологик ва нореал. Асфальтда кўлмақлар, музни ялтираганлиги, йўлда ёки даладаги лойнинг фактураси, ёмғир томчиси, деразада аёзнинг расмлари ва б. - булар барчаси ихтиро қилиш чун озуқа бериши мумкин. Дар ҳақиқат, дизайнернинг фикри муайян йўналишда бўлиши учун у доимий профессионал машқлар қилиши лозим. К.Диор қўйидагича изҳор қилган: “Аслда, барча мени билганим, кўрганим ёки эшитганим ҳаммаси мени вужудимда қўйлаққа ўзлаштирилади”.

Аналогия (ўхшаш) усули – қўйилган вазифани ечиш усули. Бу усулда тарихий, халқ ва миллий костюмдан, муҳандислик ечимлардан, меъмор иншоатларидан олинган ўхшаш ечимлар яратилади. Дизайнер ижодий манбани шарҳлаш билан учрашади ва трансформация ёрдамида уни лойиҳа

ечимига айлантиради. Бу усул кенг ва кўпинча қўлланади, айниқса лойиҳалашда объектнинг сиймо ечими кидирилганда. Янги қизиқарли ечимлар ижодий манбани кўриниш аломатларидагина эмас, балки буюмни яратиш усулидан ҳам ҳосил бўлади:

- “бичилмаган ва тикилмаган либос” усулини костюм тарихидан ўзлаштириш мумкин (римликларнинг тогаси, ёпинчоқлар, хинд аёлларнинг сариси, индонезия аёлларнинг саронг юбкаси ва б.);

- “упаковка” усули – тара ва упаковка дизайни;

- “тўқиш” усули – амалий-декоратив санъат буюмлари ва халқ костюми ғоя беради;

- “ҳажмий фактурани яратиш” усули – ўсимлик шакллар, гуллар, барглар, илдизлар, пустлоқлардан ва б. ғояни олиш мумкин;

- “катта шаклларни қисмларга бўлиш” усулни ўрта аср яроғ-аслаҳалари ва модул лойиҳалашдан ғояни олиш мумкин.

Аналоглардан ўзлаштирилган дастлабки ғоя амалга оширилади. Шундай лойиҳалаш усули функционал лойиҳалашга мансуб, яъни буюмни лойиҳалашни эмас, балки усулни.

Масалан, лойиҳалаш: чойнакни эмас, сувни қайнатадиган усулни; калишни эмас, сув ўтказмайдиган пойафзални.

Бионик усули бионика конкрет объектларни таҳлилидан иборат. Масалан, ҳашоратлар канотларини таҳлил этиб, янги ўралиш шаклларни, устки кийимларни қаватланишини, деталлар трансформацисини яратиш мумкин. Баъзи ҳашоратларни нурланиши ичига ёритқич ўрнатилган пойабзални яратиш ғояни тўғдиради .

Дизайнда бионик ёндошиш ўзгача конструктив буғумларни, янги хусусиятли фактураларни ҳосил қилишга имкон беради.

Ундан ташқари, бу усул дизайнер эътиборини табиат объектларини диққат билан ўрганишга; одатийда қизиқарли ғоя, принцип ва усулни кўришга имкон беради. Бунда ижодий шахсни ташқи дунё, одамни яшаш муҳит билан боғланганлиги аёнидир.

Неология усули хорижий ва ўз мамлакатига оид лойиҳалашда ёт ғоялари билан фойдаланиш усули. Умуман айтганда, мода тақлидга асосланган. Шунинг учун мутахассислар ва истъемолчилар ҳар бир янгилик ёки аломатни психологик чарчаш рўй берганча тиражланади. Бунга ҳам прототипни фазовий қайта тузиш асосида киритиш мумкин.

Ўзлаштириш жараёнда қуйидаги саволларни қўйиш ва уларга жавоб бериш керак. Прототипда нимани ўзгартириш керак? Прототипда нимани ўзуартириш мумкин? Қандай қилиб?

Шуниси тушунарлики, прототипни ўзгартирмасдан фойдаланиш ёки ўзлаштириш профессионал жанжалга ва плагиатга оборати.

Фақат усулни қўллаш коррект ҳисобланади. Масалан, чарм сумкани ўрилиш масштабини, фрагментлар шаклини ва б. ўзгартириб, либос моделида қўллаш мумкин.

Каррикатура усули – дизайн маҳсулотининг сиймо ечимини беъмани, янги тасодифий ечимини ҳосил қилишга олиб келадиган усул. У сиймоли модель чегарасини аниқлашга ва ижодий тасаввурни ривожланишига ёрдам беради. Гипербола усули, гротеск сиймони яратиш замонавий модали эскизларида ва баъзи дизанер моделларида ифодали сиймони яратиш учун кенг қўлланади (масалан, И.Мияке, Дж.Гальяно, А. Мак-Квин, Д.Ван Ноттен).

Бошқалар фикрини аниқлаш ёки “*ақл йиғилдиган усули*” доимо талабалар ўқитилганда уларни қандайдир муаммо ечиш тўғрисида суралганда қўлланади: “Бу тўғрисида нима ўйлайсиз?” Этилган кўп мулоҳазалар асосида лойиҳа вазифасини ечиш учун оптимал варианты аниқланади.

Умуман айтганда, дизайнер кабинет ходими эмас. Дизайн маҳсулотини ишлаб чиқишда коллектив ижод муҳимдир. Баъзи дизайн-студиялари ишни бошлаганда етарли миқдорда ғояларни генерация қилиш учун кўп одамларни жалб этишади. Бунга лойиҳалашдан олдин дастлабки тадқиқотларни ўтказиш босқичини киритиш мумкин, қайерда лойиҳанинг муаммолари ва мақсадлари шакллланади: илмий-техникавий журналларидан, суров ва интервьюлардан, аналогларни ўрганишдан маълумот йиғилади. Булар барчаси янги маълумотни ҳосил бўлишига олиб келади.

Декомпозиция ва кетма-кет яқинлашиш принцип усули - мураккаб вазифани қисмларга ажратиш ва кетма-кет уларни ечиш. Бу усул “ўзлаштириш” усулга ўхшайди. Масалан, лойиҳалаш вазифаси аёллар устки кийим сериясини ишлаб чиқиш, бу усул билан фойдаланиб лойиҳани бир неча кетма-кет босқичларга бўламиз: қандай янгиликни сиз тавсия этасиз, қандай стереотипдан воз кечиш керак – бу асосий босқич; қандай ассотиментни ишлаб чиқиш керак; саноат ёки шахсий буюртма учун; қандай шакл, силуэт, пропорцияларда ва бошқа композицион воситаларида бўлади; сўнг бош ва оёк кийимлар ва аксессуарлар тўғрисида ўйланади.

То ғояга мансуб ечим топилмаганча бу йул билан юриш керак. Бунда мураккаб лойиҳа вазифасини аввал ечиш учун енгил вазифаларга бўлиш мумкин бўлганда “ўзгартириш усул”ни қўллаш маъқул. Масалан, эстрада костюмни эскизлар сериясини яратиш учун аввал сиймони, имиджни, сўнг безаклар ва костюм ўйланади.

Ёрдамчи вазифа усули - ўхшаш вазифани ечиш ва уни ечишга ҳалақит берадиган кўрсаткичларни аниқлаш. Шундай эвристик усул билан костюм

дизайнерлари доимо фойдаланган. Бу усул бошқаларни ўхшаш ғояларни (мода журналларидан, кўрғазмалардан, либос моделлари намойишидан, магазин, бутик ва бозорларни қатнашишдан) киритишдан ва уларнинг фазилатларини ва камчиликларини астойдил таҳлил этишдан иборат. Бу усул ўзгани лойиҳалаш тажрибасини қўллаб, мураккаб вазифани ечишга имкон беради.

“*Камчиликлар рўҳати*” усулида буюм камчиликлари батафсил тўлиқ рўйхати тузилади. Агар тайёр буюмнинг сифатини яхшилаш вазифа қўйилса, бу усулни қўллаш тавсия этилади. Рўйхат камчиликларни йўқотишга ёрдам беради. Умуман айтганда, дизайнер дизайн махсулотини истъеъмолчисига айланиб кўпроқ сураш ва саволлар бериши керак.

Ёрдамчи саволлар усули психологик инерцияни пасйитиришга ва вариантларни қидиришни тартибга солишга ёрдам беради. Қуйидаги саволлар қўйилиши мумкин: буюмда нимани айириш, парчалаш, катталаш ва х.к. мумкин. Масалан, вазифа плашчни лойиҳалаш бўлса, қуйидаги ёрдамчи саволларни қўйиш мумкин: Плашч трансформацияланадиган бўладими, қандай деталлари ва қандай қилиб? Қавилган астари олиб қўядиган бўладими, қандай материалдан қилинади? Плашч кимга мўлжалланган? Плашчни авра материали арзон (синтетик пленка, сунъий чарм, газлама) ёки қимматбаҳо (табiiй чарм, замша, қимматбаҳо газлама) бўладими? ва б.

Саволлар керакли ечимга олиб келади ва лойиҳалаш жараёни енгиллаштиради яна “*етти қарра қидириш уй*” усули қўлланса. Бу усул дизайнер ўзига қўядиган етти саволга асосланган: Ким? Нима? Қайерда? Нима билан? Нима учун? Қандай қилиб? Қачон?

Вазифани ечиш жараёнида қидириш йўллари кенгайтириш учун вазифа формулировкасини ўзгартириш усули билан дизайнер олдида стратегик вазифа қўйилганда фойдаланади. Масалан, берилган вазифа плашчни лойиҳалаш бўлса, унинг формулировкасини қуйидагича ўзгартириш мумкин: сув ўтказмайдиган ёки сувни ўзидан қочирадиган газламадан ёки полиэтилен пленкадан ва б. плашчни яратиш; сув муайян ҳолда оқиб кетадиган ёки маълум жойларга йиғиладиган плашчни яратиш; кнопка босилганда капюшони соябонга айланадиган плашчни яратиш; тахлаганда кичкина сумкага сиғадиган плашчни яратиш ва х.к.

Агар ўзгарган вазифа формулировкаси кутилмаган ҳаттоки беъмани бўлса, ечими ҳам қўйилган вазифага биноан тасодифий бўлиши мумкин.

Умуман “вазифа формулировкасини ўзгартириш” усули лойиҳа ечимини қидириш доирасини кенгайтиради ва дизайнерни фикирлашини мобиллиги намойиш этади.

Антропотехника усули – одамни физик имкониятларига мос янги буюмларни лойиҳалаш усулидир. Ҳаттоки авангард моделларида ҳам одам

тана пропорциялари, буюмнинг қўлайлиги инобатга олиниши керак. Масалан, чунтакларни жойланиши фойдаланишга қўлай бўлиши керак, сумканинг тақилмаси бир қўл билан очилиши керак.

Эмпатия усули лойиҳалаётган буюмни “ролига кириш”. Бу усул билан театр актерлари фойдаланади. Масалан, шаҳар транспортда юриш учун кийим яратиш. Дизайнер бу буюм “ролига кириб”, уни нуқтаи назаридан анъанавий ечимларини таҳлил этади. Демак, газламаси силлиқ бўлиши керак, осилган деталлари бўлмаслиги керак ва х.к.

Илғор технологиялар усули – “идеал буюмни” кидириш усули. Унинг асосий мақсади буюм мўлжалига идеал мос бўлиши керак. Масалан, идеал курткани лойиҳалаш вазифаси қўйилган. Халқаро стандартга кўра куртка ҳажми етарли даражада бўлиши лозим, конструкцияси буюмни фигурада идеал ўтиришини ва эркин ҳаракатни таъминлаши керак; барча деталлари (чунтак, кокеткалар ва б.) қўлайликни таъминлаш керак, тақилмаси икки қаватли (“молния”, тасма ва пистонга ва б.) бўлиши керак; белида ва этагида энини ўзгартириш учун кулиска, белбоғ, резинка, хлястик ва б. қилиниши керак; капюшон трансформацияланидаган (очиладиган, тахланадиган, ёйиб қўйиладиган, махсус чунтакка солинадиган) бўлиши керак; куртка гигроскопик бўлиши шарт (перфорация, махсус астар ёрдамида).

“Ақл ҳужуми” усули – бу қисқа муддатда коллектив ғояларини генерация қилиш. Бу усулда ушбу муаммо билан шуғулланмайдиган турли мутахассисли одамлардан коллектив ташкил этилади. Коллектив корхона билан боғлиқ эмас жойда йиғилади, уни таъсири бўлмаслиги учун. Бу ҳолда кўядаги шартлар қўйилади: коллектив катта эмас бўлмаслиги лозим, коллектив аъзолари кетма-кет тез ўз фикрини этиши керак, танқид ман этилади, жараён магнитофонга ёзилади. Сўнг коллектив иш натижаси мутахассисларга берилади, улар ғояларни таҳлил этишади, ҳаттоки бемаъни ҳазил ёки парадоксал бўлса ҳам, баҳолашади ва ечиш моҳиятини аниқлашади.

Интуитив фикирлашга асосланган ғояларни генерация қиладиган усуллар “мия ҳужуми” усулидан келиб чиққан:

- “ақл мусоҳара” усули – танқид ман этилган ҳолда қатношувчиларни тез суров қилиш. Бу ҳолда ғоя мантикий яқунгача етқизилгани боис бу жарён кўп вақт жалб қилади, шунинг учун бу усул мусоҳара дейилади;

- “дельф усули” (қадимий Юнонистон шаҳри Дельфда оракул бўлган) – экспертлар баҳоларини йиғиш тизимини ташкил этиш ёрдамида эксперт прогнозлаш, уларни математика-статистик таҳлил этиш ва ҳар бир цикл натижаси асосида кетма-кет корректив қилиш усули;

- “қароқчилар мажлиси” усули “мия хужуми” усулига ўхшайди. Бу усул қидириш, таҳлил этиш, танқидий баҳолашда, эксперт баҳолашда ва хулоса чиқаришда қўлланиши мумкин.

Ўйин усули модада ўйин фурсатини назарда тутаяди, ўйин эса доимо инновацион фаолият билан боғлиқ. Ўйин мода намуналари ва сиймоларини ўзгаришига оборади ва қидиришни рағбатлантиради. Ўйин учун жараёни ўзи муҳим, қайерда буюмни трансформация ва якунига етказмаслик асоси қўйилади. Эркин рух, театраллик, таввақал ва эрмак – булар барчаси замонавий дизайн элементлари.

XXI аср либос коллекцияларида ўйин усули кўпинча қўлланади: деконструкция, эклектика ва б.

1.2. Чизматасвир рангтасвирнинг асоси сифатида. Чизматасвирда шаклларни ифодалаш усуллари ва композициядаги роли.

Чизматасвир тасвирий санъатнинг мустақил тури бўлишидан ташқари рангтасвир, гравюра, плакат, ҳайкалторошлик, амалий безак санъати ва бошқа санъатларнинг асоси ҳисобланади. Чизматасвир ёрдамида бўлғуси асарнинг энг биринчи ғоясини чизматасвир орқали мустаҳкамланади. Масалан, Суриков “Бояр аёл Морозова” картинасининг мураккаб композицияси учун эскизларни хаёдан ва натурадан қаламда хомаки чизматасвирлар ишлаб ҳал қилишга уринган. (1а,б,в -расм).

Микеланжело Сикстин капелласи шипига роспись ишлашда қомат ҳаракатларини ёрдамчи чизматасвир орқали жозибали ҳолатларини топишга ҳаракат қилган. А.Иванов томонидан бир неча ёрдамчи чизматасвирлар тайёрлаб, ўз картинасида бетакрор шакллар жозибали образи борлигини кўради.

Чизматасвир қонун ва қоидаларини эгаллаш натурадан онгли равишда ишлаш натижасида ўрганилади. Қаламни қоғозга тегизилар экан, реал шаклни тушуниб ва сезгига асосланиб, ўйлаб юритилиши керак.

Ўқув чизматасвирида натуранинг шакли, пластикаси, пропорцияси ва қурилиши ҳақида тўлиқ тасаввур берилиши зарур. Натура ёрдамида шаклларни ўрганиш рассом ижодида катта имкониятдир. Бундан ташқари биз натурани идрок қилабилишимиз ҳам зарур. Атофдаги борлиқ нарсалар ҳақиқатда бизга кўринган каби эмас, масалан, паралел чизиқлар бир – бири билан учрашгандек, ўткир бурчаклар гоҳо ўткир, гоҳо ўтмас, айлана эса эллипс шакл кўринишида, қалам бўйи бино бўйидан баланд ва ҳақозоларни чизматасвир, перспектива машқларисиз тушуниш қийин.

Перспектива оптик ҳодисаларни тушунтиришдан ташқари, балки рассомни шаклларни ҳар хил ҳолатдаги бурилишларини муҳит(маконда)да тасвирлаш усуллари билан қуроллантиради. Шунингдек, ҳар хил даражадаги масофада жойлашишини тасвирлаш усуллари ҳам тушунишга имкон яратади.

Роботлар, ўрнатилган сенсорлар, ясси дисплейлар ва бошқа “янги” технологиялар охириги пайтга қадар шунчаки ҳаёлпарастларнинг тасаввурида эди. Ҳозирги пайтда биз на хоналарни йиғиштирадиган электрон ёрдамчиларга, на сунъий интеллект намуналарига ҳайрон бўлмаяпмиз. Биз келажакни яқинлаштирган ҳолда турли соҳаларда сони тобора ошиб бораётган роботлар ва улардан ҳосил бўлувчи техникаларга эгамиз: ҳарбий техникадан тортиб маиший буюмларигача, содда микросхемалардан то мустақил ривожлана оладиган тизимгача.

Роботлар техникаси бўйича экспертларнинг таъкидлашича, 2050 йилга келиб роботлар жамиятимизнинг бир қисмига айланади. Машҳур дизайнер Карим Рашиднинг фикрича, биз бугун технологик гибридга айланмоқдамиз,

чунки танамизнинг 70 % қисминипластик ва металл билан алмаштириш мумкин. Шу боис андронидлар асрининг бошланишига яқин қолди.

Роботлар жамиятга кириб бориши учун табиий тўсқинлик инсонларнинг уларга бўлган муносабати ҳисобланади. “Инсонлар машиналар билан ёнма-ён ўсиб бораётган пайтида уларни қабул қилади”, – дейди интерфаол тизимни яратувчи доктор Френк Поллик.

Хусусан, жамиятда инсонларнинг онгини ўзгартирадиган ва “техника”ни ва ўзининг “онгли” атрофдагиларни идрок қилиш бўйича янги поғонага кўтарадиган келажакка қаратилган жараёнлар рўй бермоқда.

Шу муносабат билан дизайн инсон замонавий инновацион дунё сифатида қандайдир ўтказувчи восита сифатида намоён бўлади. Инновация эса бу ерда алоҳида олинган механизм ёки машина эмас, кўпроқ бугун тоборо кескин тус олган жўшқин жараён ҳисобланади.

Аммо бу ерда муаммо мавжуд: бир кўришда 20-30 йилдан кейин дизайнга бўлган эҳтиёж ўз-ўзидан йўқолади. Бунга мисол “ақлли” (электрон) уй концепцияси бўлиши мумкин, унда барча тугмачалар овозли топшириқларга алмаштирилган, буюмлар минимал даража иштирок этади: стандарт кўринишдаги мебеллар йўқ ва барча буюмлар ўта функционал ҳолатда.

«...21 асрдаги дизайн янги энергия, номоддийлик, шаклларнинг йўқолиши ва уларни ўзлаштириш, шаффофлиги, ранг, хиди ҳақида қайғуради. Яшаш жойини бир вақтнинг ўзида реал ва нореал, метафизик ва физик ҳолатга келтира оладиган рақамли технологиялар ҳақида қайғуради...»[6]. Дизайн инсоннинг янги турмуш тарзини яратувчи жараён сифатида – буюмнинг ташқи кўринишни лойиҳалаштириш эмас, балки –статик, инсонга мослашадиган, ҳаттоки уни илҳомлантирадиган келажакдаги объектлар тизимига эга бўлган инсон атрофидаги умумий “ақлли” маконни яратишдан иборат.

Шундай қилиб, дизайн йўқ бўлмайди, у шунчаки инновацион жараёнга кириб борган бошқа даражага ўтади ва эндигина “чиройли буюм” сифатида идрок қилинмайди. Бугунги кунда дизайнер функционалликни кучайтиради ва технологияларни қўллашда муҳим рол ўйнайди. Дизайннинг кучайган илмий-техник жараёнларига интеграция қилиш таъсири остида бизга таниш бўлган атрофдагилар ҳақида тасаввурларни ўзгартирадиган янги услуб ва йўналишлар юзага келади.

Ҳолбуки дизайннинг асосий вазифаси ҳанузгача янгиликни – янги шакл, эстетикани топишдан иборат бўлаётган бўлса, замонавий дизайннинг асосий мақсади куйидагилардан иборат бўлиши мумкин: маданият маконини қайта таркибланиш, инсоннинг бутун атрофдагиларини янгилаш орқали янги кадриятларни яратиш.

Ўхшаш вазфалар 20 асрнинг 10-20 йилларида санъатда пайдо бўлган машхур футуризм авангард оқимида кузатилган. Инкор этишга асосланган бўлиб, ушбу оқим завқ-шавқ ва кучли мафкурага бой бўлган, унда янги дунёни яратишдан олдин эски дунёни бузиш керак деган ғоя ётган. Футуризм эстетикасида асос солувчи элементлар сифатида қуйидагилар бўлган: ҳаётнинг янги туйғулари, янги дунёни ҳис этиш муаммоси, шаҳар ва янги техника дунё мавзуси, идрок қилиш психологиясига қизиқиш, ижодий усул асослари сифатида ички туйғуни шакллантириш. Ўйинли атроф муҳити, гротеск, ғайритабиий ўзгаришлар, кўпинча реал воқеаликдан ташқарида бўлган объектларнинг тавсифи –буларнинг барчаси футуристтик услубиётнинг элементлари ҳисобланган.

Аммо, агар футуризмнинг асоси ўтмишнинг шаклини инкор этиш бўлган бўлса, ҳозирги дизайннинг асоси эса –жадал ривожланиб борувчи электроника, материал ва технологиялар ҳисобланиб, улар дизайн учун янги имкониятларни яратади. Ўз навбатида, дизайнернинг прогноз фаолияти олим ва технологларни ҳаётимизда ҳали йўқ бўлган нарсани яратиш учун янги йўлларни топишга чорлайди.

Бугунги кунда алохидалашган буюмларни эса, балки инсоннинг атрофидагиларига мос равишда турмуш жараёнларини лойиҳалаштириш тенденциясини кузатиш мумкин. Ҳаётий макон унинг технологик ва эстетик чегарасигача такомиллашиб, шу тарзда футуристтик аломатларни ўзида намоён этади.

Даставвал барча янги технологияларнинг манбалари сифатида ҳарбий ишланмалар ҳисобланади. Аммо вақт ўтиши билан улар маиший тус олиб дизайн томонидан муваффақиятли амалга оширилмоқда. Келажакнинг энг илғор тенденцияларидан бири нанотола бўлиб, у нафақат ҳарбий ва фазовий махсус кийимда, балки кундалик кийимда ҳам қўлланилади. Сўнг эса турли бутун занжирдаги “сирли” ўзгаришлар юзага келади, чунки янги кийим тури (“ақлли” матодан тикилган кийим) учун янги тозалаш, сақлаш услуби керакдир.

Шундай қилиб, инновацион жараён ўз инқилобий ишланмаларида чексиздир, янги инновацион объектни лойиҳалаштириш эса ягона функционал, техник ва мазмунли яхлит, объектларга бирлашган мажмуани яратишни талаб этади.

Замонавий тушунчада дизайн-лойиҳалаштириш объектлари буюм эмас, балки эҳтиёжлар ҳисобланади. Янги технологияларнинг ривожланиши билан инсон атрофида янада интеллектуал ва илм талаб қиладиган маконни шакллантиришга бўлган эҳтиёж пайдо бўлди. Бироқ инсоннинг техник атрофи қанчалик мураккаб бўлса, унда дизайн шакллари яратиш шунчалик кам

кўринади. Инновацион дизайн объектларининг шакллари кўпинча оддий ва ихчамдир. Қиёфаларда қандайдир биоморфлик ва шунинг ҳисобига руҳланганлик кузатилади, бўрттирилган пластика технологик бўлақлар билан бирашиб, техник жиҳатдан мукамал организм қиёфасини яратади.

Хусусан, замонавий маконга қараб, муҳитни тотал техникалаштириш, буюмли элементларнинг микро-минитуризация қилиш ва уларнинг интерфаоллиги, ўрантиладиган тизимнинг ривожланиши ҳамда бир нечта объектларнинг битта техник жиҳатдан мурракаб бўлган объектларга бирлашиш тенденцияларини қайд этиш мумкин.

Мазкур дизайн жараёнида инсон омили асосий омилга айланади, буюм энди футуристик ҳаёл эмас, балки инсон ҳаёт тарзини ўзгартирадиган ва янги технологиялар ҳисобига турмуш тарзини янада шинам қиладиган объект ёки объектлар тизимига айланмоқда.

Шундай қилиб, келажакнинг объектлари шаклларини ўзгартириш бўйича ҳозирги тенденциялар такомиллашган техника, моҳиятга кўра деярли инсон иштирокисиз фаолият кўрсатаоладиган, ўз ички фалсафасига, ҳозирги индивид ҳаётига ўтказиладиган ўз “фазоси”га эга бўлган, “устоз” –дизайнер эса янги аср технологияларни, бадий чиройни ва мақсадга мувофиқликни уйғунлашган ҳолда бирлаштирадиган кибернетик организмга интилади. Технологиялар қандай бўлишидан қатъий назар дизайнер ушбу тенденцияларни “ушлаб биладиган” инсон сифатида бўлган ва бундан кейин ҳам бўлади, у минглаб муаммоларни ечишда иштирок этиши ҳамда инсон ва унинг янги атроф муҳит ўртасидаги уйғунлигига, инсоннинг унинг янги қиёфада, келажакдаги қиёфасида ўзи билан уйғунлигига эришиш устидан ишлаган ҳолда ўзига зарур бўлганларни олдиндан билиши лозим.

Ҳозирги кунда дунёда табиий толали, гигиеник хусусиятлари яхши газламалар билан чегараланмай, соғлиқ учун фойдали, истеъмол, технологик талабларга жавоб берадиган замонавий материаллар ишлаб чиқиш устида илмий-тадқиқот ишлари олиб борилмоқда.

Келажак дизайн-лойихаси ўз ичига -био-, -нано-, плазма, лазер, радиацион ва бошқа энг янги технологияларни жуда фаол натижа билан камраб олмоқда.

Замонавий дизайнга қўйиладиган барча талабларга жавоб берувчи объектларни лойиҳалаш ҳамда кейинчалик уларни ҳаётга тадбиқ этиш авваламбор олдига қўйилган профессионал масалаларни ҳам ижодкорона, ҳам мувофиқ равишда тўғри ҳал қила оладиган мутахассис-дизайнерларнинг касбий тайёргарлиги билан боғлиқдир.

Дизайнерлар олдида нафақат утилитарлик (яъни, амалий фойдалилик) ва қулайлик нуқтаи назаридан, балки либос (костюм)ни турмушимиздаги

бадийлик, таъсирчанлик, ифодалилик, ўзига хослик каби тушунчаларнинг бадий мезони ва бадий “ўлчов бирлиги” деб ҳисобланиши аспектидан (жихатидан) келиб чиқиб яратиш каби мураккаб масала туради. Либос ва

тўқимачилик соҳасидаги инновацион фактурали инсон саломатлиги яхшилашга йўналтирилган инновацион ашёлар.

Табиатдан олинган инновацион фактуралар ва тишиқлиги мустаҳкамланган тўқима.

Маълумки, хонанинг ақли ва долзарб дизайни, чиройли, функционал ва сифатли мебел алоҳида муҳит ва инсонни қуршаб олган маконда (уйда, ишда, дам олишда) кайфиятни яратади. Интерьер кўйилмалари учун энг муҳим мотив – инсон қаерда бўлмасин, ҳар бир онда жисмоний ва психологик шинамлиқни таъминлашдан иборат. Эргономика, конструктив қарорлар, ранг, ёруғ, фактура, кўриш ва тактил ҳиссиётлар, умумий идрок қилиш ва деталлар умумий тасвирни яратишда бир хил муҳимдир.

Дизайнда фаолият кўрсатувчи компаниялар замонавий технологиялар ва материаллардан фойдаланади, янги ёндошув ва тенденцияларни рўёбга чиқаради. Бугунги кунда инновацияларнинг пайдо бўлиши ва ёйилиши тез амалга оширилмоқда, барчани кузатиш деярли мумкин эмас. Шу боис асосий вазифа дизайнерлар бозорида барча иштирокчилари ўртасидаги коммуникацияни таъминлаш, энг устувор жаҳон тенденцияларини намоён этишдан иборат.

“Юлдузли меъмор” унвони ўрнига – жамоавий иш

Меъморлар бюро имкониятларини кенгайтиришни дизайн, муҳандислик лойihalаштириш соҳасида турли хил тадқиқот, ўқиш ва таълим олиш ҳамда бошқа фанлараро ўзаро алоқа қилиш соҳасида ягона тадқиқотлар платформасида бирлашишда кўради.

Ўз вақтида тик (вертикал) тамойили бўйича иш ташкил этилган етакчи ва тўлиқ ҳолда юлдуз томонидан назорат қиладиган Zaha Hadid Architects устахонасида ишлаб, Джузеппе ўз жамоасини тубдан бошқача тарзда ташкил этишга қарор қилди. Вақт ва амалиёт бу ёндошувнинг қанчалик тўғри эканлигини унга яна ва яна исботлаб бермоқда.

Ушбу ижодий жамоада коммуникация ён (горизонтал) бўйича тузилади, бу айнан мазкур турдаги бизнеснинг энг муҳим ташкилий ўзига хос хусусияти сифатида таъкидланади. Таъкидлашча, шу тарзда ҳар бир иштирокчи максимал даражада очилиши, куч сарфлаши, ўз салоҳиятини амалга ошириши, яхши тушунилиши ва эшитилиши мумкин.

Джузеппе Морандо ҳамкасбларига италияликларга хос бўлган, хиссиётли ва рухлантирган ҳамда бир вақтнинг ўзида жуда содда ҳолда италия ва жаҳон дизайндаги асосий трендлар, OSW жамоасининг ижодий жараён ва янги лойиҳаларнинг ўзига хос хусусиятлари тўғрисида гапирган.

Компаниянинг горизонтал тузилиши бизга янги катта имкониятлар – бутун дунёда билимларимизни, тажрибаларимизни кенгайтириш имкониятлари, янада очик бўлиш имкониятлари, ўз ишимизда иерархиликдан қочиш имкониятларини бермоқда. Шунингдек, бизнесимизга кетадиган харажатларни камайтириш имкониятларини бермоқда, чунки бизга хашаматли офисларни куриш керак эмас, биз мулоқот қилиш учун замонавий рақамли технологиялардан фойдаланган ҳолда уй шароитида ҳам ишлашимиз мумкин. Бундан ташқари мен Миланда тундаухлашга ётаётган пайтимда, менинг Янги Орлеандаги ҳамкасбларим иш кунини энди қарши олмоқда –шу тарзда бизнинг ижодий жараёнимиз узлуксиз бўлмоқда.

Бу янада кўпроқ янги одамларни жалб қилиш, турли билишга оид соҳадаги мутахассисларни, ишлаб чиқариш ёки тадқиқот ишлари билан шуғулланувчи амалиётчиларни жалб қилган ҳолда имкониятларимизни кенгайтиришга ёрдам беради.

Шунингдек ҳар қандай катта ва жиддий ишни амалга оширганда ундан завқ олиш муҳим ҳисобланади –фақатгина ҳаётдан завқланган, фақатгина табассум қилган ҳолда чинакам ажойиб нарсани ярата оласиз.

Digital – барча трендлар асосида туради. Замонавий рақамли технологиялардан фойдаланиш ижодий жараёни ўзгартириб, дизайнер ва меъморларнинг кўлига янги қиёфаларни топиш ва рўёбга чиқариш учун чексиз имкониятларни очиб берадиган дастакларни тутказган. Шунингдек, лойиҳалаштиришни ташкил этиш услублари– масофада ишлаш, рақамли коммуникациялар имкониятлари, очиклик, жаҳон тажрибасидан фойдаланиш, ҳаракатларни бирлаштириш услублари ҳам ўзгарган.

Lightness – енгиллик. Трендда шаффоф юзалар, барча маънодаги енгил материаллар, нафис сийрак тузилмалар.

Sustainability – маъсулиятли лойиҳалаштириш – табиат, моддий ресурсларга бўлган муҳофазага оид муносабатларни, лойиҳа қарорларининг соддалашиши ва арзонлашиши, ижодда максимал прагматизмни назарда тутувчи ёндошув. Бу кейинги авлоднинг “уйғунлиги, барқарорлиги ва

чиройи'ни йўқотмаган ҳолда табиий био-тизимларга бўлган эҳтиёжларни таъминлашга зарур бўлган йўқолаётган ресурслар балансини ушлаб туриш бўйича ташкилий тамойилдир.

Мазкур тамойил маҳсулотнинг бутун ҳаёт циклини қамраб олади. Энг муҳими, маҳсулот қаерда ва қай тарзда ишлаб чиқилган, қандай хомашё ва энергиядан фойдаланилган, қандай қилиб етказилган, ундан қандай қилиб такрор фойдаланиш мумкинлиги билиш муҳим ҳисобланади.

Re-Use – олдингидан келиб чиқувчи ва материаллардан бир мартадан кўп фойдаланиш ёки уни оддий ва зарарсиз фойдали йўқ қилиш услубларини назарда тутувчи тамойилдир.

Adaptability – маҳсулотнинг турли вазифаларга мослашганлик, энгил миқёсланиши, бунинг натижасида маҳсулот ноёбга айланади.

Pattern – кўпинча табиатдан олинган кўп маротаба такрорланадиган элементлардан таркиб топган нақш, тузилма ва конструкцияларни яратиш тамойили.

Замонавий «интеллектуал» асбоб-ускунаси деряли ҳар қандай шакл ва тузилмаларни яратишга имкон беради. Бу ерда энг асосий тамойил - маҳсулотни максимал тарзда соддалаштириш ва арзонлаштириш, ортиқча бежамдорлик ва ясамаликдан қочиш ҳисобланади.

Мақбул технологик ечимларни топиш дастлабки таркиблари учун хос бўлмаган, ноёб хусусиятларига эга бўлган янги композит материалларни яратишга олиб келади.

Шиша толали ва энг энгил керамиканинг бирлашиши жуда мустаҳкам, аммо бир вақтнинг ўзида макондаги моделлаштириш учун энгил материал ҳисобланади. Ушбу нооддий тузилмалар – CirqueOuvert (француз тилидан – «очиқ цирки» ҳисобланади) – янги ифодали имкониятларини топишда материалларнинг ўзаро алоқасини ўрганиш борасида мисол ҳисобланади.

Дизайнда лойиҳалаштириш усуллари ва дизайн-концепцияларни ишлаб чиқиш.

Дизайнерлар фаолиятининг моҳияти: бир томондан, кейинчалик дизайн-лойиҳасини яратиш учун фойдаланиладиган лойиҳалаштириш усулига ўзгартирилган билим ва кўникамалар мажмуасидир; бошқа томондан – лойиҳалаштирувчининг дунё қараши, унинг лойиҳалаштириш объекти ва атроф муҳитга қараши, ҳамда сезиларли ўзаро алоқалари ва қонуниятларини умумлаштира олиш, синтез қила олиш, ажрата олишдир.

Мазкур ишда асосий вазифа энг самарали лойиҳалаштириш усулларини ва дизайн-концепцияларни ишлаб чиқиш кетма-кетлигини аниқлашдан иборат.

«Усул (юнонча *methodos* –тадқиқот қилиш, билиш йўли, назария, билим) –муайян вазифани ҳал этишга қаратилган воқеаликни амалий ёки назарий жиҳатдан ўзлаштириш бўйича амал ёки операцияларнинг йиғиндиси».

«Дизайнда усул ва услубиёт – лойиҳа мақсадларига эришиш тартиби, дизайнер олдида қўйган функционал-мақондаги технологик ва бадий вазифаларни ечиш, кутилаётган натижаларни олиш учун зарур бўлган амал ёки тамойилларнинг кетма-кетлиги; лойиҳа (дизайнерлик) фаолиятини оптимал ташкил этиш бўйича чора-тадбирлар тизимидир. У бир нечта бир-бири билан узвий боғланган билимлар бўлимлари ва ишлар мажмуаларини ўз ичига олади: умумий ишлардан тортиб лойиҳа мақсадларига эришишни таъмин этувчи аниқ технологияларгача бўлган лойиҳа ишларининг тартиби ва кетма-кетлигини аниқлаштирувчи усул, «ноу-хау». ... Дизайнда усул ва услубиётнинг ўзига хос хусусияти лойиҳа ҳаракатларининг бир вақтнинг ўзида прагматик ва бадий натижаларга қаратилганлиги ҳисобланади. Бунда тегишли кўрсатмалар ҳамда уларга эришиш йўллариининг иерархияси ишлаш жараёнида ўзгариши мумкин. Бу шуни англатадики, дизайнернинг усул ва услубиёти ҳам муҳандислик-техника, ҳамда бадий ижодкорлик имкониятларини синтез қилувчи элементлардан таркиб топиши лозим, бу эса унинг тайёргарлиги ва касбий фаолият технологияларнинг ўзига хослигини юзага чиқаради».

Дизайнда янгликни яратиш олдиндан биладиган, бошарилмайдиган, тасодифий жараён эмас. Дизайн назарияси ва амалиёти мазкур жараённи унумлаштирадиган ва тезлаштирадиган янги қарорларни лойиҳа орқали топиш бўйича махсус технологияни яратган. Мазкур технология – лойиҳадан олдин таҳлил қилиш деб номланиб, у универсал тасифга эга, чунки у турли синф ва ҳар хил турдаги лойиҳа масалаларини ечиш учун мўлжалланган. Дизайн муҳитда лойиҳадан олдин таҳлил қилиш услубиётнинг моҳияти дизайнерга тақдим этилаётган вазиятни тадқиқ этиш жараёни мақсадлари ва иш натижалари бўйича мустақил бўлган бир қатор босқичларга бўлишдан иборат.

1. Кўздан кечириш, вазият, бўлажак объектни жойлаштириш мазмуни, унинг хусусиятлар рўйхати билан танишиш. Мазкур босқич техникаси: аналогларни ўрганиш, адабиёт маълумотлари ва реал ўхшашликларни таҳлил қилиш, уларнинг ижобий ва салбий хусусиятларини аниқлаш, кейинги ишларнинг тўғридан-тўғри вазифаларини изоҳлаш.

2. Лойиҳалаштирувчи ўз олдида топшириқни идрок қилишни муаммо, яъни объектнинг келгуси ҳаётининг ҳолатлари унинг тузилмасидаги эксплуатацион тавсифлари ўртасидаги зиддиятликларнинг тўқнаши муаммоси сифатида қўяди.

3. Муаммонинг айрим жиҳатларини кўриб чиқувчи таклифларни такқослаш, уларни умумий қарорнинг турли вариантларига келтириш, ушбу вариантлардан энг самарали вариантни танлаш. Бу ҳали лойиҳа эмас, балки дизайн-концепция, бўлажак лойиҳанинг туб дизайнерлик ғояси бўлиб, у реал ҳолда тасаввур қиладиган шакллар (муҳандислик-техника, макон, жараёнли ва х.к. шакллар)га эга.

Муҳит мажмуаларнинг композицион ташкил этиш вазифаларининг барча вариантларини икки гуруҳга бўлиш мумкин: "аналогларсиз лойиҳалаштириш" –тубдан янги объектларни яратиш, бунда илгари учратилмаган техник,макондаги ва киёфали параметрлар синтезланади; “ўхшашликлар бўйича лойиҳалаштириш”–истеъмолчиларга таниш бўлган киёфа ёки объект ва тизимнинг техник ечимларига янги хусусиятларни киритиш. Бу ерда гап ўзини кўрсатган муҳитни ташкил этиш усулларини такомиллаштириш, модернизация қилиш, ишлатилган техник ёки макондаги чизмаларнинг янги таъм ёки ҳолатларга мослашиши ҳақида боради. Шубҳасиз, истеъмолчи иккала ҳолатда ҳам қандайдир янги хизмат турини, янги товарни, янги муҳит ечимини олади. Аммо бунда лойиҳа ҳаракатларининг тасифи бир хил эмас.

“Инверсия” усули (кўшилувчиларнинг ўрнини алмаштириш) иш объектига назар солиш бурчагини ўзгартириш (дўкон сотувчи ёки харидор нуктаи назардан эмас, балки назорат хизмати, таъмирловчи, ўғри нуктаи назардан кўриб чиқилади); ижодий кўрсатмаларнинг ўзгариши ҳисобига (қурилманинг мустаҳкамлиги эмас, балки уни қуриш осонлиги муҳим ҳисобланади) ва х.к. ҳисобига лойиҳалаштиришда берк вазиятларни бартараф этишга имкон беради. Предметга янги қараш у ёки бу вазифаларнинг илгари кузатилмаган ечим вариантини қўллаб, ҳаёлни “қайта тиклайди” илгари рад этилган таклифлардан фойдаланилмаган захираларни кўра олишга имкон беради.

“Ҳаёлдаги шароитларда лойиҳалаштириш” (унда объект ишлашининг реал ҳолатлари кутилмаган қарорлар билан шартли равишда алмаштирилади (“агар сув остида бўлса”) ёки ҳаттоки ҳаёлдаги (“фаришта учун ошхона”) амали ҳудди юқорида келтирилган вазифаларни ечади, аммо уларни бироз бошқача тарзда ечади.

Шунингдек, лойиҳа вазифаларнинг кейинчалик алоҳида натижаларини бир-бирига уланадиган ягона таклифлар занжирига келтирган ҳолда мустақил қисқа ҳаракатларга бўлиш амали ҳам ўзини яхши кўрсатган. Аммо бу ерда тасодифий ишланмаларга йўл қўймаслик муҳим ҳисобланади, бунга тузилган “мақсадлар дараҳти” –ишлаб чиқилган лойиҳа чора-тадбирларининг йиғиндисини ишларнинг онгли кетма-кетлиги, якуний маҳсулот

хусусиятларининг муҳимлиги ва х.к.га мувофиқ ҳолда тақсимлайдиган тартибланиш дастурлар ёрдам беради.

Бошқа услублар ижодий жараёнга инсоният лойиҳа маданияти томонидан тўпланган кенг миқёсдаги билим ва кўникмаларни максимал тарзда жалб қилишга қаратилган. Қўйидагилар турли эвристик аналогия (яъни кашфиёт, ихтироларга қаратилган) вариантлар ҳисобланади:

- соҳанинг илгари лойиҳа вазифаларидаги шакллари “тўғридан-тўғри” олиш (хусусан, замонавий бионика айнан шу тарзда кўплаб ўз ихтироларини қилган, техник объектларда табиатдан олинган тамойил ва тузилмасидан “деярли” нусхасини олган);

- "субъектив", яъни муаллиф ўзи қандайдир шартли равишда танлаб олган қаҳрамон, масалан машҳур болалар китобидаги Карлсон сифатида ҳаёл қилади;

- "қиёсли" (битта ҳодисага унга хос бўлмаган хусусиятлар – “ёғоч велосипеди”, “суноқ олов” ва х.к.ни бериш);

- "ҳаёлий", унда мумкин бўлмаган ҳодиса ва буюмлар ҳаёл қилинади (“фақат мошина юрадиган жойда йўл бўлса, яхши бўлар эди”).

Барча ушбу қиёслар ва фаразлар, лойиҳа фиклашнинг стереотипларини бузиб дизайнерни “ўзгалар” амаллари ва унинг муаммоларига бўлган тамойилларни қўллашга ундайди, “мумкин бўлмаганлар”ни мумкин бўлишига шароит яратади (занжирли механизмлар “йўлда ўзи билан олиб кетаётганлиги” сингари).

Ҳаёлларга асосланган амаллар ҳам ўхшаш ҳаракатларга эга:

- бир-бирига мос бўлмаган қисмлардан таркиб топган ҳаёлда “бирлаштирадиган” бир бутундир;

- бир бутунда кейинчалик ҳар қандай ҳаёлий чегарагача ривожлантирган ҳолда қандайдир битта жиҳатга эътибор бериш, уни ажратиш;

- "илгарилаб акс эттириш" – энг юқори нуқтасига, беъмани даражасигача етказилган объект ёки вазиятнинг ривожланиши бўйича мумкин бўлган прогноз вариантлари.

Ушбу амаллар маълум амаллардан четланиб, уларнинг алоҳида жиҳатларини олиб, бирламчи жиҳатларини янги, муаллифга керак бўлган жиҳатларга ўзгартиради.

- “талқин қилиш” усули бўлиб, у лойиҳалаштирувчи олдида турган у учун қўйилмаган тарзда – бошқа услубда, унга бегона бўлган тарзда вазифаларни изоҳлаб беради (“устоз ниқобида ишлаш” – агар худди шу лойиҳани Ле Корбюзье бажарган ҳолларда).

Ушбу усуллардан ҳосил бўлган муҳитли қўшилувчиларни маконда ёки функционал ташкил этиш бўйича дидли амалларнинг юзага келиши доимо

объектлар ва муҳит тизимларининг композицион ўзига хос хусусиятларида доимо у ёки бу тарзда акс эттирилади. Уларнинг айримлари – уни сафдан чиқарган, “кескинлаштирган” ҳолда композиция элементларининг кутилмаган шакллари келтиради, бошқалари эса композицион жиҳатдан бир бутуннинг буюмли ва макондаги таркибий қисмларини янги уйғунлигини шакллантиради, учинчилари эса бошқа ракурсда муҳит жараён ривожланишининг босқич ва динамик хусусиятларини кўра билишга имкон беради. Аммо ҳар қандай ҳолатда ҳам, ушбу топилмалар муҳитнинг янги шу жумладан – томошабинлар учун умуман ноанъанавий, ноодатий ва шунинг учун ҳар доим ҳам унга мос бўлмаган қиёфали ечим версияларини беради.

Реал услубиётлар одатда ҳар бири бир-бирини нимадир билан тўлдирадиган юқорида кўриб чиқилган барча турдаги элементларни ўзида қамраб олади.

Лойиҳадан олдин таҳлил қилишнинг энг муҳим таркибий қисмларидан бири дизайн-концепцияни – муҳит композицион тузилмасининг асосини ишлаб чиқиш ҳисобланади.

Концепциянинг таърифи, моҳияти.

Дизайн-концепцияни яратиш – бошқа лойиҳа санъат турларида аналогларга эга бўлган лойиҳа ишларининг мустақил бўлими ҳисобланади. Лойиҳа вазиятини муаммолаштириш (лойиҳа топшириқларнинг зиддиятликларини изоҳлаш), сўнг мавзулаштириш (“мавзу”ларни – уни ечиш бўйича мумкин бўлган вариантларини танлаб олиш) орқали лойиҳа ишида – шакллари тузиш ҳужжатларида амал қиладиган келгуси объект моделлари шаклланади. Концептуал асосида шакллари тузиш бадий лойиҳалаштириш услубининг тамойилларидан онгли равишда фойдаланишга бўлган ёндошувларни ишлаб чиқиб, мазкур санъат доирасида услубни шакллантириш даражасига кўтаради.

Концепция таърифни батафсил тушуниш учун мазкур мавзу ёритилган бир нечта манбаларни кўриб чиқиш тақозо этилади. Авваломбор мазкур таърифни фалсафа нуқтаи назаридан кўриб чиқамиз. Бунда муҳим жиҳати муаллифнинг дунёқараши ҳисобланади. Т.Ю. Быстрованинг “Буюм, шакл, услуб: Дизайн фалсафасига кириш” номли монографиясида дунёқарашнинг лойиҳа фаолиятига таъсирини батафсил кўриб чиқади.

У “концепциянинг шаклланишига ҳал қилувчи таъсир кўрсатиб, у ўзини ижодкор ва касбий маҳорат эгаси сифатида тушуниш услубини ҳамда лойиҳалаштириладиган буюмнинг яхлитлиги талқинини ўзида намоён этади. Бу дизайнерга етакчи конструктив тамойил ва ёндошувларни танлаб олиш ва ишлаб чиқишга имкон берадиган қайд этилган ва онгли равишда уйланган қарашлардир. Концепциянинг мавжудлиги айнан лойиҳа фаолиятида

рационал бошланишнинг жалб қилинганлигини назарда тутати”. Бу ерда гап шу ҳақида борадики, лойиҳалаштирувчининг дунёқараши қанчалик кенг бўлса, интерьерни яратишда шунчалик кўп билим соҳалари иштирок этади, муаммолар шунчалик чуқур тушунилади ва уларни ечиш шунчалик қизик бўлади. Бундан ташқари, “еткачи ғоя нафақат лойиҳа ва тайёр буюмда расмийлаштирилган, балки чуқур анланган, изоҳланган бўлиши лозим. Демак, замонавий дизайнер нафақат буюм билан, балки сўз билан ишлайди”. Муваффақиятли лойиҳалаштириш учун “интуитив эсига тушиш” ҳолати етарли эмас, лойиҳага унумдорлик нуқтаи назардан ёндошиш, асосий фикрни, муҳим ўзаро алоқалар ва қонуниятларини ажратиш муҳимдир. Бундан ташқари, шуни унутмаслик керакки, ҳаддан ташқари кўп мазмунлар лойиҳага путур етказиши мумкин, ғоя истеъмолчилар томонидан ўқилмаган ва тушунилмаган бўлиши мумкин.

Википедияда таклиф этилган “концепция” таърифи кенг кўра олиш муҳимлигига ҳавола келтиради. Бу ерда концепция – «у ёки бу предмет, ҳодиса ёки жараёнларни тушиниш (таъриф қилиш)нинг муайян услубидир; предметга нисбатан асосий нуқтаи назар; тизимли ёритиш учун раҳбар ғояси”. К. у ёки бу соҳа (борлиқнинг “парчалари”) учун чегаравий кўрсаткичлар қайд этишга ва максимал даражада кенг “дунёқараш”ни амалга ошириш (билимни кадриятли асослашга “олиб келиш” асосида) кўрсатмалардан келиб чиқади. У, одатда яққол намоён бўладиган шахсий бошланишга эга, дастлабки ғояни ягона биладиган яратувчи шахс (ёки ҳар доим ҳам реал тарихий қаҳрамон ҳисобламаган асосчиси, чунки бу тоифадаги шахслар сифатида ривоятдаги шахслар ва санъат қаҳрамонлари, худо томонидан яратилган трансдетентли воқеаликлар ва х.к.) билан белгиланади.

Концепция, авваломбор, фанларнинг назарий фикрларга фикрлашнинг базисли тушунча-концептлар ва чизмаларни белгилаб берувчи “фундаментал масалалар” (“ғоялар”)ни шакллантирган ҳолда уларга мувофиқ тарзда ушбу фикрлашларнинг ичида шаклланаётган махсус тасдиқлари ўз моҳиятини ва асосномани оладиган дастлабки тамойил ва шарт-шароитлар (Коллингвудга кўра “мутлақ шарт-шароитлар”) орқали киритилади. Коллингвуднинг таъкидлашича, концептуал асосномаларнинг ўзгариши (Тулминга кўра интеллектуал анъаналарнинг ўзгариши) инсон бошидан кечириши мумкин бўлган энг кескин кечинмалардан бири ҳисоланади, чунки бу кечинмалар илгари асосланган ишонч ҳамда фикрлаш ва ҳаракатлар стандартларидан воз кечиш, дунёни яҳлит тарзда идрок қилишни таъминловчи дастлабки концепт-тушунчаларининг ўзгаришига олиб келади. Дизайн бўйича расмий луғат-маълумотнома “концепция” тушунчаси “келгуси объектнинг асосий ғояси, дизайнернинг мазкур объектдан кўра янада кенг микёсли ҳодисалар ҳақида

бадий-лойихавий фикрлашини ифодаловчи лойихавий мақсаднинг ғоявий-мавзуга оид базаси сифатида унинг мазмунли моҳиятининг ифодаси” сифатида кўриб чиқилади.

Дизайн-концепция –келгуси объектнинг асосий тафсилотларини очиб берадиган мукамал яхлит модел ҳисобланади.

Одатда дизайн-концепциядизайнерлик иборасининг мазмунини энг ёрқин акс эттирувчи қандайдир ақлга сиғмайдиган қисқа мазмуни, кутилмаган истиора кўринишида изоҳланади: уй-жойда "сузиб ўтадиган бўшлиқ ", танаффусларсиз театрдаги"зал атрофидаги сахна", энг йирик супермаркетда “шаҳардаги шаҳар”, Париждаги Помпиду маркази биносида "бинонинг олд томони учун мўлжалланган коммуникациялар" ва х.к.

Дизайн-концепциянинг рўёбга чиқиши.

Одатда, дизайнер олдида турган лойиха вазифалари вақт билан текширилган ўхшашликларга эга бўлмай, уларни ҳам функционал технологиялар қисмида, ҳам декорация-пластикизланишлар соҳасида ечимнинг турли вариантларига йўл кўйилади. Шу боис дизайн-концепция ушбу вариантларнинг таққосланадиган устунликларини ўрганиб, таҳлил қилиш пайтида аниқланган функционал-эстетик муаммолар нуктаи назардан уларнинг амалга ошиши истикболлигини кўриб чиққан ҳолда ишлаш тамойилини изоҳлаб берувчи ўзига хос келгуси қарорнинг лойихадан олдин ғоясини шакллантиради. Кўпинча лойихалаштирувчини кейинги ҳаракатларга қаратадиган тўғри фикрлаш, истиора кўринишида. Буларга мисол сифатида Г.Пешенинг “ўз-ўзини шакллантирувчи” пуфакли ўриндиклар, Ф.Старкнинг “учадиган” ёритиш элементлари бўлиб, улар оригинал дизайн-шаклда бир кўришда муҳитнинг буюмли ташкил этишга мос бўлмаган ёндошувларни ўзида камраб олади.

Дизайн-концепция ўта йирик, айниқса муҳитли объектларда ҳам катта рол ўйнайди. М.В. Ломоносов номидаги Москва давлат университетининг янги мажмуаси бунга мисол бўлиб, у мамлакатда ноёб ва кундалиқнинг, мақсаднинг барқарорлиги ва жиҳозланиш динамикаси, анъаналар ва янгиликлар, мулоқот қилиш эркинлиги ва қоидаларга риоя қилиш қоришмаси сифатида университет таълимни ташкил этиш, яъни олий мақсад –жаҳон даражасидаги билимлар тизимига эришиш мақсадлари билан бирлашган турмуш фаолиятининг турли хил шакллариининг машъали бўлиши лозим. Буларнинг барчаси мазкур университет мажмуасининг муҳитини бошқа шаҳар тузилмаларидан тубдан фарқ қилади, уни шакллантиришнинг умумий тамойилларини ишлаб чиқишни тақозо этади. Бунинг учун:

- объект ўзининг параметрларини ва тавсифларини аниқлаш, уни турли хил қонуниятдан келиб чиққан ҳолда ташкилий муҳит таркиблари тизими сифатида намоён қилиши;

- муҳитнинг у ёки бу меъморчилик турини меъморчилик-дизайнерлик тузилмаларининг мумкин бўлган воситаларини аниқлаш;

- ушбу воситаларнинг тўпламини минималлаштириш йўли билан кўриб чиқиш;

- кейинги лойиҳалаштиришнинг ўзига хос алгоритми сифатида намоён этиб, Москва давлат университетининг янги мажмуа муҳитининг тўлиқ истеъмол тавсифлари ёрдамида тузилмаларнинг дизайн-концепцияларини кўйиш.

Концепциянинг асосий мақсади - бир томондан, пойтахтнинг қатор ҳудудларида бўлажак мажмуанинг бир кўришда мос келмайдиган ноёблиги, алоҳидалиги ҳақида тасаввурларнинг кўшилиши, иккинчи томондан, “билимлар давлати” ва атрофда бўлган, ундан ўтиб кетадиган катта шаҳарнинг муттасиллиги - кейинги фикрлаш учун шиорга айланган “шаҳардаги ансамбль” истиорасида ифодаланган.

Дизайн-концепция тартибининг иккинчи қисми янада лойиҳавий тавсифга эга бўлиб, у мўлжалланган дизайнерлик ечимларининг у ёки бу хусусиятлари бўлиши мумкинлиги ҳақида гапиради. Концепциянинг мазкур қисми пировардида мажмуанинг “фирма услуби” сифатида белгилаб, дизайн-лоyiҳалаштиришнинг асосий шартлари сифатида қуйидагиларни илгари суради:

- университет дизайнининг барча моддий (буюмли) базасини перманент реконструкция қилишга мувофиқ ҳолда илмий билимларни яратиш ва такрор яратиш технологияларини доимо янгилаш ва алмаштириш зарурлиги;

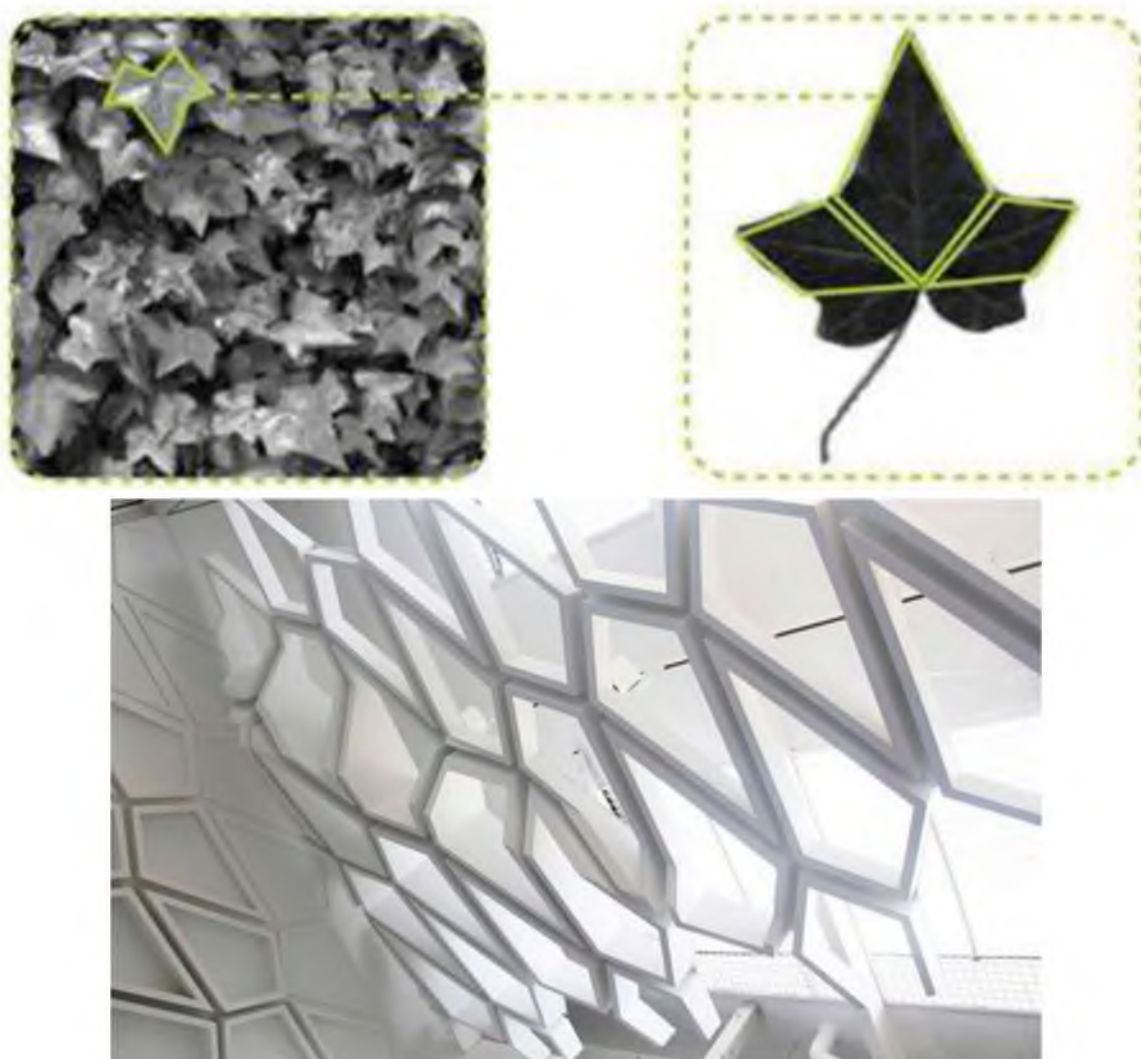
- бир қатор лойиҳа таклифларини фойдали йўқ қилиш ва техника асосномаларнинг асос сифатида макро ва микродаражаларада маҳаллий табиий-иклим шароитларини чуқур ҳисобга олиш ва табиий муҳитнинг элементларини мажмуа таркибига фаол тарзда киритиш, бу эса бино ва ҳудудларнинг ўзига хос муҳитини шакллантиради ва мажмуанинг бош таркибий қисмлари –эркин мулоқот қилиш зоналарини оптимал тарзда ташкил этишга кўмаклашади;

- турмушимизга умум қабул қилинган технологияларни танқидсиз такрор ишлаб чиқариш билан боғлаб қўйилган “ халқаро услуб”даги визуал ва ижтимоий стереотиплардан вос кечиш, миллий композициялар аънаналарига ва буюмли-макондаги тизим нақшларига мурожаат қилиш.

Шундай қилиб, дизайн-концепциялар тартиби унинг “мукамал” шакллари тузиш жараёнида объектни таркибий ташкил этиш орқали амалга оширилади.

Бошқача қилиб гапирганда, дизайн-концепция реал лойиҳа ечимларини кўзда тутмаслиги лозим, зеро уни ишлаб чиқишда унинг тартибини тасвирлаб берувчи ёки янги ғояларни илгари сурувчи (таққослаш пайтида) тажриба ёки муқобил лойиҳаларни тузиш услубиёти қўлланилиши мумкин, чунки дизайнерлик лойиҳасини, айниқса мураккаб ёки йирик объектни ишлаб чиқиш - бу концептуал ишланмалар доирасидан ташқарида ётган, ҳаттоки уларнинг алоҳида жиҳатлари якуний лойиҳага кирса ҳам, лойиҳалаштиришнинг бир қатор мустақил ҳаракатларидир.

Шундай қилиб, муаллиф таклифларининг янгилиги ва истиқболлиги, уларнинг кейинчалик ривожланишнинг ўзига хос хусусиятлари, ҳаттоки мазкур муҳит санъатининг жозибadorлиги ва амалийлигини баҳолайдиган томошабинлар томонидан қабул қилиш тақдирини айнан дизайн-концепцияга боғлиқ.

Ижодий манба ва унинг шакли асосида яратилган дизайн-объектлари.

Назорат саволлари

1. Ранг жилодорлиги ва туслар нисбати нима?
2. Рангнинг хусусиятлари деганда нимани тушансиз?
3. Бўёқ рангининг кучи нима?
4. Ранглар муносабати ва колорит хақида нималарни биласиз?
5. Рангларнинг инсон рухиятига таъсири нима?
6. Тасвирий санъатнинг рангтасвир, графика, хайкалтарошлик ва меъморлик турларида композициянинг ахамияти нимада?
7. Композицияда чизик, шакл, ранг ва бошқа воситалар орқали томошабинга таъсир кучи.
8. Санъат асарларидаги композицион ечим, мутаносиблик ва ритм воситаларини бадий ҳис қилиш айтиб беринг.
9. Мутаносиблик ва ритм воситалари хақида тушунча.
10. Пластик ритмнинг классик намунаси нима?

2-мавзу: Чизматасвир турлари ва воситалари. Чизматасвирда академик мактаб услуби. Чизматасвирнинг композициядаги роли.

Режа:

- 2.1. Чизматасвирнинг турли кўринишлари, композициядаги роли ва академик мактаб услуби.**
- 2.2. Чизматасвирда шакл ва қиёфалар образли тасвири, бадийлик.**

Таянч иборалар: *ижод, ассоциация, бадий босқич, бадий сўймо, рамз, ўйин усули, интуиция, композиция, колористика, хажмий*

2.1. Чизматасвирнинг турли кўринишлари, композициядаги роли ва академик мактаб услуби.

Чизматасвир ишлашдан олдин қоғоз юзасини уч ўлчамда тасаввур қилиш чизматасвир ишланган буюмни уч ўлчамда яхлит жойлаштирилган ҳолатини кўрабилиш муҳим аҳамиятга эга.

Чизматасвир ишлаётганда қоғоз юзаси ҳақида ўйламаслик кеоак. Қоғоз бўшлиғида тасвирнинг ҳақиқий кўринишини уч ўлчамда акс эттираолиш ҳақида фикр юритиш лозим.

Катта чуқурликка эга бўлган чизматасвирни ишилашда биринчи планлан бошланади. Чунки охирги план ишлангандан кейин биринчи план шакллари етарли даражада тасвирлаш имконияти мавжуд бўлади.

Қоғоз текислигида тасвир чуқурлигини ҳосил қилиш йўллари ишлашдан олдин хона ичини тасвирлаш каби, яъни, хонанинг тўрт девори ва пол, шип (потолог)ни эсдан чиқармасдан тасвирлаш лозим.

Биз бир ҳаракат билан чизматасвир кураолмаймиз. Биз ғишлар ёрдамида иморат қургандай аста секин язиқлар, нукталар ва доғлар ёрдамида амалга оширамиз. Қоғоз юзида қалам ҳаракатида умумий ғояга бўйсундириб натуранинг яхлит чизматасвирини ҳосил қиламиз. Чизматасвир ишлаш жараёнида натуранинг жами қисмларига катта эътибор бериб, ҳар бир штрих ўз ўрнида бўлишини назорат қилиб бориш лозим.

Тасвир ишлаш чоғида майда қисмларини умумий қисмларга мос равишда диққат билан ишлаб яхлит шакл муҳитини яратиш талаб этилади. Акс ҳолда битта қисмида қўйилган хато бошқа жами қисмларига таъсир қилиб тасвирнинг яхлитлигини бузилишига олиб келади.

Гуруҳ қоматларни чизишда алоҳида бир қиёфа ёки қоматни тасвирлаш билан овора бўлмасдан жами қомат ёки қиёфаларни бир бири билан боғлаб катта қисмларга бўлиб уеҳндан кейин майда қисмларга ишлов берилади.

Гуруҳлар текисликда жойлашуви планларда бўлганида чизиқлар ёрдамида чуқурлик муҳитини акс эттиришни эсдан чиқармаслик керак.

Замонавий либосни лойиҳалаш жараёни доимо санъат, маданият, илм-фан, иқтисодиётда рўй бераётган ҳодиса ва жараёнлар контекстида олиб борилиши лозим. Ундан ташқари дизайнер услуб ва мода йўналишларини фарқлаши, етакчи Мода Уйлари, студиялар ва бюрларининг иш фаолияти тамойилларини тушуниши керак бўлади.

Юқорида номи тилга олинган К.Канторнинг таъкидлашича, лойиҳалаш босқичлари ва уларнинг кетма-кетлиги схемаси қуйидагилардан иборатдир:

2. Буюм (дизайни) ғоясининг пайдо бўлиши:

а) дизайнер жамиятда шаклланаётган (ёки шаклланган) эҳтиёжларни сезгирлик, зийраклик билан англайди. Бу эҳтиёжлар гўёки унинг шахсий эҳтиёжларига айланади.

б) у шу дамгача мавжуд бўлган лойиҳавий ғоялар, техника, технологиялар, ишлаб чиқариш ва иқтисодиёт шарт-шароитлари, бадий маданият, шу жумладан, архитектура, рангтасвир, ҳайкалтарошликнинг муваффақиятларини ҳисобга олган ҳолда мазкур эҳтиёжли буюмнинг сиймоси (образи)ни излайди.

в) ўзининг тасавурида шу объектнинг тимсолини яратади ва унинг дастлабки график тасвирлари, ҳажмий шакли, ташқи кўринишининг тавсифи, унинг амалий қўлланилиш усуллари устида ишлайди.

2. Муҳандис томонидан ғояни техник жихатдан мустақиллигининг текширилиши ҳамда умумий техник ғоядан буюмнинг конструкциясини (тузилмасини) рўёбга чиқарилишига ўтилиши.

3. Конструкция яратилгандан сўнг предметнинг дастлабки ғояда белгиланган функционал параметрлари ва ташқи кўринишига ўзгартиришлар киритилиши мумкин. Дизайнер реал техник имкониятларни ҳисобга олган ҳолда конструкцияга ўзининг тузатишларини киритади.

4. Образни конструктив-технологик ва эстетик жихатдан тўлдириб яқунлаш бўйича дизайнер ва муҳандиснинг биргаликда олиб борадиган иши⁴.

Аммо, аксарият ҳолларда, бугунги кундаги замонавий талаблардан келиб чиқиб, либос дизайнеридан лойиҳалашнинг ижодий жараёнида бошқа мутахассисларнинг иштирогисиз кийим, костюм яратиш талаб қилинади. Бунинг учун конкрет буюмни яратиш мобайнида унга керак бўладиган ғоясини тасвирлаш (эскиз графикаси), материалларни тушуниш, конструкциялаш ва тикиш технологияси соҳасидан билим, кўникма, маҳорат керакдир. Ундан ташқари дизайнернинг композиция тузиш ва рангшунослик асосларидан саводи бўлиши лозим.

Масалан, жаҳон миқёсида оладиган бўлсак, бугунги кунда мавжуд бўлган кичик муаллифлик лабораториялари, студияларида дизайнерлар ана шу тарзда фаолият юритадилар. Бу ерда уларнинг ижодий фаолияти натижасида экспериментал, ноодатий моделлар пайдо бўлади. Агар лойиҳавий вазифа йирик ишлаб чиқариш шароитида бажарилса, у ҳолда дизайнердан техник жараёнларни тушуниш ва асослай олиш талаб қилинади, ҳамда у конструктор ва технолог билан ҳамкорликда ишлаб чиқариш шароитларига мувофиқ ишлайди.

⁴ К.Кантор. Правда о дизайне. – М.: АНИР, 1996.

Маълум лойиҳа устида иш олиб борилаётганда, туғма хусусият деб хисобланадиган жуда катта иқтидор (креативлик) керакдир. Шунга қарамай, муваффақиятга элтувчи ижодий жараёнлар конкрет вазият ва муаммоларнинг оригинал, ўзига хос ечимини ўйлаб топиш қобилияти натижасидир. Бу қобилият эса иқтидор ва индивидуал аломатлардан ташқари ишлашнинг маълум методологияларига асослангандир.⁵

Машҳур рассом Пабло Пикассонинг айтишича: “Ижодий илҳом мавжуд нарса, фақат у сизни топиши керак”. Яхши ва қизиқарли ғоялар, муҳим сарфлар, янги ечимлар – буларнинг барчаси таҳлил, кузатув, мулоҳаза, таклиф этиш каби турли руҳий жараёнларни камраб олувчи конкрет тадбирлар натижасидир (оқибатидир).

Агар либос бўйича дизайнернинг ижодий лойиҳа давомидаги фаолияти устида тўхталадиган бўлсак, **ишлаш жараёни** қуйидаги ташкиллаштирилиш мақсадга мувофиқдир. Мода (моделлар) коллекциясини яратиш жараёнида иш режаси тўғри тузилган бўлиши керак ва у қуйидаги босқичларни ўз ичига олиши лозим:

- 7) манбаларни излаш (ўрганиш, тадқиқ қилиш);
- 8) “sketchbook” –скетчбук – чизгилар китобини йиғиш (яратиш);
- 9) силуэт, чизиқлар, ранг, материал ва матоларни танлаш (аниқлаш);
- 10) концепцияни акс эттирувчи китоб ёки панелни яратиш;
- 11) моделларни ишлаб чиқиш ва дастлабки (синов) нусхаларни бажариш;
- 12) прототипларни (ёки оригинал моделларни) яратиш.

Дизайн-лойиҳалашнинг анъанавий усуллари

Дизайнер умумий ва мутахассисга оид билимларини тўплаши лозим. Ижодий фантазияни тарбиялаш профессионал қизиқувчанликсиз ва кузатувчанликсиз мумкин эмас.

Дизайнда бадий ижод босқичлари. Ижодий интуиция ва таҳлил, яъни ўз ижодини мантиқий англаш, бадий ижоднинг босқичларидир. Фақат интуиция ва таҳлилни ўйғун бирлиги яхши компоновка қилинган ва яқунланган асарни яратишга имкон беради.

Сиймоли фикрлаш, интуиция, баҳолаш фаолият ва эмоционал кайфиятсиз ижодий жараён мавжуд бўлмайди. Ижодий фаолият билан ривожланадиган ва ортириладиган эстетик негизлар ва психологик механизмлар барча ижод элементларида бор.

---

⁵ Marcarena San Martin. Field guide: How to be a fashion Designer. - USA by Rockport Publishers, Quayside Publishing Group, 2009

Борлиқ ва санъатни эстетик тасаввур этилиши автоматик равишдаги одатий тасаввурни бартараф қилишни назарда тутати. Эстетик қайғу пайдо бўлиши учун аввал буюмга эътибор берилмаган томонларни кўриш керак, уни янги нуқтаи назардан кўздан кечиш лозим.

Интуиция – бу фараз, зийраклик, сезарлик. Ўзаро қандайдир умумлиги бор уч атама мавжуд: интуиция, илҳом, инстинкт – тасаввуф билим, тасаввуф кўтаринкли, тасаввуф фаолият.

Кўп амалий масалаларни ечишда, шу жумладан муҳитни лойиҳалашда, *ижодий интуицияга* асосланган усуллар (мияни ҳужум қилиш усули) кенг тарқала бошланди. Кўпинча бу масалалар ҳисоблаш ёрдамида эмас, балки интуиция асосида ечилади.

Дизайнерни ишлаш жараёнида интуитив фараз ва мантиқий тузилишлар ўзаро боғлиқ бўлиб, навбатма-навбат алмашиб тўради ва мураккаб чатишиб тўради. Дизайнер интуитив фикрлаши самарали вужудга келиши учун ост онгига тааллуқли элементларни ажратиб олиши керак. Ижодий масалани ечган пайитда формал-мантиқий компонентни сусайтирадиган имкониятни яратиш лозим.

Кўйидаги чеклашларни киритган ҳолда шундай шароитни яратиш мумкин: берилган вақт мабойнида қўйилган масалани ечиш; маслани ечиш учун жалб этилган ёрдамчи воситалар билан фойдаланиш; ғояни ифодлайдиган воситалар билан фойдаланиш.

Биринчи чеклаш масалани ҳал қилувчини формал-мантиқий тузилишларни ишлатмасликка мажбур қилади. Демак, фикрлаш интуитив компоненти жалб этилган ҳолда, натижани спонтан равишда келиб чиқишига рағбатлантиради.

Иккинчи чеклашда восита сифатида ёрдамчи маълумотлар, маҳсус адабиётлар, Интернет маълумотлари ва б. назарда тутилади. Бу ҳолда ташқаридан олинган конкрет маълумотга таяниш имконияти инкор этилади. Бу чеклаш муаммони ечиш учун ўз билимларига таянишга рағбатлантиради.

Учинчи чеклаш воситаларга тааллуқли, улар ёрдамида дизайнер ўз ғоясини ифодалайди. Улардан асосийлари – график ва ҳажмий моделлашдир. Шаклни график усулида тасвири ва минимал воситалар ёрдамида уни ҳажмий тимсоли фақат шаклни эмас, балки мумммани кўришга ундайди.

Юқорида кўрсатилган чеклашлар фақат қисқа муддатли топшириқларни бажариш учун қўлланиши мумкин.

Сезги билан яратилганни тўғри баҳолашни билишдан таҳлил бошланади. Рассом фаолиятида бу муҳим пайт. Ижодий интуицияга қобиляят – рассомнинг истеъдотлигини намоёнидир. Таҳлил этишга қобиляятни, яъни ўз ижодини мантиқий кўриб чиқиш, ўстириш ва етиштириш лозим.

Мазмундан шаклга ўтганда барпо эилганни интуитив ўстириб, дизайнер нафақат муҳит ва персонажларни ўзаро муносабатини, композиция форматини, балки манбасини ва ҳаттоки бажариш воситаларини ҳам ўрнатади. Фақат интуиция бўйича яратилганни таҳлил этиб, дизайнер иждодий яқунловчи босқичига йўллар ва воситаларни топиши мумкин. Иждодий жараённи схемаси қуйдагича бўлади: интуиция – таҳлил – интуиция, чунки санъат ҳам ҳис билан бошланади, ҳам яқунланади, аммо таҳлил ёрдамида тушунтирилади.

Дизайнда сиймолик. “Сиймо” атмаси замонавий истеъмолда бир неча маънода қўлланади. Ҳар хил тасвирларни – гул, прибор, тоғ манзараси расмини кенг маънода “сиймо” деб аташади, яъни буюмлар ва воқеаларни сезги-конкрет қайта тикланишини. Реал дунё буюмларни кўз билан идрок этиш психологик маънода шу буюмларни “сиймоси” дейилади. Фалсафада эса “сиймо” атамаси фақат сезгига оидгина эмас, балки инсон психикаси буюм муҳитни интеллектуал акс этиши ҳам.

Бадий сиймо – бу психологик, семиотик ва бошқа кўп ахамиятли аспектларга эга сиймоликнинг махсус тури.

Сиймо рассом тасавурида тўғилади, этилади ва санъат асариди мужассамланиб, истеъмолчини тасавурига ўтади. Сиймоли фикрлаш қобилияти ноёб – бу катта истеъдот ва ҳақиқий илҳомни тимсолидир. Бадий сиймонинг хусусияти шундаки: типиклиги – ўзига хослигида, умумийлиги – ягоналигида намоён этилади. Костюм композициясида бадий сиймо – муайян муҳитда одам сиймоси ва костюмни ўйғун бирлигидир.

Замонавий дизайнерлар “от кутюр” ва “прет-а-порте” коллекцияларида жуда кўп сиймо ечимларини намоиш этишади, истеъмолчини ҳамкорликка таклиф этиб. Улар кийим танлаганда барча жоиз ролларни тасвур этиб, мартабаси ва жамоатдаги ўрнига кўра моделни танлаб олади.

Ўзига хос сиймолик бир неча воситалар комплекси билан эришилади - кийим, пойабзал, бош кийим, сумка, соч турмаги, макияж, безак, аксессуарлар ва б. Сиймо яратишда энг муҳими – янгилик ва ифодалилик. Ифодали ва жиддий сиймо яратиш учун муаллиф дадил экспериментатор, новатор бўлиши лозим, рамзлар ва белгилар билан фойдаланишни билиши керак, чунки костюм - бу инсонларда сиймолик ассоциацияларни идрок эттирадиган турли даража маъноли рамз ва белгилардир. Дж.Фоллини (белгилар ва рамзлар комусини муаллифи) фикрига биноан “қонун ва сўз эмас, балки белгилар ва рамзлар дунёни бошқаради” .

Белги- бу кенг истеъмол қилинадиган муайян маълумотга эга ҳар қандай график ифодадир.

Рамз икки маънога эга – бу қандайдир буюмни номидан қилинган тасвир, у мутлақо бошқа шакл ёки абстракт тушунча бўлиши мумкин. Рамз

атамани иккинчи маъноси – ёзма белги (харф, ноталар, рақам, математк рамзлар ва б.). Рамз ва белгиларни энг муҳим функцияси – график тасвирлар ёрдамида инсонлар орасида алоқа барпо этиш.

Дизайнда ҳажмий шаклни уйғунлаш. Маълумки одамнинг ҳаёти табиий ва сунъий ижтимоий ва буюм муҳотида ўтади. Буюм муҳоти – бу одамни моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондирадиган буюмлар комплекси. Бу комплексни буюм ҳалақалар сифатида тасаввур этиш мумкин, улар одам учун муҳимлиги бўйича кетма-кет жойлантирилган.

Одамга энг яқин буюм ҳалқаси – кийимдир. Пойабзал ва қўшимчалар кийим элементларига мос бўлиб, яхлит ансамблни барпо этиши зарур. Оёқ кийимда ҳам бир неча ҳалқаларни ажратиш мумкин – ички (пайпок, колготкалар ва б.) ва сиртки (пойабзал, чанги, коньки ва б.). Иккинчи буюм ҳалқаси – полни қопламаси ва маиший анжомлар. Учинчиси – мебель ва туртинчиси – меъмордир. Шу тарзда костюм дизайни индустриал, ландшафт ва муҳит дизайни буюмлари билан чамбарчас боғлиқ.

Қадимдан одамзод ўз ижодида ҳажмий шаклларнинг ўғунлик асосларини эътиборга олишга интилишган. Бу мутлақо оригинал ва фундаментал назарияси пропорциялар, формал элементларни идеалланишдан келиб чиқмасдан, шакллантириш билимга асосланади. Шакллантиришни ассоциатив-сиймоли томони муаллифни шахсий фантазиясига тааллуқли. Келажак дизайнерлар ўз ғояларини муҳимлигига ишониши зарур ва ўз фикрини, хаттоки онгсиз бўлса ҳам, рағбатлантириши керак. Бу ҳолда ижодий машқларни тез бажариш учун махсус усул– ўйин пайдо бўлади.

Бу усулда энг муҳими – ўз услубига эга актив ижодий шахс сифатида муаллифнинг роли ҳар қандай график усулда истъёмолчига ўз ғоясини етказишга уриниш. Шубҳасиз, ўйин асосига олинган қийматларнинг ҳақиқий характери – ижод ва илҳом манбасидир.

Масалан, топшириқлар куйидагича бўлиши мумкин: муайян схемага биноан эскизлар сериясини яратиш: костюм - меъморчилик элементи; сумкалар – чемоданлар, автомобиллар; пойабзал – маиший анжомлар – механизмлар; бош кийимлар – мебель – компьютер; аксессуарлар – электр маиший техника; боғ паркдаги ҳайкал – пошналар – қўлқоплар.

Бу ва бошқа амалий масалаларни ечиш учун “мияни ҳужум этиш” усулини қўллаш мумкин. Дизайнинг асосий вазифаси – буюмларни янги маданий намуналарини яратиш, ишлаб чиқарувчи ва истъёмолчинини орасида оммабоп коммуникацияни рўёбга чиқариш. Дизайнер буюмни маънавий ғоя билан таъминлайди, истъёмолчига эмоционал таъсир этиб, моддий ва маънавий маданиятни биргаликда бириктиради.

Бу амалий масалаларни ечганда рассом дизайн объектнинг элементларини ифодали тузилиши учун воситалар танлашни назарда тутати. Вазн, ҳажм, ранг ва ёруғликни ритмик такрорланиши шакл ташкилни этиш учун воситаларидир.

Турли буюмларни сиймо ечимини қидиришда булар барчаси қўлланиши мумкин. Бунинг учун дизайнер ўқиш жараёнида бадиий ритмнинг эстетик қонуниятларини ўрганиши лозим. Биологик, муҳандис ва композицион ритмлар дизайнда муҳим роль ўйнайди.

Бунга имконият тўғдирадиган машқлар серияси барпо этилиши мумкин:

- товуш ва ранг орасидаги ўзаро таъсири (тасвирий-график композиция берилганда мусиқа маълумоти импульс сифатида қабул қилинади). Товуш сигналлар ёрдамида кўриш рецепторнинг функциялари кучаяди. Информацион импульс мусикавий маълумотга субъектнинг реакциясини юзага келтиради, эмоционал-психологик хис-туйғуни намоён этади – сезги, тасаввур, тушунчани, улар композиция тузишда (колорит, шакл, чизик ва доғлар, уларни ўзаро жойланиши ва принципиал нисбатлари) бош асос сифатида иштирок этади;

- ранг ва сўз орасидаги ўзаро алоқа (адабий асарларни сиймо тасаввурларига биноан ишланган рангли график композициялар); сюжет - ритм, интонация, муаллиф ҳикоя қилган принциплар;

- ранг, чизик ва борликни компонентларнинг орасидаги ўзаро боғлиқлиги (Коинот, Ер, табиат, инсон сиймоси таъсирида кунгилга тушган сиймоси).

Замонавий дизайнда синтез санъати кенг тарқалмоқда: кўпфункционали рангли мусиқа, фан ва техникани энг янги ютуқлари билан фойдаланиш.

Синтезланган санъат таъсирида асарларни яратиш жараёни қуйдаги босқичларга бўлиш мумкин:

- маълумот тўплаш; манбалар, импульслар ва х.к., уни таҳлил этиш: маълумотга импульснинг таъсири, уни сиймо ва сенсор тавсифи, яъни сезиш, тақдим этиш, тасаввур этиш, абстрактлаш;

- олинган маълумотни тартибга солиш: оддийлик, узликсизлик, ҳар хиллик, ўйғунлик ва х.к.;

- альтернатив вариантларни ишлаб чиқиш ва оптимал ечимини танлаш;

- истиқболли ривожланиш назарий (концепция, гипотеза) ва масалани ечиш лойиҳа – тажриба принципларни тузиш (ишларни амалий ёки техникавий бажариш, яъни композицион-колористик, чизикли-график, ҳажмий-текислик ва бошқа ҳажмий-режалаштирилган ечимларни бажариш).

Костюм дизайнида эвристик усуллар. Ижодий жараён – бу мазмун ва шакл бирлигини қидиришдир. Баъзан ижодий вазифа ечилганда анъанавий

усулларни қўлланиши қизиқарли ечимни бермайди. Шунинг учун лойиҳалаш жараёнида дизайнернинг ижодий фаолиятини интенсификациялашга йўналтириш керак.

Бутун жаҳон дизайнерлари дизайнни барча соҳаларида даврга муносиб янги молларни яратиш учун янги ғояларни қидирмоқда. Буюмларни ишлаб чиқарадиган фирмалар дизайнерлардан қизиқарли бир ғояни эмас, балки ажойиб, янги чексиз ғояларни талаб қилишади. Бу ижодий фантазияни жадаллаштириш усулларни ёки эвристика усулларни қидирилишига сабаб бўлади.

Эвристика (грек. *heurisiko* – қидираман, кашф этаман) – бу маъсул ижодий фикирлашни урганадиган фандир.

Ижодий жараён жуда мураккаб ва ўта хилма хил ҳодиса. Ижодий тасаввурни ривожланиши, лойиҳа ижодий вазифаларни ноанъанавий усуллар билан ечиш, психологик инерцияни енгиш – бу эвристик усулларнинг имкониятларидир. Замонавий дизайнерлар кўпинча аналогия, ассоциация, комбинациялаш, инверсия ва б. усулларга асосланган оддий эвристик усуллари билан фойдаланади. Лойиҳаловчи эвристик усуллари билан фойдаланишни билиши керак.

Турли эвристик усуллари билан қўлланиш натижасида дизайнернинг ижодий қобилиятини ва ташаббусини профессионал йўналишда фикирлаш мантикасини ривожланишига имкон беради. Бу ҳолда ижодий қидиришни тартибга солиш ва жадаллаштиришга имкон пайдо бўлади.

Шу тарзда дизайнерни ўқитиш энг муҳим мақсади – бу ҳар бир талаба лойиҳалаш фаолиятида ўз қобилиятини очишга ва ўз ўзини баҳолаш қобилиятини ривожланишига имкон бериш, ва лойиҳага қўйилган вазифани ечиш учун индивидуал усулларни ишлаб чиқиш.

Дизайнер фаолиятида қўлланиш мумкин эвристик усуллари кўриб чиқамиз.

Ассоциация усули – ғояни вужудга келиш усулларидан биридир. Агар дизайнерларнинг ижодий тасаввури ташқи муҳитни турли ғояларда қаратилса, бу ҳолда бу усул яхши натижа бериши мумкин. Дизайнерни сиймо-ассоциатив фикирланишини ривожланиши, уни “ўйлаш апаратини” доимий “ҳарбий тайёргорликка” олиб келишдир, чунки бу ўқиётган ижодий шахсни муҳим вазифаларидан бири. У теварак атроф муҳитига тез таъсирланиши ва у ердан ассоциацияни олиши керак. Ундан ташқари, замонавий дизайнда сиймоли фикрлаш лойиҳалашда принципиал янги услуб деб ҳисобланди.

Дизайнерни ассоциатив фикрлаши буюмли, абстракт ва психологик ассоциацияларни объект ечимини график қидирувга ўзлаштиришди. Ижодий

жараёнда ассоциатив фикрлаш жуда муҳим. Шундай фикирлашга дизайнернинг қобилият ижодининг асоси бўлади, чунки ҳар қандай санъат асари – бу хотирада тикланган реал дунёни ва буюмларни ассоциатив тасаввурлаш натижасидир.

Костюм дизайнери реал борликни қандайдир трансформация ва ўзлаштириш натижасида кийимда қўллаши мумкин ва барча нарсаларни олиши мумкин: мавзули фрагмент ёки бутунлай манбани. Костюм лойиҳалашда ижодий манба сифатида табиат, воқеалар, буюмлар бўлиши мумкин. Либос дизайнерни шакл, ҳажмларни бирикмаси, ҳар хил тузилишларнинг бирикмалари доимо қизиқтиради.

Ассоциациялар ҳар хил бўлиши мумкин: буюмли, абстракт, психологик ва нореал. Асфальтда қўлмақлар, музни ялтираганлиги, йўлда ёки даладаги лойнинг фактураси, ёмғир томчиси, деразада аёзнинг расмлари ва б. - булар барчаси ихтиро қилиш чун озуқа бериши мумкин. Дар ҳақиқат, дизайнернинг фикри муайян йўналишда бўлиши учун у доимий профессионал машқлар қилиши лозим. К.Диор қуйидагича изҳор қилган: “Аслда, барча мени билганим, кўрганим ёки эшитганим ҳаммаси мени вужудимда кўйлаққа ўзлаштирилади”.

Аналогия (ўхшаш) усули – қўйилган вазифани ечиш усули. Бу усулда тарихий, халқ ва миллий костюмдан, муҳандислик ечимлардан, меъмор иншоатларидан олинган ўхшаш ечимлар яратилади. Дизайнер ижодий манбани шарҳлаш билан учрашади ва трансформация ёрдамида уни лойиҳа ечимига айлантиради. Бу усул кенг ва кўпинча қўлланади, айниқса лойиҳалашда объектнинг сиймо ечими қидирилганда. Янги қизиқарли ечимлар ижодий манбани кўриниш аломатларидагина эмас, балки буюмни яратиш усулидан ҳам ҳосил бўлади:

- “бичилмаган ва тикилмаган либос” усулини костюм тарихидан ўзлаштириш мумкин (римликларнинг тоғаси, ёпинчоклар, хинд аёлларнинг сариси, индонезия аёлларнинг саронг юбкаси ва б.);

- “упаковка” усули – тара ва упаковка дизайни;

- “тўқиш” усули – амалий-декоратив санъат буюмлари ва халқ костюми ғоя беради;

- “ҳажмий фактурани яратиш” усули – ўсимлик шакллар, гуллар, барглар, илдизлар, пустлоқлардан ва б. ғояни олиш мумкин;

- “катта шаклларни қисмларга бўлиш” усулни ўрта аср яроғ-аслаҳалари ва модул лойиҳалашдан ғояни олиш мумкин.

Аналоглардан ўзлаштирилган дастлабки ғоя амалга оширилади. Шундай лойиҳалаш усули функционал лойиҳалашга мансуб, яъни буюмни лойиҳалашни эмас, балки усулни.

Масалан, лойихалаш: чойнакни эмас, сувни қайнатадиган усулни; калишни эмас, сув ўтказмайдиган пойафзални.

Бионик усули бионика конкрет объектларни таҳлилидан иборат. Масалан, ҳашоратлар канотларини таҳлил этиб, янги ўралиш шаклларни, устки кийимларни қаватланишини, деталлар трансформацисини яратиш мумкин. Баъзи ҳашоратларни нурланиши ичига ёриткич ўрнатилган пойабзални яратиш ғояни тўғдиради.

Дизайнда бионик ёндошиш ўзгача конструктив буғумларни, янги хусусиятли фактураларни ҳосил қилишга имкон беради.

Ундан ташқари, бу усул дизайнер эътиборини табиат объектларини диққат билан ўрганишга; одатийда қизиқарли ғоя, принцип ва усулни кўришга имкон беради. Бунда ижодий шахсни ташқи дунё, одамни яшаш муҳит билан боғланганлиги аёнидир.

Неология усули хорижий ва ўз мамлакатига оид лойихалашда ёт ғоялари билан фойдаланиш усули. Умуман айтганда, мода тақлидга асосланган. Шунинг учун мутахассислар ва истъемолчилар ҳар бир янгилик ёки аломатни психологик чарчаш рўй берганча тиражланади. Бунга ҳам прототипни фазовий қайта тузиш асосида қиритиш мумкин.

Ўзлаштириш жараёнда қуйидаги саволларни қўйиш ва уларга жавоб бериш керак. Прототипда нимани ўзгартириш керак? Прототипда нимани ўзуартириш мумкин? Қандай қилиб?

Шуниси тушунарлики, прототипни ўзгартирмасдан фойдаланиш ёки ўзлаштириш профессионал жанжалга ва плагиатга оборади.

Фақат усулни қўллаш коррект ҳисобланади. Масалан, чарм сумкани ўрилиш масшабини, фрагментлар шаклини ва б. ўзгартириб, либос моделида қўллаш мумкин.

Каррикатура усули – дизайн маҳсулотининг сиймо ечимини беъмани, янги тасодифий ечимини ҳосил қилишга олиб келадиган усул. У сиймоли модель чегарасини аниқлашга ва ижодий тасаввурни ривожланишига ёрдам беради. Гипербола усули, гротеск сиймони яратиш замонавий модали эскизларида ва баъзи дизанер моделларида ифодали сиймони яратиш учун кенг қўлланади (масалан, И.Мияке, Дж.Гальяно, А. Мак-Квин, Д.Ван Ноттен).

Бошқалар фикрини аниқлаш ёки “*ақл йиғиладиган усули*” доимо талабалар ўқитилганда уларни қандайдир муаммо ечиш тўғрисида суралганда қўлланади: “Бу тўғрисида нима ўйлайсиз?” Этилган кўп мулохазалар асосида лойиха вазифасини ечиш учун оптимал варианты аниқланади.

Умуман айтганда, дизайнер кабинет ходими эмас. Дизайн маҳсулотини ишлаб чиқишда коллектив ижод муҳимдир. Баъзи дизайн-студиялари ишни бошлаганда етарли миқдорда ғояларни генерация қилиш учун кўп одамларни

жалб этишади. Бунга лойихалашдан олдин дастлабки тадқиқотларни ўтказиш босқичини киритиш мумкин, қайерда лойиханинг муаммолари ва мақсадлари шаклланади: илмий-техникавий журналларидан, суров ва интервьюлардан, аналогларни ўрганишдан маълумот йиғилади. Булар барчаси янги маълумотни ҳосил бўлишига олиб келади.

Декомпозиция ва кетма-кет яқинлашиш принцип усули - мураккаб вазифани қисмларга ажратиш ва кетма-кет уларни ечиш. Бу усул “ўзлаштириш” усулга ўхшайди. Масалан, лойихалаш вазифаси аёллар устки кийим сериясини ишлаб чиқиш, бу усул билан фойдаланиб лойихани бир неча кетма-кет босқичларга бўламиз: қандай янгиликни сиз тавсия этасиз, қандай стереотипдан воз кечиш керак – бу асосий босқич; қандай ассотиментни ишлаб чиқиш керак; саноат ёки шахсий буюртма учун; қандай шакл, силуэт, пропорцияларда ва бошқа композицион воситаларида бўлади; сўнг бош ва оёқ кийимлар ва аксессуарлар тўғрисида ўйланади.

То ғояга мансуб ечим топилмаганча бу йул билан юриш керак. Бунда мураккаб лойиха вазифасини аввал ечиш учун енгил вазифаларга бўлиш мумкин бўлганда “ўзгартириш усул”ни қўллаш маъкул. Масалан, эстрада костюмни эскизлар сериясини яратиш учун аввал сиймони, имиджни, сўнг безаклар ва костюм ўйланади.

Ёрдамчи вазифа усули - ўхшаш вазифани ечиш ва уни ечишга ҳалақит берадиган кўрсаткичларни аниқлаш. Шундай эвристик усул билан костюм дизайнерлари доимо фойдаланган. Бу усул бошқаларни ўхшаш ғояларни (мода журналларидан, кўрғазмалардан, либос моделлари намойишидан, магазин, бутик ва бозорларни қатнашишдан) киритишдан ва уларнинг фазилатларини ва камчиликларини астойдил таҳлил этишдан иборат. Бу усул ўзгани лойихалаш тажрибасини қўллаб, мураккаб вазифани ечишга имкон беради.

“Камчиликлар рўҳати” усулида буюм камчиликлари батафсил тўлиқ рўйхати тузилади. Агар тайёр буюмнинг сифатини яхшилаш вазифа қўйилса, бу усулни қўллаш тавсия этилади. Рўйхат камчиликларни йўқотишга ёрдам беради. Умуман айтганда, дизайнер дизайн махсулотини истъеъмолчисига айланиб кўпроқ сураш ва саволлар бериши керак.

Ёрдамчи саволлар усули психологик инерцияни пасйтиришга ва вариантларни кидиришни тартибга солишга ёрдам беради. Қуйидаги саволлар қўйилиши мумкин: буюмда нимани айириш, парчалаш, катталаш ва х.к. мумкин. Масалан, вазифа плашчни лойихалаш бўлса, қуйидаги ёрдамчи саволларни қўйиш мумкин: Плашч трансформацияланадиган бўладими, қандай деталлари ва қандай қилиб? Қавилган астари олиб қўядиган бўладими, қандай материалдан қилинади? Плашч кимга мўлжалланган? Плашчни авра

материали арзон (синтетик пленка, сунъий чарм, газлама) ёки қимматбаҳо (табиий чарм, замша, қимматбаҳо газлама) бўладими? ва б.

Саволлар керакли ечимга олиб келади ва лойиҳалаш жараёни энгиллаштиради яна “*етти карра қидириш уй*” усули қўлланса. Бу усул дизайнер ўзига қўядиган етти саволга асосланган: Ким? Нима? Қайерда? Нима билан? Нима учун? Қандай қилиб? Қачон?

Вазифани ечиш жараёнида кидириш йўллари кенгайтириш учун вазифа формулировкасини ўзгартириш усули билан дизайнер олдида стратегик вазифа қўйилганда фойдаланади. Масалан, берилган вазифа плашчани лойиҳалаш бўлса, унинг формулировкасини қуйидагича ўзгартириш мумкин: сув ўтқазмайдиган ёки сувни ўзидан қочирадиган газламадан ёки полиэтилен пленкадан ва б. плашчани яратиш; сув муайян ҳолда оқиб кетадиган ёки маълум жойларга йиғиладиган плашчани яратиш; кнопка босилганда капюшони соябонга айланадиган плашчани яратиш; тахлаганда кичкина сумкага сиғадиган плашчани яратиш ва х.к.

Агар ўзгарган вазифа формулировкаси кутилмаган хаттоки беъмани бўлса, ечими ҳам қўйилган вазифага биноан тасодифий бўлиши мумкин.

Умуман “вазифа формулировкасини ўзгартириш” усули лойиҳа ечимини кидириш доирасини кенгайтиради ва дизайнерни фикирлашини мобиллиги намойиш этади.

Антропотехника усули – одамни физик имкониятларига мос янги буюмларни лойиҳалаш усулидир. Хаттоки авангард моделларида ҳам одам тана пропорциялари, буюмнинг қўлайлиги инобатга олиниши керак. Масалан, чунтакларни жойланиши фойдаланишга қўлай бўлиши керак, сумканинг тақилмаси бир қўл билан очилиши керак.

Эмпатия усули лойиҳалаётган буюмни “ролига кириш”. Бу усул билан театр актерлари фойдаланади. Масалан, шаҳар транспортда юриш учун кийим яратиш. Дизайнер бу буюм “ролига кириб”, уни нуқтаи назардан анъанавий ечимларини таҳлил этади. Демак, газламаси силлиқ бўлиши керак, осилган деталлари бўлмаслиги керак ва х.к.

Илгор технологиялар усули – “идеал буюмни” кидириш усули. Унинг асосий мақсади буюм мўлжалига идеал мос бўлиши керак. Масалан, идеал курткани лойиҳалаш вазифаси қўйилган. Халқаро стандартга кўра куртка хажми етарли даражада бўлиши лозим, конструкцияси буюмни фигурада идеал ўтиришини ва эркин ҳаракатни таъминлаши керак; барча деталлари (чунтак, кокеткалар ва б.) қўлайликни таъминлаш керак, тақилмаси икки қаватли (“молния”, тасма ва пистонга ва б.) бўлиши керак; белида ва этагида энини ўзгартириш учун кулиска, белбоғ, резинка, хлястик ва б. қилиниши керак; капюшон трансформацияланидаган (очиладиган, тахланадиган, ёйиб

қўйиладиган, махсус чунтакка солинадиган) бўлиши керак; куртка гигроскопик бўлиши шарт (перфорация, махсус астар ёрдамида).

“Ақл ҳужуми” усули – бу қисқа муддатда коллектив ғояларини генерация қилиш. Бу усулда ушбу муаммо билан шуғулланмайдиган турли мутахассисли одамлардан коллектив ташкил этилади. Коллектив корхона билан боғлиқ эмас жойда йиғилади, уни таъсири бўлмаслиги учун. Бу ҳолда қўйдаги шартлар қўйилади: коллектив катта эмас бўлмаслиги лозим, коллектив аъзолари кетма-кет тез ўз фикрини этиши керак, танқид ман этилади, жараён магнитофонга ёзилади. Сўнг коллектив иш натижаси мутахассисларга берилади, улар ғояларни таҳлил этишади, ҳаттоки бемаъни ҳазил ёки пародоксал бўлса ҳам, баҳолашади ва ечиш моҳиятини аниқлашади.

Интуитив фикирлашга асосланган ғояларни генерация қиладиган усуллар “мия ҳужуми” усулидан келиб чиққан:

- “ақл мусоҳара” усули – танқид ман этилган ҳолда қатношувчиларни тез суров қилиш. Бу ҳолда ғоя мантикий яқунгача етқизилгани боис бу жарён кўп вақт жалб қилади, шунинг учун бу усул мусоҳара дейилади;

- “дельф усули” (қадимий Юнонистон шаҳри Дельфда оракул бўлган) – экспертлар баҳоларини йиғиш тизимини ташкил этиш ёрдамида эксперт прогнозлаш, уларни математика-статистик таҳлил этиш ва ҳар бир цикл натижаси асосида кетма-кет корректив қилиш усули;

- “қароқчилар мажлиси” усули “мия ҳужуми” усулига ўхшайди. Бу усул қидириш, таҳлил этиш, танқидий баҳолашда, эксперт баҳолашда ва ҳулоса чиқаришда қўлланиши мумкин.

Ўйин усули модада ўйин фурсатини назарда тутаяди, ўйин эса доимо инновацион фаолият билан боғлиқ. Ўйин мода намуналари ва сиймоларини ўзгаришига оборади ва қидиришни рағбатлантиради. Ўйин учун жараённи ўзи муҳим, қайерда буюмни трансформация ва якунига етказмаслик асоси қўйилади. Эркин рух, театраллик, таввақал ва эрмак – бўлар барчаси замонавий дизайн элементлари. XX аср либос коллекцияларида ўйин усули кўпинча қўлланади: деконструкция, эклектика ва б.

2.2. Чизматасвирда шакл ва қиёфалар образли тасвири, бадийлик.

Чизматасвир ишлишдан олдин натуранинг фазовий муҳитини, конструктив ва динамик ҳолатини аниқлаб олиш, улар шаклини, ҳажми текисликларини аниқлаб борилади. Натура чизматасвирини ишлашда қоғоз

текислигида шаклни қуриш хайкалторошликда, архитектурада қурилиш ишлари каби натижага эришиш керак.

Натурадан чизматасвир ишлашда одам қиёфаси, манзара ёки натюрморт бўлишидан қатий назар унинг шакл тузилиши тасвирланиши керак. Унда пластик ечими, масса ёки ҳажм ритми, нурсоя нисбати, ҳажм нисбати, шакл функцияси, мускуллар ҳаракати ва бошқа қабилар бўлиши мумкин. Бу мазмундаги талаблар томошабин учун тасвирнинг ўзаги бўлиши керак.

Натурадан чизматасвир ишлаш методи шундай бўлиши керакки, натурасиз ҳам онгимизда яхлит тасаввур қилаолишимиз лозим. Одам қиёфасини чизишда унинг оёғини тасвирлаётиб бош қисми жойлашиши ва уни тасвирин унитмаслик керак. Олдиндан натурада энг асосий муҳим нарсани кўриш керак бўлади.

Чизматасвир тўғилиши керак. Шунинг учун ҳар бир штрих, ҳатто энг биринчи штрих ҳам катта мазмунга эга бўлиб тугалланган чизматасвирда ўз ўрнида жойлашиб хизмат қилиши керак.

Ҳажмни тасвирлашда юзанинг қарама қарши томони ҳақида ўйлаш лозим.

Компаниянинг горизонтал тузилиши бизга янги катта имкониятлар – бутун дунёда билимларимизни, тажрибаларимизни кенгайтириш имкониятлари, янада очиқ бўлиш имкониятлари, ўз ишимизда иерархиликдан қочиш имкониятларини бермоқда. Шунингдек, бизнесимизга кетадиган ҳаражатларни камайтириш имкониятларини бермоқда, чунки бизга ҳашаматли офисларни қуриш керак эмас, биз мулоқот қилиш учун замонавий рақамли технологиялардан фойдаланган ҳолда уй шароитида ҳам ишлашимиз

мумкин. Бундан ташқари мен Миланда тундаухлашга ётаётган пайтимда, менинг Янги Орлеандаги ҳамкасбларим иш кунини энди қарши олмоқда – шу тарзда бизнинг ижодий жараёнимиз узлуксиз бўлмоқда.

Бу янада кўпроқ янги одамларни жалб қилиш, турли билишга оид соҳадаги мутахассисларни, ишлаб чиқариш ёки тадқиқот ишлари билан шуғулланувчи амалиётчиларни жалб қилган ҳолда имкониятларимизни кенгайтиришга ёрдам беради.

Шунингдек ҳар қандай катта ва жиддий ишни амалга оширганда ундан завқ олиш муҳим ҳисобланади – фақатгина ҳаётдан завқланган, фақатгина табассум қилган ҳолда чинакам ажойиб нарсани ярата оласиз.

Асосий трендлар ҳақида

Digital – барча трендлар асосида туради. Замонавий рақамли технологиялардан фойдаланиш ижодий жараёни ўзгартириб, дизайнер ва меъморларнинг кўлига янги қиёфаларни топиш ва рўёбга чиқариш учун чексиз имкониятларни очиб берадиган дастакларни тутказган. Шунингдек, лойиҳалаштиришни ташкил этиш услублари– масофада ишлаш, рақамли коммуникациялар имкониятлари, очиклик, жаҳон тажрибасидан фойдаланиш, ҳаракатларни бирлаштириш услублари ҳам ўзгарган.

Lightness – енгиллик. Трендда шаффоф юзалар, барча маънодаги енгил материаллар, нафис сийрак тузилмалар.

Sustainability – маъсулиятли лойиҳалаштириш – табиат, моддий ресурсларга бўлган муҳофазага оид муносабатларни, лойиҳа қарорларининг соддалашиши ва арзонлашиши, ижодда максимал прагматизмни назарда тутувчи ёндошув. Бу кейинги авлоднинг “уйғунлиги, барқарорлиги ва чиройи”ни йўқотмаган ҳолда табиий био-тизимларга бўлган эҳтиёжларни таъминлашга зарур бўлган йўқолаётган ресурслар балансини ушлаб туриш бўйича ташкилий тамойилдир.

Мазкур тамойил маҳсулотнинг бутун ҳаёт циклини қамраб олади. Энг муҳими, маҳсулот қаерда ва қай тарзда ишлаб чиқилган, қандай хомашё ва энергиядан фойдаланилган, қандай қилиб етказилган, ундан қандай қилиб такрор фойдаланиш мумкинлиги билиш муҳим ҳисобланади.

Re-Use – олдингидан келиб чиқувчи ва материаллардан бир мартадан кўп фойдаланиш ёки уни оддий ва зарарсиз фойдали йўқ қилиш услубларини назарда тутувчи тамойилдир.

Adaptability – маҳсулотнинг турли вазифаларга мослашганлик, енгил миқёсланиши, бунинг натижасида маҳсулот ноёбга айланади.

Pattern – кўпинча табиатдан олинган кўп маротаба такрорланадиган элементлардан таркиб топган нақш, тузилма ва конструкцияларни яратиш тамойили.

Технологиялар ҳақида

Замонавий «интеллектуал» асбоб-ускунаси деряли ҳар қандай шакл ва тузилмаларни яратишга имкон беради. Бу ерда энг асосий тамойил - маҳсулотни максимал тарзда соддалаштириш ва арзонлаштириш, ортиқча бежамдорлик ва ясамаликдан қочиш ҳисобланади.

Мақбул технологик ечимларни топиш дастлабки таркиблари учун хос бўлмаган, ноёб хусусиятларига эга бўлган янги композит материалларни яратишга олиб келади.

Шиша толали ва энг энгил керамиканинг бирлашиши жуда мустаҳкам, ammo бир вақтнинг ўзида макондаги моделлаштириш учун энгил материал ҳисобланади. Ушбу нооддий тузилмалар – CirqueOuvert (француз тилидан – «очиқ цирки» ҳисобланади) – янги ифодали имкониятларини топишда материалларнинг ўзаро алоқасини ўрганиш борасида мисол ҳисобланади.

Дизайнда лойиҳалаштириш усуллари ва дизайн-концепцияларни ишлаб чиқиш

Дизайнерлар фаолиятининг моҳияти: бир томондан, кейинчалик дизайн-лойиҳасини яратиш учун фойдаланиладиган лойиҳалаштириш усулига ўзгартирилган билим ва кўникамалар мажмуасидир; бошқа томондан – лойиҳалаштирувчининг дунё қараши, унинг лойиҳалаштириш объекти ва атроф муҳитга қараши, ҳамда сезиларли ўзаро алоқалари ва қонуниятларини умумлаштира олиш, синтез қила олиш, ажрата олишдир.

Мазкур ишда асосий вазифа энг самарали лойиҳалаштириш усулларини ва дизайн-концепцияларни ишлаб чиқиш кетма-кетлигини аниқлашдан иборат.

«Усул (юнонча methodos –тадқиқот қилиш, билиш йўли, назария, билим) –муайян вазифани ҳал этишга қаратилган воқеаликни амалий ёки назарий жиҳатдан ўзлаштириш бўйича амал ёки операцияларнинг йиғиндиси».

«Дизайнда усул ва услубиёт – лойиҳа мақсадларига эришиш тартиби, дизайнер олдида кўйган функционал-макондаги технологик ва бадий вазифаларни ечиш, кутилаётган натижаларни олиш учун зарур бўлган амал ёки тамойилларнинг кетма-кетлиги; лойиҳа (дизайнерлик) фаолиятини оптимал ташкил этиш бўйича чора-тадбирлар тизимидир. У бир нечта бир-бири билан узвий боғланган билимлар бўлимлари ва ишлар мажмуаларини ўз ичига олади: умумий ишлардан тортиб лойиҳа мақсадларига эришишни таъмин этувчи аниқ технологияларгача бўлган лойиҳа ишларининг тартиби ва кетма-кетлигини аниқлаштирувчи усул, «ноу-хау». ... Дизайнда усул ва услубиётнинг ўзига хос хусусияти лойиҳа ҳаракатларининг бир вақтнинг ўзида прагматик ва баддий натижаларга қаратилганлиги ҳисобланади. Бунда тегишли кўрсатмалар ҳамда уларга эришиш йўллариининг иерархияси ишлаш

жараёнида ўзгариши мумкин. Бу шуни англатадики, дизайнернинг усул ва услубиёти ҳам муҳандислик-техника, ҳамда бадиий ижодкорлик имкониятларини синтез қилувчи элементлардан таркиб топиши лозим, бу эса унинг тайёргарлиги ва касбий фаолият технологияларнинг ўзига хослигини юзага чиқаради».

Лойиҳадан олдин таҳлил қилиш услубиёти.

Дизайнда янгликни яратиш олдиндан биладиган, бошарилмайдиган, тасодифий жараён эмас. Дизайн назарияси ва амалиёти мазкур жараённи унумлаштирадиган ва тезлаштирадиган янги қарорларни лойиҳа орқали топиш бўйича махсус технологияни яратган. Мазкур технология – лойиҳадан олдин таҳлил қилиш деб номланиб, у универсал тасифга эга, чунки у турли синф ва ҳар хил турдаги лойиҳа масалаларини ечиш учун мўлжалланган. Дизайн муҳитда лойиҳадан олдин таҳлил қилиш услубиётнинг моҳияти дизайнерга тақдим этилаётган вазиятни тадқиқ этиш жараёни мақсадлари ва иш натижалари бўйича мустақил бўлган бир қатор босқичларга бўлишдан иборат.

1. Кўздан кечириш, вазият, бўлажак объектни жойлаштириш мазмуни, унинг хусусиятлар рўйхати билан танишиш. Мазкур босқич техникаси: аналогларни ўрганиш, адабиёт маълумотлари ва реал ўхшашликларни таҳлил қилиш, уларнинг ижобий ва салбий хусусиятларини аниқлаш, кейинги ишларнинг тўғридан-тўғри вазифаларини изоҳлаш.

2. Лойиҳалаштирувчи ўз олдиға топширикни идрок қилишни муаммо, яъни объектнинг келгуси ҳаётининг ҳолатлари унинг тузилмасидаги эксплуатацион тавсифлари ўртасидаги зиддиятликларнинг тўқнаши муаммоси сифатида кўяди.

3. Муаммонинг айрим жиҳатларини кўриб чиқувчи таклифларни таққослаш, уларни умумий қарорнинг турли вариантларига келтириш, ушбу вариантлардан энг самарали вариантни танлаш. Бу ҳали лойиҳа эмас, балки дизайн-концепция, бўлажак лойиҳанинг туб дизайнерлик ғояси бўлиб, у реал ҳолда тасаввур қиладиган шакллар (муҳандислик-техника, макон, жараёнли ва х.к. шакллар)га эга.

Муҳит мажмуаларнинг композицион ташкил этиш вазифаларининг барча варинатларини икки гуруҳға бўлиш мумкин: "аналогларсиз лойиҳалаштириш" –тубдан янги объектларни яратиш, бунда илгари учратилмаган техник,макондаги ва қиёфади параметрлар синтезланади; “ўхшашликлар бўйича лойиҳалаштириш”–истеъмолчиларға таниш бўлган қиёфа ёки объект ва тизимнинг техник ечимларига янги хусусиятларни киритиш. Бу ерда гап ўзини кўрсатган муҳитни ташкил этиш усулларини такомиллаштириш, модернизация қилиш, ишлатилган техник ёки макондаги

чизмаларнинг янги таъм ёки ҳолатларга мослашиши ҳақида боради. Шубҳасиз, истеъмолчи иккала ҳолатда ҳам қандайдир янги хизмат турини, янги товарни, янги муҳит ечимини олади. Аммо бунда лойиҳа ҳаракатларининг тасифи бир хил эмас.

Лойиҳа фаолиятида қўлланиладиган амаллар.

“Инверсия” усули (кўшилувчиларнинг ўрнини алмаштириш) иш объектига назар солиш бурчагини ўзгартириш (дўкон сотувчи ёки харидор нуқтаи назардан эмас, балки назорат хизмати, таъмирловчи, ўғри нуқтаи назардан кўриб чиқилади); ижодий кўрсатмаларнинг ўзгариши ҳисобига (курулманинг мустаҳкамлиги эмас, балки уни қуриш осонлиги муҳим ҳисобланади) ва х.к. ҳисобига лойиҳалаштиришда берк вазиятларни бартараф этишга имкон беради. Предметга янги қараш у ёки бу вазифаларнинг илгари кузатилмаган ечим вариантини қўллаб, ҳаёлни “қайта тиклайди” илгари рад этилган таклифлардан фойдаланилмаган захираларни кўра олишга имкон беради.

“Ҳаёлдаги шароитларда лойиҳалаштириш” (унда объект ишлашининг реал ҳолатлари кутилмаган қарорлар билан шартли равишда алмаштирилади (“агар сув остида бўлса”) ёки ҳаттоки ҳаёлдаги (“фаришта учун ошхона”) амали худди юқорида келтирилган вазифаларни ечади, аммо уларни бироз бошқача тарзда ечади.

Шунингдек, лойиҳа вазифаларнинг кейинчалик алоҳида натижаларини бир-бирига уланадиган ягона таклифлар занжирига келтирган ҳолда мустақил қисқа ҳаракатларга бўлиш амали ҳам ўзини яхши кўрсатган. Аммо бу ерда тасодифий ишланмаларга йўл қўймаслик муҳим ҳисобланади, бунга тузилган “мақсадлар дараҳти” –ишлаб чиқилган лойиҳа чора-тадбирларининг йиғиндисини ишларнинг онгли кетма-кетлиги, якуний маҳсулот хусусиятларининг муҳимлиги ва х.к.га мувофиқ ҳолда тақсимлайдиган тартиблашган дастурлар ёрдам беради.

Бошқа услублар ижодий жараёнга инсоният лойиҳа маданияти томонидан тўпланган кенг миқёсдаги билим ва кўникмаларни максимал тарзда жалб қилишга қаратилган. Қўйидагилар турли эвристик аналогия (яъни кашфиёт, ихтироларга қаратилган) вариантлар ҳисобланади:

- соҳанинг илгари лойиҳа вазифаларидаги шаклларини “тўғридан-тўғри” олиш (хусусан, замонавий бионика айнан шу тарзда кўплаб ўз ихтироларини қилган, техник объектларда табиатдан олинган тамойил ва тузилмасидан “деярли” нусхасини олган);

- "субъектив", яъни муаллиф ўзи қандайдир шартли равишда танлаб олган қаҳрамон, масалан машҳур болалар китобидаги Карлсон сифатида ҳаёл қилади;

- "қиёсли" (битта ҳодисага унга хос бўлмаган хусусиятлар – “ёғоч велосипеди”, “суяқ олов” ва х.к.ни бериш);

- "ҳаёлий", унда мумкин бўлмаган ҳодиса ва буюмлар ҳаёл қилинади (“фақат мошина юрадиган жойда йўл бўлса, яхши бўлар эди”).

Барча ушбу қиёслар ва фаразлар, лойиха фиклашнинг стереотипларини бузиб дизайнерни “ўзгалар” амаллари ва унинг муаммоларига бўлган тамойилларни қўллашга ундайди, “мумкин бўлмаганлар”ни мумкин бўлишига шароит яратади (занжирли механизмлар “йўлда ўзи билан олиб кетаётганлиги” сингари).

Ҳаёлларга асосланган амаллар ҳам ўхшаш ҳаракатларга эга:

- бир-бирига мос бўлмаган қисмлардан таркиб топган ҳаёлда “бирлаштирадиган” бир бутундир;

- бир бутунда кейинчалик ҳар қандай ҳаёлий чегарагача ривожлантирган ҳолда қандайдир битта жиҳатга эътибор бериш, уни ажратиш;

- "илгарилаб акс эттириш" –энг юқори нуқтасига, бёмани даражасигача етказилган объект ёки вазиятнинг ривожланиши бўйича мумкин бўлган прогноз вариантлари.

Ушбу амаллар маълум амаллардан четланиб, уларнинг алоҳида жиҳатларини олиб, бирламчи жиҳатларини янги, муаллифга керак бўлган жиҳатларга ўзгартиради.

- “талкин қилиш” усули бўлиб, у лойихалаштирувчи олдида турган у учун кутилмаган тарзда – бошқа услубда, унга бегона бўлган тарзда вазифаларни изоҳлаб беради (“устоз никобида ишлаш” –агар худди шу лойихани Ле Корбюзье бажарган ҳолларда).

Ушбу усуллардан ҳосил бўлган муҳитли қўшилувчиларни маконда ёки функционал ташкил этиш бўйича дидли амалларнинг юзага келиши доимо объектлар ва муҳит тизимларининг композицион ўзига хос хусусиятларида доимо у ёки бу тарзда акс эттирилади. Уларнинг айримлари – уни сафдан чиқарган, “кескинлаштирган” ҳолда композиция элементларининг кутилмаган шакллари келтиради, бошқалари эса композицион жиҳатдан бир бутуннинг буюмли ва макондаги таркибий қисмларини янги уйғунлигини шакллантиради, учинчилари эса бошқа ракурсда муҳит жараён ривожланишининг босқич ва динамик хусусиятларини кўра билишга имкон беради. Аммо ҳар қандай ҳолатда ҳам, ушбу топилмалар муҳитнинг янги шу жумладан –томошабинлар учун умуман ноанъанавий, ноодатий ва шунинг учун ҳар доим ҳам унга мос бўлмаган қиёфали ечим версияларини беради.

Реал услубиётлар одатда ҳар бири бир-бирини нимадир билан тўлдирадиган юқорида кўриб чиқилган барча турдаги элементларни ўзида камраб олади.

Лойиҳадан олдин таҳлил қилишнинг энг муҳим таркибий қисмларидан бири дизайн-концепцияни –муҳит композицион тузилмасининг асосини ишлаб чиқиш ҳисобланади.

Концепциянинг таърифи, моҳияти.

Дизайн-концепцияни яратиш – бошқа лойиҳа санъат турларида аналогларга эга бўлган лойиҳа ишларининг мустақил бўлими ҳисобланади. Лойиҳа вазиятини муаммолаштириш (лойиҳа топшириқларнинг зиддиятликларини изохлаш), сўнг мавзулаштириш (“мавзу”ларни– уни ечиш бўйича мумкин бўлган вариантларини танлаб олиш) орқали лойиҳа ишида – шаклларни тузиш ҳужжатларида амал қиладиган келгуси объект моделлари шаклланади. Концептуал асосида шаклларни тузиш бадий лойиҳалаштириш услубининг тамойилларидан онгли равишда фойдаланишга бўлган ёндошувларни ишлаб чиқиб, мазкур санъат доирасида услубни шакллантириш даражасига кўтаради.

Концепция таърифини батафсил тушуниш учун мазкур мавзу ёритилган бир нечта манбаларни кўриб чиқиш тақозо этилади. Авваломбор мазкур таърифни фалсафа нуқтаи назаридан кўриб чиқамиз. Бунда муҳим жихати муаллифнинг дунёқараши ҳисобланади. Т.Ю. Быстрованинг “Буюм, шакл, услуб: Дизайн фалсафасига кириш” номли монографиясида дунёқарашнинг лойиҳа фаолиятига таъсирини батафсил кўриб чиқади.

У “концепциянинг шаклланишига ҳал қилувчи таъсир кўрсатиб, у ўзини ижодкор ва касбий маҳорат эгаси сифатида тушуниш услубини ҳамда лойиҳалаштирилаётган буюмнинг яхлитлиги талқинини ўзида намоён этади. Бу дизайнерга етакчи конструктив тамойил ва ёндошувларни танлаб олиш ва ишлаб чиқишга имкон берадиган қайд этилган ва онгли равишда уйланган қарашлардир. Концепциянинг мавжудлиги айнан лойиҳа фаолиятида рационал бошланишнинг жалб қилинганлигини назарда тутати”. Бу ерда гап шу ҳақида борадики, лойиҳалаштирувчининг дунёқараши қанчалик кенг бўлса, интерьерни яратишда шунчалик кўп билим соҳалари иштирок этади, муаммолар шунчалик чуқур тушунилади ва уларни ечиш шунчалик қизик бўлади. Бундан ташқари, “еткачи ғоя нафақат лойиҳа ва тайёр буюмда расмийлаштирилган, балки чуқур анланган, изоҳланган бўлиши лозим. Демак, замонавий дизайнер нафақат буюм билан, балки сўз билан ишлайди”. Муваффақиятли лойиҳалаштириш учун “интуитив эсига тушиш” ҳолати етарли эмас, лойиҳага унумдорлик нуқтаи назардан ёндошиш, асосий фикрни, муҳим ўзаро алоқалар ва қонуниятларини ажратиш муҳимдир. Бундан ташқари, шуни унутмаслик керакки, ҳаддан ташқари кўп мазмунлар лойиҳага путур етказиши мумкин, ғоя истеъмолчилар томонидан ўқилмаган ва тушунилмаган бўлиши мумкин.

Википедияда таклиф этилган “концепция” таърифи кенг кўра олиш муҳимлигига ҳавола келтиради. Бу ерда концепция – «у ёки бу предмет, ҳодиса ёки жараёнларни тушиниш (таъриф қилиш)нинг муайян услубидир; предметга нисбатан асосий нуқтаи назар; тизимли ёритиш учун раҳбар ғояси”. К. у ёки бу соҳа (борлиқнинг “парчалари”) учун чегаравий кўрсаткичлар қайд этишга ва максимал даражада кенг “дунёқараш”ни амалга ошириш (билимни кадриятли асослашга “олиб келиш” асосида) кўрсатмалардан келиб чиқади. У, одатда яққол намоён бўладиган шахсий бошланишга эга, дастлабки ғояни ягона биладиган яратувчи шахс (ёки ҳар доим ҳам реал тарихий қаҳрамон ҳисобламаган асосчиси, чунки бу тоифадаги шахслар сифатида ривоятдаги шахслар ва санъат қаҳрамонлари, худо томонидан яратилган трансдетентли воқеаликлар ва х.к.) билан белгиланади.

Концепция, авваломбор, фанларнинг назарий фикрларга фикрлашнинг базисли тушунча-концептлар ва чизмаларни белгилаб берувчи “фундаментал масалалар” (“ғоялар”)ни шакллантирган ҳолда уларга мувофиқ тарзда ушбу фикрлашларнинг ичида шаклланаётган махсус тасдиқлари ўз моҳиятини ва асосномани оладиган дастлабки тамойил ва шарт-шароитлар (Коллингвудга кўра “мутлақ шарт-шароитлар”) орқали киритилади. Коллингвуднинг таъкидлашича, концептуал асосномаларнинг ўзгариши (Тулминга кўра интеллектуал анъаналарнинг ўзгариши) инсон бошидан кечириши мумкин бўлган энг кескин кечинмалардан бири ҳисоланади, чунки бу кечинмалар илгари асосланган ишонч ҳамда фикрлаш ва ҳаракатлар стандартларидан воз кечиш, дунёни яҳлит тарзда идрок қилишни таъминловчи дастлабки концепт-тушунчаларининг ўзгаришига олиб келади. Дизайн бўйича расмли луғат-маълумотнома “концепция” тушунчаси “келгуси объектнинг асосий ғояси, дизайнернинг мазкур объектдан кўра янада кенг миқёсли ҳодисалар ҳақида бадиий-лойихавий фикрлашини ифодаловчи лойихавий мақсаднинг ғоявий-мавзуга оид базаси сифатида унинг мазмунли моҳиятининг ифодаси” сифатида кўриб чиқилади.

Дизайн-концепция –келгуси объектнинг асосий тафсилотларини очиб берадиган мукамал яҳлит модел ҳисобланади.

Одатда дизайн-концепциядизайнерлик иборасининг мазмунини энг ёрқин акс эттирувчи қандайдир ақлга сиғмайдиган қисқа мазмуни, кутилмаган истиора кўринишида изоҳланади: уй-жойда "сузиб ўтадиган бўшлиқ ", танаффусларсиз театрдаги"зал атрофидаги сахна", энг йирик супермаркетда “шаҳардаги шаҳар”, Париждаги Помпиду маркази биносида "бинонинг олд томони учун мўлжалланган коммуникациялар" ва х.к.

Дизайн-концепциянинг рўёбга чиқиши.

Одатда, дизайнер олдида турган лойиха вазифалари вақт билан текширилган ўхшашликларга эга бўлмай, уларни ҳам функционал технологиялар қисмида, ҳам декорация-пластикизланишлар соҳасида ечимнинг турли вариантларига йўл қўйилади. Шу боис дизайн-концепция ушбу вариантларнинг таққосланадиган устунликларини ўрганиб, таҳлил қилиш пайтида аниқланган функционал-эстетик муаммолар нуқтаи назардан уларнинг амалга ошиши истикболлигини кўриб чиққан ҳолда ишлаш тамойилини изохлаб берувчи ўзига хос келгуси қарорнинг лойихадан олдин ғоясини шакллантиради. Кўпинча лойихалаштирувчини кейинги ҳаракатларга қаратадиган тўғри фикрлаш, истиора кўринишида. Буларга мисол сифатида Г.Пешенинг “ўз-ўзини шакллантирувчи” пуфакли ўриндиклар, Ф.Старкнинг “учадиган” ёритиш элементлари бўлиб, улар оригинал дизайн-шаклда бир кўришда муҳитнинг буюмли ташкил этишга мос бўлмаган ёндошувларни ўзида камраб олади.

Дизайн-концепция ўта йирик, айниқса муҳитли объектларда ҳам катта рол ўйнайди. М.В. Ломоносов номидаги Москва давлат университетининг янги мажмуаси бунга мисол бўлиб, у мамлакатда ноёб ва кундаликнинг, мақсаднинг барқарорлиги ва жиҳозланиш динамикаси, анъаналар ва янгиликлар, мулоқот қилиш эркинлиги ва қоидаларга риоя қилиш қоришмаси сифатида университет таълимни ташкил этиш, яъни олий мақсад –жаҳон даражасидаги билимлар тизимига эришиш мақсадлари билан бирлашган турмуш фаолиятининг турли хил шакллариининг машъали бўлиши лозим. Буларнинг барчаси мазкур университет мажмуасининг муҳитини бошқа шаҳар тузилмаларидан тубдан фарқ қилади, уни шакллантиришнинг умумий тамойилларини ишлаб чиқишни тақозо этади. Бунинг учун:

- объект ўзининг параметрларини ва тавсифларини аниқлаш, уни турли хил қонуниятдан келиб чиққан ҳолда ташкилий муҳит таркиблари тизими сифатида намоён қилиши;
- муҳитнинг у ёки бу меъморчилик турини меъморчилик-дизайнерлик тузилмаларининг мумкин бўлган воситаларини аниқлаш;
- ушбу воситаларнинг тўпламини минималлаштириш йўли билан кўриб чиқиш;
- кейинги лойихалаштиришнинг ўзига хос алгоритми сифатида намоён этиб, Москва давлат университетининг янги мажмуа муҳитининг тўлиқ истеъмол тавсифлари ёрдамида тузилмаларнинг дизайн-концепцияларини қўйиш.

Концепциянинг асосий мақсади - бир томондан, пойтахтнинг қатор ҳудудларида бўлажак мажмуанинг бир кўришда мос келмайдиган ноёблиги, алоҳидалиги ҳақида тасаввурларнинг қўшилиши, иккинчи томондан,

“билимлар давлати” ва атрофда бўлган, ундан ўтиб кетадиган катта шаҳарнинг муттасиллиги - кейинги фикрлаш учун шиорга айланган “шаҳардаги ансамбль” истиорасида ифодаланган.

Дизайн-концепция тартибининг иккинчи қисми янада лойиҳавий тавсифга эга бўлиб, у мўлжалланган дизайнерлик ечимларининг у ёки бу хусусиятлари бўлиши мумкинлиги ҳақида гапирди. Концепциянинг мазкур қисми пировардида мажмуанинг “фирма услуги” сифатида белгилаб, дизайн-лойиҳалаштиришнинг асосий шартлари сифатида қуйидагиларни илгари суради:

- университет дизайннинг барча моддий (буюмли) базасини перманент реконструкция қилишга мувофиқ ҳолда илмий билимларни яратиш ва такрор яратиш технологияларини доимо янгилаш ва алмаштириш зарурлиги;

- бир қатор лойиҳа таклифларини фойдали йўқ қилиш ва техника асосномаларнинг асос сифатида макро ва микродаражаларада маҳаллий табиий-иқлим шароитларини чуқур ҳисобга олиш ва табиий муҳитнинг элементларини мажмуа таркибига фаол тарзда киритиш, бу эса бино ва ҳудудларнинг ўзига хос муҳитини шакллантиради ва мажмуанинг бош таркибий қисмлари –эркин мулоқот қилиш зоналарини оптимал тарзда ташкил этишга кўмаклашади;

- турмушимизга умум қабул қилинган технологияларни танқидсиз такрор ишлаб чиқариш билан боғлаб қўйилган “ халқаро услуб”даги визуал ва ижтимоий стереотиплардан вос кечиш, миллий композициялар анъаналарига ва буюмли-макондаги тизим нақшларига мурожаат қилиш.

Шундай қилиб, дизайн-концепциялар тартиби унинг “мукамал” шакллари тузиш жараёнида объектни таркибий ташкил этиш орқали амалга оширилади.

Бошқача қилиб гапирганда, дизайн-концепция реал лойиҳа ечимларини кўзда тутмаслиги лозим, зеро уни ишлаб чиқишда унинг тартибини тасвирлаб берувчи ёки янги ғояларни илгари сурувчи (такқослаш пайтида) тажриба ёки муқобил лойиҳаларни тузиш услугиёти қўлланилиши мумкин, чунки дизайнерлик лойиҳасини, айниқса мураккаб ёки йирик объектни ишлаб чиқиш - бу концептуал ишланмалар доирасидан ташқарида ётган, ҳаттоки уларнинг алоҳида жиҳатлари якуний лойиҳага кирса ҳам, лойиҳалаштиришнинг бир қатор мустақил ҳаракатларидир.

Шундай қилиб, муаллиф таклифларининг янгиллиги ва истикболлиги, уларнинг кейинчалик ривожланишнинг ўзига хос хусусиятлари, ҳаттоки мазкур муҳит санъатининг жозибдорлиги ва амалийлигини баҳолайдиган томошабинлар томонидан қабул қилиш тақдири айнан дизайн-концепцияга боғлиқ.

Назорат саволлари

1. Ўзбек анъанавий меъморлигидаги устун қандай материаллардан ясалган?
2. Ўзбек анъанавий меъморлигида уйни тепасини ёпиш учун қандай асосий конструктив элементлардан фойдаланишган?
3. Безакларда кўпинча нақшни қандай тури қўлланилган?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ильин В. И. Поведение потребителей: Учебное пособие. — СПб.: Питер, 2000г.
2. Михайлов С., Михайлова А. История дизайна. Краткий курс. М.: Союз дизайнеров России, 2004г, - 12с.
3. Ермилова В.В., Ермилова Д.Ю. Моделирование и художественное оформление одежды. – М: Мастерство; Издательский центр «Академия»; Высшая школа, 2001г. – 184 с.
4. Ермилова Д.Ю. История домов моды: – М.: Издательский центр «Академия», 2003г. – 288 с.
5. Современная энциклопедия Аванта. Мода и стиль. М.: Аванта, 2002г.
6. И. А. Розенсон. Основы теории дизайна. СПб., 2008г.
7. Глазычев В.Л. О дизайне. Очерки по теории и практике дизайна на Западе/ В.Л. Глазычев. – М.: Искусство, 1970г. – 192 с.
8. Шуванов В.И. Психология рекламы: уч. пособие. Ростов-на-Дону: Изд-во Феникс, 2005г.
9. Медведев В.Ю. Роль дизайна в формировании культуры/ В.Ю. Медведев. – Учеб. пособие. – 2-е изд. – СПб.: СПГУТД, 2004г. – 108 с.
10. Valerie Steele, “The Black Dress”. - New York, “Collins Design”, 2007

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-амалий машғулот: Чизматасвирда академик тасвирлашнинг аҳамияти ва талаблари. Чизматасвирда пленернинг ўрни. Чизматасвир маҳоратини оширишда нусха кўчиришнинг аҳамияти (6 соат).

Ишдан мақсад: Шакл ҳажми, ўлчамларига, узунлиги, эни ва баландлиги билан юза чегараларининг ташқи кўриниш, шаклнинг ташқи чизиқларини бирлаштириб тасвирий санъат асарини яратиш. Тингловчилар расм чизишади.

Мақсаднинг қўйилиши: Тасвирий санъат шакл ҳажми билан иш олиб боради. Масалан, кубни тасвирлашда фақат унинг кўринган томонидан ташқари, кўзга кўринмаган томонларини ҳам ҳисобга олмасдан тасвирлаш мумкин эмас. Кубни тўла идрок қилмасдан уни қуриш ҳам, тасвирлаш ҳам қийин. Шаклни тўғри тасаввур қилмай уни тасвирлаш бир томонлама бўлиб қолади. Чизматасвир ишлашдан олдин шаклни тўла тушуниш учун натурани ҳамма томонидан айланиб кузатиш зарур. Бошни фас (олд) томонидан ишлаш учун уни албатта профил томонидан ҳам кузатиш лозим. Бош бироз (3/4) бурилган ҳолатида қулоқни ишлашда унинг кўринмаган иккинчи қулоғини ҳам тасаввур қимок керак. Бурун тўсган кўзни ишлашда уни тўла тасаввур қилиш, фақат штрих чизиқча билан белгилаб чегараланмаслик керак. Тасвирчига натурани ҳамма нуқтадан кузатиб ва фақат битта нуқтадан чизишни тавсия этилади. Оддий шаклларда чизматасвир ишлаш қоидаларини эгаллаб, кейинчалик мураккаброқ шаклларни тасвирлаш тавсия этилади.

Шакл констукцияси ёки қурилиши деганда унинг қисмлари жойлашишида ўзаро боғлиқлиги англанади. Конструкция тушунчаси ҳамма шаклларга хос бўлиб, табиат ва инсон кўли билан яратилган оддий ва мураккаб шаклар дунёси киради. Рассом атрофидаги шаклларни фақат нурсоя, тасодифий ҳолатини қурмаслиги керак. Шакл қурилишида унинг қонунга мувофиқ тузилишини топиш лозим. Бу қобилият натурадан ишлаш жараёнида аста секин ривожлантирилади. Шаклларни ўрганишда тузилиши мураккаброқ натурани тасвирлаш рассомни чизматасвирга онгли равишда ёндошишини

талаб қилади. Айниқса инсон қомати қурилиши қизиқарли. Уни тўғри тасвирлашда пластик анатомия билими катта ёрдам беради.

2- амалий машғулот: Чизматасвирнинг турли (икки ва уч) ўлчамлилик хусусияти. Чизматасвирнинг икки ўлчамлилик кўринишларида таъсирчанлик ва бадиийлик. Чизматасвир ишлашда бадиийлик (6 соат).

Ишдан мақсад: Текисликда шаклларни ҳаққоний тасвирлаш учун бизга кўринаётган предметлар шаклини тасвирлашда унинг характериға ва маълум ёруғликдаги ҳақиқий ҳолатдагидай яратиш. Педагог томонидан берилган топшириғи асосида тингловчилар расм чизишади.

Мақсаднинг қўйилиши: Предметлар шаклини, унинг аниқ рангини қандай бўлса шундай яратиш технологияси асосида ишлаш.

Агар кўча ўртасига чиқиб қарасак, кўча биздан узоклашган сари кичрайиб торайгандек бўлиб кўринади. Аммо аслида кўча эни бир хил. Трамвай рельслари аслида паралел бўлиб, кўзимизга узоклашган сари кесишаётгандек кўринади. Симёғочлар ва одамлар биздан узоклашган сари кичраётгандек. Бинолар ҳам узоклашган сари кичрайиб кўринади. Катта масофадаги предметлар ясси кўринишда

бўлиб, чегара чизиқлари ва деталлари деярлик ноаниқ кўринишдадир. Шакллар кўринишидаги ўзгаришлар маълум қонунга бўйсунди, яъни предметлар маконда бизнинг кўзимизга кўриниши билан боғлиқ. Бу қонунни ўрганувчи фан перспектива деб аталади.

Чизиқли перспектива қонунларини билиш картина яратишда предметларни тўғри тасвирлашга имконият беради. Рассом томонидан картина учун ишланган ёрдамчи этюдлар, қораламалар картинаға тўғридан - тўғри кўчирилмай, балки улар учун ягона белгиланган масштабда ва нуқтадан ёруғлик нури билан мослаштиришни талаб қилади.

Чизиқли перспектива назарияси махсус чизма геометрия курсида тўла баён этилади. Аммо натурадан чизматасвир ишлаш жараёнида уларни тўла амалда қўлланилмаслиги мумкин. Ҳар доим натурадан предмет чизматасвирини ишлаётганимизда, масалан, паралел чизиқлар учрашуви нуқтасидан фойдалана олмаймиз. Чунки перспективани тўғри қуриш учун

чизматасвир қоғоз текислигидан анча узокда учрашув нукталарини кура олмаймиз. Шунинг учун биз фақат кузатиш перспективасининг айрим элементлари устида, яъни, натурадан чизматасвир ишлаш учун зарур бўлган билимларга тўхталамиз.

Перспектива. Иш якунида чизматасвирчини перспектива амалиёти асослари билан таништиришни лозим топдик. Перспективадан фойдаланиб шакллар гуруҳини, хоналар ичини ёки катта майдон(пейзаж)ни чизматасвирини ишлаш мумкин. Перспектива – бу геометрик – графика методи бўлиб, кўз сетчаткасида тасвир ҳосил қилувчи ҳисобланади.

Перспектива қурилиши ёрдамида текислик юзасида икки ўлчамли, аммо “чуқурлик сезгиси” қатнашмасдан ҳосил бўлади.

Биз шаклларга бир кўзимиз билан қараганимизда олдинда турган шакл ўлчами катта, узокдагиси эса кичрайиб кўринишини аниқлаймиз.

Кўзимизга кўринган нарсалар орасида икки паралел чизиқни анализ қилсак ҳақиқатда улар паралел, аммо улар узоклашган сари бир нуктада кесишади. Агар очик далада турганимизда горизонтал чизиғи горизонт билан бир нуктага тушади. (12 - расм)

Агар ҳар бир горизонтал паралел чизиқлар ўз горизонт нуктасида учрашса, кўзимиз баландлигидан пастда жойлашган шакллар чизиқлари горизонт чизиғига кўтарилади, кўзимиз баландлиги билан тенглари эса горизонт чизиғига тўғри келади, кўзимиз баландлигидан юқори жойлашганлари горизонт чизиғига пастлашади.

Бундан кўришиб турибдики, биз ҳар хил масофада турган одам қоматини чизганимизда (агар уларнинг бўйи бир хил бўлса) боши горизонт чизиғига тенглаб чизамиз. Уларнинг оёқлари эса бизга яқин турганлари энг пастда ва энг узокдагилари эса горизонт чизиғига яқин жойда бўлади.

Перспектива асосларига амал қилиб, онгли равишда фазовий маконни англаб горизонт чизиғини қаерда бўлишини, хатто хона ичида ҳам кўзимиз баландлигида эканлигини биламиз.

Гуруҳ паралел чизиқлар учрашув нуктасини аниқлаш қийин бўлмайди.

Амалиётдан маълум бўладики фазовий бўшлиқда чизиқлар учрашувини чизиш энгил, ёрдамчи қурувчи чизиқларсиз шаклларни уч ўлчамда тасвирлашни қоғоз текислигида бажара оламиз.

Паралел чизиқлар чуқурликка яқинлашган сари масштаби ҳам ўзгаради. Масалан, агар столнинг ярмини аниқлаш керак бўлса, биз уни қоғоздаги

чизматасвирни иккига бўлиб кўяолмаймиз. Чунки ярмиси яқиндагига нисбатан кичик бўлиши керак. Бунда шундай бўлиш усулини топиш керакки перспектив қисқаришидан боғлиқ бўлмасин. Столнинг диоганал чизикларининг кесишув нуктасини топиб, перспективадаги аниқ қисқарган ярмини аниқлашимиз мумкин.

Агар квадрат ичига жойлашган айланани перспектив қисқаришини аниқлашда қоғоздаги айлана маркази квадратлар диоганали кесишган нуктада бўлади ва у эллипс маркази билан бир нуктага тушмайди, балки эллипс марказидан нарида жойлашади.

Бир неча шакллар чизматасвирини ишлашда баландлиги бир - бирига яқин ёки бир неча одамлар ҳар хил узоқликда турган бўлса, биздан узоқлашган сари кўриш нуктасига нисбатан горизонт ўрни характери тубандагича:

ўртача горизонт – горизонтал ёки ерда турувчилар ҳолати учун;

баланд горизонт - юқоридан туриб пастга қараётганлар учун;

паст горизонт – ерга яқин, пастга қараётганлар учун.

Композицияда юқори горизонтли бўлса, ёпиқ ажратилган хона ҳолатини кўрсатади. Жами горизонтал текисликлар яхши кўринади, уларни юқоридан туриб кўраётганимиздек ва тасвир текислиги билан яқинлашади.

Паст горизонтли композицияда шакллар маконда жойлашишини маҳобатли қилиб тасвирлаш имконини беради. Жами горизонтал қисқаришлар тасвир бўйлаб пастга тушади, жами вертикал ўлчамлари фонда ёки осмон кенглигида, нисбатан кўтарилиб тасвир текислиги билан яқинлашади.

Кўлланмада чизматасвирчи амалиётида учрайдиган шакллар ҳолатини жами кўринишини тушунтириш қийин.

Бизнинг вазифамиз – чизматасвир ишлаш системасини тушунтириш, ҳар хил шаклларда қўллай олиш ва уни тасвирлашдан иборат.

Кўлланмада чизматасвир ишлаш системасини ўз амалиётида қўллашни тавсия этади.

Кузатиш перспективаси элементлари.

Предмет шаклини идрок қилиш перспектив қисқариши кўринишидан кўра олдиндан бизга маълум бўлган шакл тузилишига боғлиқ. Шунинг учун биламизки бизнинг кўзимизга паралел чизиклар узоқлашган сари ўзаро кесишади. Аммо ҳақиқатда эса паралел чизиклар кесишмайди. Кўзимиз билан кузатган нарса бошқа, ақлан эса бошқача идрок қиламиз.

Малакага эга бўлмаган чизматасвирчи хона деворларини, пол, потолог, дераза, деворга осилган картина ишончли ҳолда бу ҳамма предметларни

тўғрибурчакда қабул қилади. Аслида эса кўз паралел чизикларни тўғрибурчак чегараларидаги паралел чизикларни узоқлашган сари кесишувини, тўғрибурчакларни - трапецияда ва тўртбурчакларни ҳар хил турларини кўради.

Бундай муҳим идрок қилишда предметларни натурадан ишлашда кўп хатоликларга йўл қўядилар. Шунинг учун перспектив қисқаришларни кўргазмали намоиш қилиш тубандаги расмларда кўрсатилган).

3 – амалий машғулот: Чизматасвирда жаҳон анъаналари ва мактаблари. Жаҳон чизматасвир санъат асарлари билан танишишда бадийликнинг асосий қонуниятлари. Чизматасвир маҳоратини оширишда мустақил ишлаш методлари. Чизматасвир ишлашда Европа мактаблари (6 соат).

Ишдан мақсад: Берилган пастановкани оддий шаклда, енгил ўта рангли бўлмаган кийимда унинг ҳаракати ва прапорциясини ҳисобга олиб яратиш. Берилган топшириқлар асосида тингловчилар расм чизишади.

Кийимли қоматни чизишда кийим танага ёпишиброқ турган; елка, тос ва кўкрак қафаси, тизза бўғинлари, орқадан эса белкурак, думба, оёқ мускуллари шакли курилишига диққат қаратилади. Бу қисмларини тушуниб ажрата олиши қоматнинг пластик структурасини чизиш, катта букламлар пайдо бўлган жойларида қомат шаклини кўсатишга имкон бўлади. Кийимдаги қомат шаклини тўлароқ тасвур қилиш учун шу кўринишдаги ялонғоч қоматдан қисқа муддатли чизматасвир ишлаш фойдали.

Мақсаднинг қўйилиши: Чизматасвирда кийимдаги қомат билан ялонғоч ёнма - ён бир форматда акс эттиришда талабага букламлар ҳосил бўлиш сабабларини тушинишга ва одам қомати шаклларини тўғри тасаввур қилиш усуллари ёрдамида ўргатиш.

Катта рассомлар чизматасвиридан маълумки улар олдин ялонғоч қомат ишлаб, кейин кийим ёки мато кийгизганлар. Ҳайкалторшлар ҳар доим бу усулдан фойдаланиб, кийимдаги қомат шаклини яратганлар. Бунда кийим остидаги қоматни кўришга ёрдам берган, кийим эса унинг ғилофи шаклида қаралган. Шунингдек қоматни кўр - кўрона кўчиришдан сақлаган. Юқори курсларда кийим характери ва унинг фактурасини чуқурроқ кўрсатиш талаб этилади.

Талаба кўп букламлар орасидан энг характерли, асосийларини ажратиб тасвирлашни билиши, катта шакллар орасидан кераклисини танлашни, букламлар орасидан муҳим даражадагисини ажратиб тасвирлашни билиши керак. Реалистик чизматасвирда бундай саралаш бўлмаса қоматнинг табиий ҳолатини тасвирлай олмайди. Чизматасвир оддий, натурадаги букламларни санаш каби ифодасиз, характерсиз бўлади. Юпка ва қалин мато, сукно ёки тери, букламлар у ёки бу ашёлар характерини ўрганишга ёрдам беради. Пастановка ва кийим характерини чизматасвир бажаришда қайси ашёдан фойдаланиш керак эканини аниқлайди. Пастановка шаклларига тус беришда; кўмир, қуруқ соус, сангина, туш, енгил тусланган қоғоздан фойдаланиш мумкин. Ўртача тусдаги пастановка учун, қомат оч рангдаги кийимда бўлса қалам ва перо ишлатилади.

Яхши ишланган кийимдаги қомат чизматасвирига (33а - расм). талаба томонидан ишланган кекса аёл чизматасвири мисол бўлиши мумкин. Қоғозда композиция жойлашуви саводли, қоғоз форматига қомат ўлчамлари нисбати тўғри олинган. Талаба қомат қурилишини ва пропорциясини тўғри топган ва кекса аёл портрети характерини аниқ бера олган. Кийим букламлари катта шаклга мосланган, улар муҳим қисмидан чалғитмайди, чизматасвир оддий ва тусда яхши ечим топган.

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

“Ақлий ҳужум” методи

Ақлий ҳужум (брейнстроминг - ақллар тўзони) – амалий ёки илмий муаммолар ечиш ғоясини жавобвий юзага келтириш.

Ақлий ҳужум ва масалани ечиш босқичлари

1. Мустақил фикрланг хаёлингизга келган барча ғоя, фикрларни қоғозга ёзинг.
2. Барча ғоя ва фикрларни ёзинг, агар улар такрорланаётган бўлса, махсус белги қўйинг.
3. Ғояларни баҳоланг.
4. Энг мақбул ғоя гуруҳ ғояси сифатида шакллантиради.
5. Барча ёзилган ғоялар гуруҳ муаммосини ечиш
6. Гуруҳнинг умумий жавоби шакллантирилади.

“SWOT-таҳлил” методи.

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўллари топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

S – (strength)

- кучли томонлари

W – (weakness)

- заиф, кучсиз томонлари

O – (opportunity)

- имкониятлари

T – (threat)

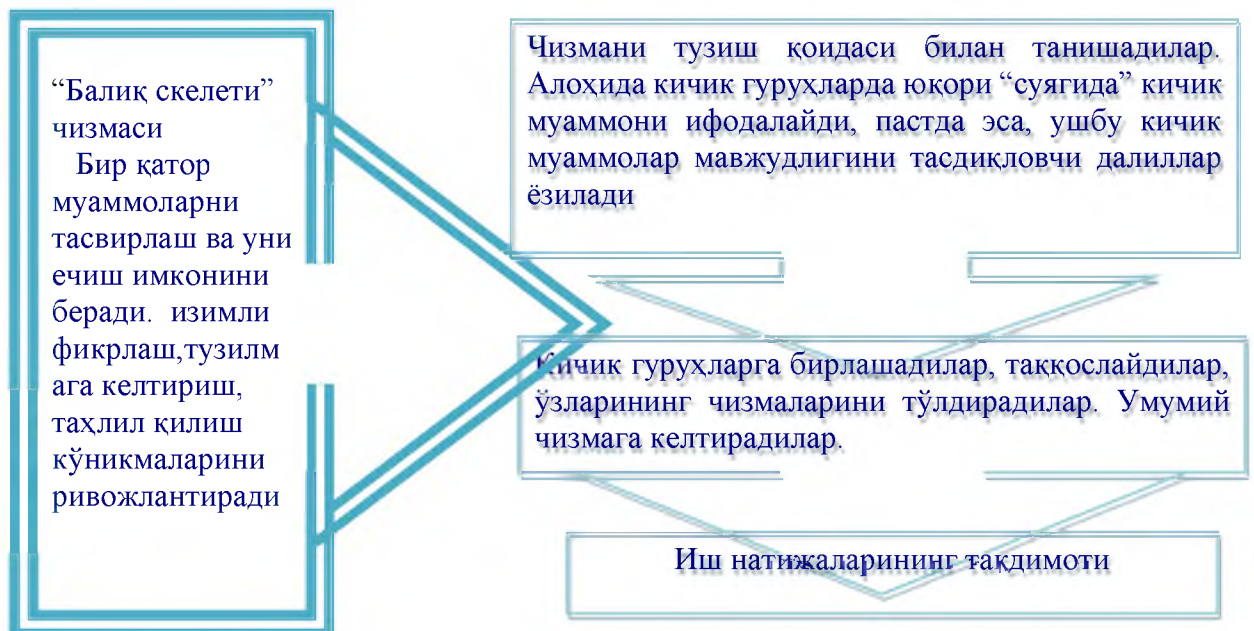
- тўсиқлар

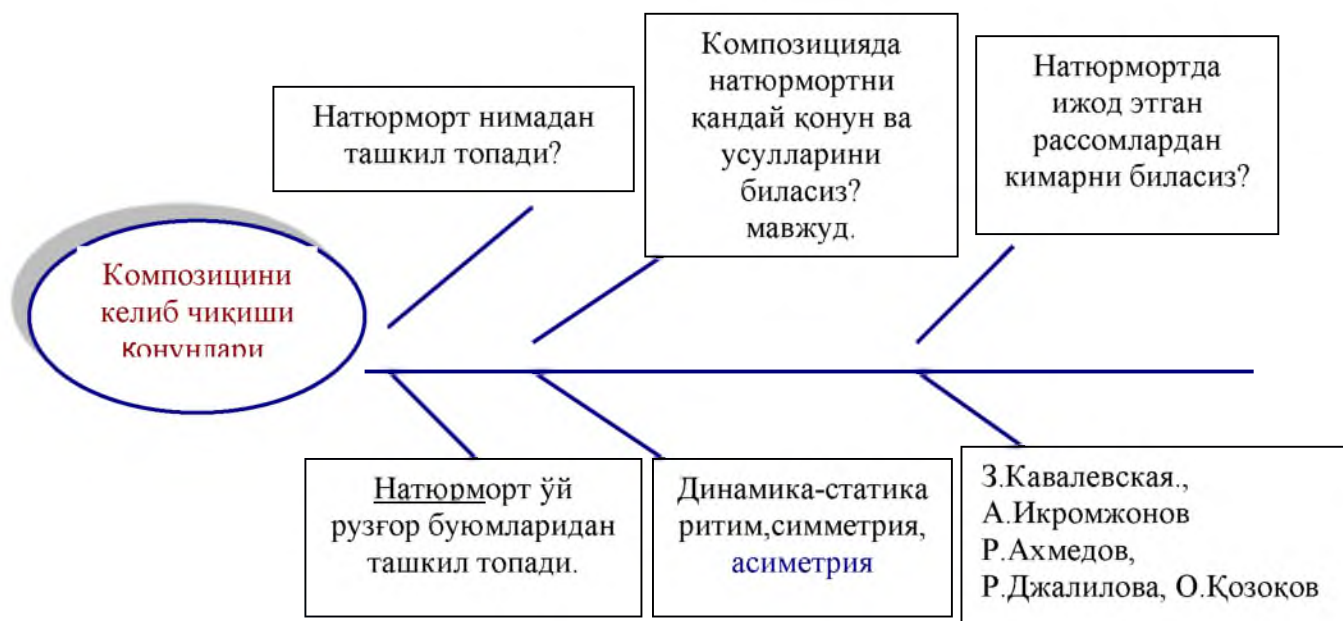
Намуна: Рассом ижодкорлар учун SWOT таҳлилини ушбу жадвалга туширинг.

S	Рассом ким ? Бадий асар яратувчи.	Рассом бу тинмай изланувчи ижодкор инсон
W	Умумбашарий аҳамиятга эга бўлган рассомлар.	Замонавий йуналишда ижод этаётган таниқли рассом А.Нуридинов асарларида севги, оила, садоқатлик, тарбия ва жамиятдаги фалсафий тамойиллар асосида ижод этаётган ижодкорлардандир
O	Рассомлар чизиклар, шакллар, ранглар, тасвирий санъат воситалари ёрдамида бадий образли асар ярата оладиган инсонлар. (ички)	Улар тасвирий санъат воситалардан, чизиклар, шакллар, тасвирий санъат воситалари билан тасвир орқали ўз ғоясини, фикрини баён эта оладилар.
T	Тўсиқлар (ташқи)	Рассомларга эркинлик бўлмаса чизиклар, шакллар, тасвирий санъат воситалари билан ўз асарларида тасвир орқали баён эта олмайдилар.

“Балиқ скелети”

Натюрморт композициясини “Балиқ скелети” чизмаси Бир қатор муаммоларни тасвирлаш ва уни ечиш имконини беради. Тизимли фикрлаш, тузилмага келтириш, таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиради.

Мисол: “Рассом ижодкорлар” мавзусидаги матн. Биламиз. Билишни истаймиз? Билиб олдик. (БББ)

Биламиз	Билишни истаймиз	Билиб олдик
1. Рассом янги ғояда асар яратадиган инсон.	1. Хар бир изланувчи инсонни рассом деб аташ мумкинми?	Илмий амалий изланишларни олиб борувчи, янги усул ва воситаларни қўллай оладиган инсонни рассом деймиз.
2. Рассомлар тасвирий воситалардан, чизиқлар шакллар, воситаларни ўз асарларида тасвир орқали баён эта оладиган инсонлар. Маънавий эстетик тарбияловчи	2. Дунёдаги ғоявий композициларни тасвирла оладиган рассомлар қаторига кимларни киритса бўлади.	Р.Аҳмедов тасвирлаган асарлар ҳозирги рассомлар учун амалий методик ўқув жараёнидаги ривожланишида фойдаланилмоқда.
3. Рассомлар асарида инсонларни маънавий-маърифий эстетик тарбияловчи инсонлардир.	3. Рассом бўлиш учун нима қилиш керак?	Ўрал Тансиқбоев манзараларини бутун ўзбекистондагина эмас балки европа давлатларида ҳам мароқ билан томоша қиладилар.
4. Рассом бу тинмай изланувчи инсон	4. Ижодий асарларни тасвирлашни паёни борми?	Абдулҳақ Абдуллаев портрет жанрида ижод этган таниқли рассомлардандур.
5. Умумбашарий аҳамиятга эга бўлган рассомлар.	5. Компютерда ижодий асар яратса бўладими ?	Замонавий йуналишда ижод этаётган таниқли рассом А.Нуридинов асарларида севги, оила, садокатлик, тарбия ва жамиятдаги фалсафий

		тамойиллар асосида ижод этаётган ижкорлардандир.
6. Ўзбекистонлик рассомлар	Ўзбекистонда таниқли методик қўлланмалар, услубий қўлланмалар устида ишлаб келаётган таниқли рассом ва педагоглардан кимларни биласиз?	Ўзбекистонда таниқли методик қўлланмалар, услубий қўлланмалар устида ишлаб келаётган таниқли рассом ва педагоглардан: Б.Бойметов, М.Набиев, О.Эгамов, Р.Худайбергенов, Р.Джалилова

Интерьерда натюрмортни акс этириш

Интерьер -

Интерьер- хонани ички кўринишини перспективада акс этирилади. Тасвирий санъат жанрларидан: натюрморт, портрет, тарихий, маиши анимал кўринишларда фон вазифасини ўтайди.

Интерьерда уйни эшик деразаларнинг шакли, ҳажми, девор ва шифт, полни беазаги ва уй жиҳозларининг беазаги тасвири орқали қайси даврга мансублигини билиб олишимиз мумкин. Интерьер - ички меъморий муҳит ҳолати орқали хонадон соҳибасининг диди ҳақида ёки завод цехнинг жиҳозланишига қараб илмий, тараққиёт ҳолати ҳақида хулоса чиқариш мумкин. Интерьерда натюрмортни перспективада акс этириш, тасвирлаш жараёнлари кўрсатилган.

Интерьер, композицияси мавзусидатасвирий санъат ўқитишнинг замонавий технологиясини қўллаш.

«Кейс-стади» методи

«Кейс-стади» - инглизча сўз бўлиб, («саце» – аниқ вазият, ходиса, «стади» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетиде амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибида қўлланилган. Кейсда очиқ ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ходисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: Ким? (Who), Қачон? (When), Қаерда? (Where), Нима учун? (Why), Қандай? Қанақа? (How), Нима-натига? (What).

«Кейс методи» ни амалга ошириш босқичлари

Иш босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
---------------	--------------------------

1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка тартибдаги аудио-визуал иш; ✓ кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда); ✓ ахборотни умумлаштириш; ✓ ахборот таҳлили; ✓ муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғни белгилаш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; ✓ асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, хал этиш йўлларини ишлаб чиқиш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил ечим йўлларини ишлаб чиқиш; ✓ ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; ✓ муқобил ечимларни танлаш
4-босқич: Кейс ечимини ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ✓ ижодий-лойиха тақдимотини тайёрлаш; ✓ якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектларини ёритиш

“Инсерт” методи.

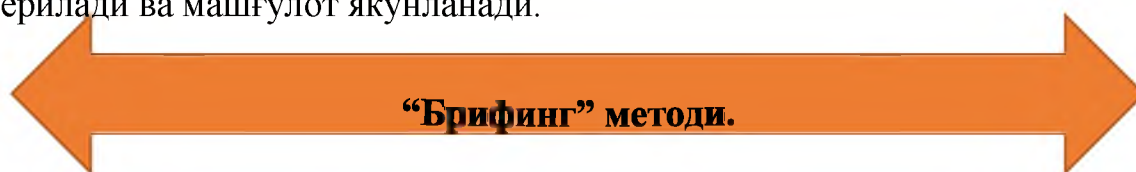
Методнинг мақсади: Мазкур метод тингловчиларда янги ахборотлар тизимини қабул қилиш ва билмларни ўзлаштирилишини енгиллаштириш мақсадида қўлланилади, шунингдек, бу метод тингловчилар учун хотира машқи вазифасини ҳам ўтайди.

Методни амалга ошириш тартиби:

- ўқитувчи машғулотга қадар мавзунинг асосий тушунчалари мазмуни ёритилган инпут-матнни тарқатма ёки тақдимот кўринишида тайёрлайди;
- “Тасвирий санъат” бўйича янги мавзу моҳиятини ёритувчи матн таълим олувчиларга тарқатилади ёки тақдимот кўринишида намоёиш этилади;
- таълим олувчилар индивидуал тарзда матн билан танишиб чиқиб, рангтасвир бўйича ўз шахсий қарашларини махсус белгилар орқали ифодалайдилар. Матн билан ишлашда тингловчилар ёки қатнашчиларга куйидаги махсус белгилардан фойдаланиш тавсия этилади:

Белгилар	1-матн	2-матн	3-матн
“V” – таниш маълумот.			
“?” – мазкур маълумотни тушунмадим, изоҳ керак.			
“+” бу маълумот мен учун янгилик.			
“– ” бу фикр ёки мазкур маълумотга қаршиман?			

Белгиланган вақт якунлангач, таълим олувчилар учун нотаниш ва тушунарсиз бўлган маълумотлар профессор - ўқитувчи томонидан таҳлил қилиниб, изоҳланади, уларнинг моҳияти тўлиқ ёритилади. Саволларга жавоб берилади ва машғулот якунланади.

“Брифинг” - (инг. Briefing - қисқа) Рангасвир бўйича бирор – бир масала ёки саволнинг муҳокамасига бағишланган қисқа пресс - конференция.

Ўтказиш босқичлари:

1. Тақдимот қисми.

2. Муҳокама жараёни (савол-жавоблар асосида).

Брифинглардан тренинг якунларини таҳлил қилишда фойдаланиш мумкин. Шунингдек, бирор бир асарни чизишдан олдин бир шакл сифатида олдин чизилган биор асар масалан: “Монализа” портретини олайлик тингловчилар билан бирга шу асар қачон ва ким томонидан яратилганлиги муҳокама қилинади ва бошқа рассомларни чизган портретитаҳлил қилинади. Талабалар ёки тингловчилар томонидан яратилган янги асар тақдимоти ўтказилади.

“Портфолио” методи.

“Портфолио” – (итал. Portfolio - портфель, ингл. хужжатлар учун папка) таълимий ва касбий фаолият натижаларини аутентик баҳолашга хизмат қилувчи замонавий таълим технологияларидан ҳисобланади. Портфолио мутахассиснинг сараланган ўқув - методик ишлари, касбий ютуқлари йиғиндиси сифатида акс этади. Жумладан, ҳар бир тингловчиларнинг модул юзасидан ўзлаштириш натижасини электрон портфолиолар орқали текшириш мумкин бўлади. Олий таълим муассасаларида портфолионинг қуйидаги турлари мавжуд:

Фаолият тури	Иш шакли	
	Индивидуал	Гуруҳий
Таълимий фаолият	Талабалар портфолиоси, битирувчи, докторант, тингловчи портфолиоси ва бошқ.	Талабалар гуруҳи, тингловчилар гуруҳи портфолиоси ва бошқ.
Педагогик фаолият	Ўқитувчи портфолиоси, раҳбар ходим портфолиоси	Кафедра, факультет, марказ, ОТМ портфолиоси ва бошқ.

Ҳар бир тингловчи курс мобайнида ўзининг шахсий портфолиосини киритиб борадилар.

VI. ГЛОССАРИЙ

VI. ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглизтилидаги шарҳи
Агитплакат	ташвиқот-плакат тури.	propaganda posters
Академизм	академик услубга оид бадиий ёъналиш.	academic style of art direction
Аллегория	мажозий тасвир	word picture
Алфреско	деворий расм ишлаш усулларида бир тури.	the wall is a type of image processing methods
Анималжанр-	хайвонотдунёсини, жониворларни тасвирловчи тасвирий санъат тури	wildlife, fine arts jonivorlarnitasvirlovchi
Антик санъат	қадимги деган маънони билдиради. Қадимги Юнон, Рим санъати	The oldest means. In ancient Greek, Roman art
Архитектоника	Мутаносиблик.	Proportionality.
Атлант	Осмон гумбазини елкасига кўтариб турувчи қадимги Юнон афсонавий паҳлавони.	He vault of heaven on his shoulder and carrying an ancient Greek mythical hero.
Атрибуция	асарнинг ким, қачон, қаерда яратганлиги ва бошқа белгиларини аниқлаш	work who, when, where and made other signs
Барбизонликлар	Франциядаги фонтенбло ёнида жойлашган барбизон қишлоғи номи билан аталган бир гуруҳ рассомлар ижодининг ўзига хос хусусиятлари билан белгиланадиган бадиий мактаб йўналиши.	French fontenblo yonidajoylashgan named after the village of Barbizon, a group of artists which is determined by the specific characteristics of the artistic direction of the school
Барельеф	бўртма тасвир	relief image
Деталлаштириш	батафсиллик, иқир-чикирга эътибор бериш	pay attention to the wishes detail
Рангтасвир	турли хил бўёқлар ёрдамида ишланадиган сурат, асарлар.	converted using different paints picture books
Чизматасвир	тезлик билан дастлабки таасуротларга асосланиб ишланадиган оқ қора тасвир.	Based on first impressions quickly converted to black and white image
Рефлекс	ёруғлик ёки ранг шуъласи (у бирор нарсага атрофидаги нарсалардан ёғдуланиб тушади, аксланади).	the lighting or the color of light (what is around it is something moonlight, echoes).

Натюрморт	французча-жонсиз табиат.	French inanimate nature
Экибана	бадий композиция тузиш	to create artistic composition
Дизайн	расм чизиш маъносини билдиради, «Дизайн» – форма яъни, шакл яратиш тушунчасини беради.	drawing means, Design - that is, the concept of form.
Витраж	рангли ойна шишалардан ишланган рангли композиция.	colored glass colored glass composition.
Фреска	лойсувоқ юзасига ишланган деворий суръат	rapidly converted into the surface of the clay wall
Спектр	бўёк хиллари, рангларнинг хусусиятлари	Hillary paint color
Графика	қора қалам ёки қора бўёқдан ишланадиган тасвир, асар.	black image converted to black ink or pencil, trace
Мато	рангтасвир асарини ишлашда фойдаланадиган материал	the operation of the painting material
Графика	санъатнинг кенг тарқалган турларида бири. Бу санъатга оддий қора қаламда чизилган сурат, мавзулик композиция, Штобга ишланган турли суратлар, безакрасмлардир.	Art is one of the common types. This simple drawing qoraqalamda art images, thematic composition, Shtobga made a variety of paintings, decorative pictures.
Натюрморт	жонсиз табиат демақдир	means of inanimate nature
Анималист	(лотинча «ашта» ҳайвон) - ҳайвонларни тасвирловчи rassom.	(Latin Ashton animal) - Animals depiction of the artist.
Гризайл	(Французча <i>gris</i> – бир хил рангда мўйқалам ёрдамида бажарилган тасвирий асар)	(French gris - works of art using the brush in a different color)

VII. АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ

VII. АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

5. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
6. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли Фармони.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 28 августдаги “Ўзбекистон Республикасида маданият ва санъат соҳасини инновацион ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-3920-сон Қарори.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли [Фармони](#).
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли [Фармони](#).
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрь

“Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сонли [Фармони](#).

14. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

15. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарори.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 21 апрель “Тасвирий ва амалий санъат соҳаси самарадорлигини янада оширишга доир чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-4688-сонли Қарори

Ш. Махсус адабиётлар.

17. Асекретов О.К., Борисов Б.А., Бугакова Н.Ю. и др. Современные образовательные технологии: педагогика и психология: монография. – Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2015. – 318 с. <http://science.vvsu.ru/files/5040BC65-273B-44BB-98C4-CB5092BE4460.pdf>

18. Белогуров А.Ю. Модернизация процесса подготовки педагога в контексте инновационного развития общества: Монография. — М.: МАКС Пресс, 2016. — 116 с. ISBN 978-5-317-05412-0.

19. Гулобод Қудратуллоҳ кизи, Р.Ишмухамедов, М.Нормухаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.

20. Ибраймов А.Е. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. методик қўлланма/ тузувчи. А.Е. Ибраймов. – Тошкент: “Lesson press”, 2020. 112 бет.

21. Ишмухамедов Р.Ж., М.Мирсолиева. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 б.

22. Муслимов Н.А ва бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик қўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 208 б.

23. Образование в цифровую эпоху: монография / Н. Ю. Игнатова ; М-во образования и науки РФ ; – Нижний Тагил: НТИ (филиал) УрФУ, 2017. – 128 с. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54216/1/978-5-9544-0083-0_2017.pdf

24. Олий таълим тизимини рақамли авлодга мослаштириш концепцияси. Европа Иттифоқи Эрасмус+ дастурининг кўмагида. <https://hiedtec.ecs.uni-ruse.bg/pimages/34/3. UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf>

25. Қодирхўжаев Ф. Бадий безак санъати. Монография. - Т.: “Илм зиё”, 2017.

26. Р.Худайбергенов. Композиция. 2008. Шарқ нашр.

27. Ўзбекистоннинг замонавий санъати. – Тошкент, 2004.

28. Усмонов Б.Ш., Ҳабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртларида ўқув жараёнини кредит-модуль тизимида ташкил қилиш. Ўқув қўлланма. Т.: “Tafakkur” нашриёти, 2020 й. 120 бет.
29. Andrew Paquette. An Introduction to Computer Graphics for Artists.- Springer Publishing Company, Incorporated, USA 2013.
30. David Spencer “Gateway”, Students book, Macmillan 2012.
31. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.
32. Lindsay Clandfield and Kate Pickering “Global”, B2, Macmillan. 2013. 175.
33. Mitchell. H.Q. , Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publications. 2015. 191.
34. Mitchell. H.Q. “Traveller” B1, B2, MM Publications. 2015. 183
35. Steve Taylor “Destination” Vocabulary and grammar”, Macmillan 2010.
36. Paintings: that Changed the World. -Munich. Berlin, London, New York. - 2003.
37. Andrew Paquette. An Introduction to Compyuter Graphic for Artist.- Springer Publihing Company, Incorporated, USA 2013.
38. Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception:A Psychology of the Creative Eye.- Univercity of Californiya Press, USA 2004.
39. Н.Гилманова. Католог-2014. 6-10.

Интернет сайтлар

40. <http://edu.uz>
41. <http://lex.uz>.
42. <http://bimm.uz>
43. <http://ziyonet.uz> –
44. <http://www.dsmi.uz>.
45. <http://www.artsait.ru>
46. <http://artyx.ru/>
47. <http://www.art-drawing.ru>